కార్యాధికరణవాదః

12-11
8907

వేదాంత గ్రంథమాల

శ్రీరస్తు.

కార్యాధికరణవాదః.

(ప్రథమాదితృతీయతరఙ్గాన్తః.)

శ్రీవేఙ్కటాద్రి శ్రీమదనన్తపూరుషాచార్య దివ్య
సింహాసనాసీన శ్రీరఙ్గాచార్యస్వామి విరచితః.

శ్రీవేఙ్కటాద్రిపార్శ్వస్థ శ్రీపదనగరస్థాపితాయామ్
శ్రీవేఙ్కటేశ్వరనిలయ ముద్రాక్షరశాలాయామ్

౫౦౧౩ కలియుగాబ్దే - ౧౮౩౩ శాలివాహనశకాబ్దే
విరోధికృన్నామసంవత్సరే కర్కటమాసే ౨దివసే
ఆషాఢకృష్ణ షష్ఠ్యాం సోమవాసరే

౧౯౧౧-౭-౧౭.

ముద్రితో విజయతేతరామ్.

పుట.	పఙ్క్తి.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౭	[illegible]	[illegible]	భువగా
౧౧	౧	[illegible]	[illegible]
		[illegible]	వాదేప్ర
౧౨	౧౪	[illegible]	[illegible]
౧౬	౧౯		
౧౭	౧౩	[illegible]	[illegible]
౧౮	౧[illegible]	[illegible]	[illegible]
౨౧	౧	తర	[illegible]
౨౨	౧౬	[illegible]	పష్ఠ
౩౦	౧౬	[illegible]	రప—ద్యో
౩౨	౨౩	[illegible]	న్నభిన్నభిన్న
౩౭	౧౫	[illegible]	[illegible]
౩౮	౬	తద్వ్యా	తద్వ్యా
౩౯	౧౭	[illegible]	[illegible]
౪౦	౧౪	మాధి	మాది
౪౧	౨౫	త్వంనే	త్వానై
	౨౬	పత	గత
౪౨	౧౧	బ్రఃహ్మ	బ్రహ్మ
౪౪	౩	వావశ్య	వశ్య
౪౬	౧౦	నిష్ఠో	నిష్ఠ
౫౧	౧౯	కుతి	కుతిః
౭౯	౨	మాజ్ఞ	యాజ్ఞ
౯౩	౬	ధర్మగో	ధర్మవగో
౧౦౧	౧౩	స్త్రైకాఃస్త్రై	స్త్రైకాస్త్రై
౧౦౨	౨	పతిపా	ప్రతిపా

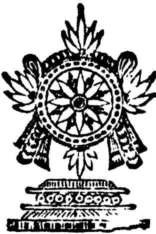
పుట.	పఙ్క్తి.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧౦౩	౨	తాదే	తావదే
౧౦౪	౧౬	సర్వ్యై	సర్వై
౧౦౭	౮	దావధ్పి	ధ్దావపి
	౨౧	శ్యర్యా	శ్వర్యా
౧౦౯	౧౭	చ్వవన	చ్యవన
	౨౫	చవన	చ్యవన
౧౧౧	౨౫	క్ష్యక్లో	క్షై శ్లో
౧౧౨	౩	స్యస్యై	స్వస్యై
	౮	త్యాయ	త్వాయ
౧౧౫	౨౭	విశేష	విశేష్య
౧౧౬	౨౨	త్త్రా	తాన్త్రా
౧౧౯	౨౧	స్ఫుటత	స్ఫుటతరం
౧౨౧	౧౯	ప్రాప్వ	ప్రాప్య
౧౨౨	౨	ఖణబ్ర	ఖణంబ్ర
	౮	జ్ఞాను	జ్ఞాసు
౧౨౩	౧౬	స్రీ స్వర్వం	స్సై స్వరం
౧౨౫	౮	శ్లోక	శ్లోక
	౧౫	స్తుత్రా	స్మృత్రా
౧౩౦	౧౩	షష్ట	షష్ఠ
౧౩౨	౨౩	క్రిత్యో	క్రిత్య
౧౩౫	౨౨	త్స్యన	త్త్వన
౧౩౬	౮	ర్థన్యా	ర్థన్య
౧౮౨	౧౭	దివి	దివి
౧౮౬	౩	ణోద	ణ్ణోద
	౨౦	శ్వర్వ	శ్వర్య

పుట.	పఙ్క్తి.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧౫౦	౨౪	నివర్తే	న్నివర్తే
౧౫౩	౧౩	తత్ప్వషా	తత్పురుషా
	౨౪	హాభ్వావ	హాఽభావ
౧౫౪	౧౦	ర్వచ్ఛే	ర్వచ్ఛే
౧౫౬	౪	త్త్రైంను	త్త్రైరను
	౮	వాద్బ్వి	హాద్బ్వి
౧౬౦	౨	చ్యప్ర	చ్యంప్ర
	౨౦	భ్యాష్య	భాష్య
౧౬౧	౨	ర్వస్య	త్వస్య
	౧౫	మేప్ర	మేనప్ర
	౧౮	ఘో	షో
	౨౨	జవ	జనె
	౨౩	తనేని	తన్ని
	౨౫	స్త్రిత్వ్య	స్త్రీత్వ్య

శ్రీ

కార్యాధికరణవాదే ప్రథమతరఙ్గః.

శ్రియఃకాన్తాయనమః.

శ్రీమతేవిష్వక్సేనాయనమః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమదనన్తార్యమహాగురవేనమః.

శ్రీమతేవరవరమునయేనమః.

శ్రీమాన్ వేఙ్కటశైలాధ్వరిరుద్యన్నుద్యదహర్దివిదీప్రః ।
దహతు సుదర్శనమహసా సత్పథసఞ్చారివైరిసన్తమసమ్ ॥ ౧ ॥
శ్రీరామానుజయోగ్యనన్తగురురాట్సామ్యోపయన్త్రీహ్వయై ర్యో
వేషై రపునా జ్జగత్కలగురు ర్యస్యాత్రనోమధ్యమః ! ఆస్తాఞ్చాపి తథా
న ఆద్యచరమావామ్నాయసిన్ధుద్వయీ పారప్రాపణనావికా ఫణిపతి
స్సోఽయం విధత్తాం జయమ్ ॥ ౨ ॥ ఆధ్యాత్మికాం సరణ్యా మ్మమ
హృదయరథం స్వామియన్త్రీశ్వరూపా శ్రీశ శ్రీభాష్యకారో భువనగు
రువరో రమ్యజామాతృయోగీ । సఞ్జా స్సఞ్చారయన్తా మవిషమమధు

నాఽనుజ్ఝితప్రాచ్యలేఖం దుమార్గేనోద్వృత్తవాహ్యానగమయతి యథామప్పథం వక్రకర్షీ॥3॥ కార్యాధికరణవాద మ్ముముక్షుజనదేవయానగతివిషయమ్ । శారీరకమీమాంసాశాస్త్రే శ్రీరఙ్గసూరిరాతనుతే॥౪॥

ఇహ తావచ్ఛారీరకమీమాంసా చతుర్థాధ్యాయతృతీయపాదే షష్ఠసూత్రప్రభృతి పఞ్చదశసూత్రపర్యన్త దశసూత్ర్యాత్మకం కార్యాధికరణం విచార్యతే ॥ ౫ ॥ అస్మిన్నధికరణే భగవతా భాష్యకారేణ సకలాఽప్యుపనిషదో భగవచ్ఛాస్త్రగీతోపనిష ద్భగవత్పరాఙ్కుశాది దివ్యసూరిసూక్తి శ్రీవిష్ణుపురాణప్రభృతిభి ర్యామునాది శ్రీసూక్తిభి ర్న్యాయతశ్చ పరిశీలయతా సకలేతరకుదృష్టీనుద్ధూయ నిర్ధారితస్య సిద్ధాన్తస్య కైశ్చిదర్వాచీనై ర్వ్యాకులీకృతత్వా దీదృశవైయాకుల్యాః ప్రాగభావేన శ్రుతప్రకాశికాయా స్తత్కాలస్థిత శాఙ్కరభాస్కరీయ యాదవీయాదిమతాన్తరశఙ్కాజాలమాత్ర విదళనవిశ్రాన్తత్వాదుక్త వైయాకులీపరిహారేణోక్తసిద్ధాన్తద్రఢిమ్నే పునరయమారమ్భః ॥ ౬ ॥ ఇదఞ్చాధికరణం శాస్త్రేషు సమస్తతః ప్రసిద్ధానామైశ్వర్యకైవల్యభగవత్ప్రాప్తిరూపపురుషార్థార్థినాం త్రివిధానామధికారిణాం మధ్యే కాన్నయతి పూర్వాధికరణనిర్ణీతఆతివాహికగణః — కాన్ వాననయతీతి శఙ్కయా ప్రవృత్తమ్ ॥ ౭ ॥ ఇయమత్ర విప్రతిపత్తిః — అర్చిరాదిరమానవాన్త ఆతివాహికగణః — కింహిరణ్యగర్భలక్షణకార్యబ్రహ్మోపాసకాన్నయతి — ఉత పరబ్రహ్మోపాసకాన్ — అథవా పరబ్రహ్మోపాసకాన్ — ప్రకృతివియుక్తబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మోపాసకాంశ్చోభయానితి॥౮॥ అత్ర హిరణ్యగర్భలక్షణ కార్యకోటిప్రవిష్టా పరబ్రహ్మోపాసకా ఐశ్వర్యార్థినః — పరబ్రహ్మోపాసకా భగవత్ప్రాప్త్యర్థినః — ప్రకృతివియుక్తబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మోపాసకాః కైవల్యార్థిన ఇతి వివేకః ॥ ౯ ॥ అత్ర ప్రథమః పక్షో బాదరేః — ద్వితీయః పక్షో జైమినేః — తృతీయస్సిద్ధాన్తిపక్షో బాదరాయణస్య — ఏవ మస్మి

స్న్యధికరణె ప్రథమాదిసూత్రపఞ్చకం బాదరిపక్షపరమ్ — షష్ఠాదిసూత్రత్రయం జైమినిపక్షపరమ్—తతస్సూత్రద్వయం బాదరాయణపక్షపరమిత్యపిబోధ్యమ్ ॥ ౧౦ ॥ తత్రాప్రామాణ్యాతిశయా త్ప్రథమపూర్వపక్షతయా బాదరిపక్షముపన్యస్యతి ప్రథమం సూత్రపఞ్చకేన—

॥సూ॥ కార్యం బాదరిరస్యగత్యుపపత్తేః ॥౧॥ [౪-3-౬]

ఇత్యాదినా ॥ ౧౧ ॥ కార్యం—కార్యకోటిప్రవిష్టం హిరణ్యగర్భలక్షణమపరంబ్రహ్మ—ఉపాసీనమాతివాహికగణోనయతీతి బాదరిరాచార్యోమన్యతే—అస్య— కార్యంబ్రహ్మోపాసీనస్యైవ—గత్యుపపత్తేః—పరిచ్ఛిన్నదేశవర్తి స్వప్రాప్యప్రాప్తయే మార్గవిశేషేణ దేశవిశేషగమనోపపత్తేరితి ప్రథమసూత్రార్థః ॥ ౧౨ ॥ అత్రవిషయవాక్యేషు — సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీత్యాదిషూపాసకానా ముపస్థితత్వాత్—సిద్ధాన్తసూత్రచ్ఛాయానురోధాచ్చోపాసకవాచక ద్వితీయాన్తోపాసీనపదాధ్యాహారః—అస్యేత్యేకవచనేన పరామర్శానురోధాదేకవచనాన్తపదాధ్యాహారః— నయతిపదమితిపదంచ సిద్ధాన్తసూత్రాదాకృష్టమ్—పూర్వాధికరణోపస్థితాతివాహికవిషయ మాతివాహికగణపదం నయతి పదానుగుణ్యాదేకవచనాన్తమధ్యాహృతమ్—ఇతిపదాక్షిప్తమ్మన్యతఇతిపదమన్వయపూర్త్యేసమాయాతమ్— ఏవమేవోత్తరత్రాప్యూహనీయమితి బోధ్యమ్ ॥౧౩॥ ఏతత్సూత్రభాష్యే—కార్యముపాసీనానేవగమయతీతి బాదరిరాచార్యోమన్యతఇత్యత్ర బహువచనాన్తోపాసీనశబ్దేనోపాసకనిర్దేశస్తు— పూర్వం విప్రతిపత్తివాక్యే బహువచనాన్తశబ్దేన తద్గ్రహణా త్తదనురోధేనార్థోపన్యాసమాత్రతాత్పర్యేణ—అన్యథా—సూత్రే— అస్యేత్యేకవచనాన్తశబ్దేనోపాసకపరామర్శస్వారస్యస్యదుష్పరిహరత్వాత్ ॥ ౧౪ ॥ సూత్రే—ఏకవచనాన్తోపాసీనపదమేవాధ్యాహర్తవ్య మిత్యభిప్రాయేణైవచ తత్సూత్రభాష్యఏవాన్తే—కార్యంతు హిరణ్యగర్భరూపం బ్రహ్మోపాసీనస్య

పరిచ్ఛిన్న దేశవర్తిప్రాప్యప్రాప్త్యర్థం గమనముపపద్యతే—అతో ఽర్చిరాదిరాతివాహికగణస్తమేవనయతీతి సూత్రార్థోపసంహారే ఏకవచనాన్తశబ్దేనైవోపాసకస్య నయతికర్మతయా నిర్దేశః కృతః ॥౧౫॥ అతఏవచైతత్సూత్రదీపే సూత్రపదయోజనాయామేకవచనాన్తోపాసీనపదమేవోపాత్తమ్ ॥౧౬॥ యథోక్తంతత్ర—సూత్రార్థస్తు—కార్యంహిరణ్యగర్భముపాసీన మాతివాహికోగణోనయతీతి బాదరిరాచార్యోమన్యతే—అస్యైవగత్యుపపత్తే రితి ॥౧౭॥ యద్యపి—అస్య—కార్యబ్రహ్మణఏవ—గత్యుపపత్తేః—మార్గవిశేషేణదేశవిశేషంగత్వా ప్రాప్త్యుపపత్తేరితివ్యాఖ్యానే బహువచనాన్తోపాసీనపదాధ్యాహారేపి నదోషః—సారగ్రన్థో ప్యేతదభిప్రాయకఏవ స్వరసతః ప్రతిభాతి—తథాపి గతిశబ్దస్య గమనార్థకతాయాః—తత్సమభివ్యాహృత షష్ఠ్యాః కర్త్రర్థకతాయాశ్చ స్వారసికత్వా త్తదాశ్రిత్యయథోక్తయోజనయా వ్యాఖ్యానం భాష్యదీపయో రాదృతమిత్యవధేయమ్ ॥౧౮॥ నను కార్యశబ్దః ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతికృత్స్నకార్యవర్గవాచీతిసర్వఏవైశ్వర్యార్థినః కార్యోపాసకత్వేన వివక్షితుం యోగ్యాః—ప్రత్యాఖ్యాస్యన్తేచసిద్ధాన్తసూత్రేసర్వఏవైతే—ఏవంస్థితే కార్యశబ్దః, కథమిహ హిరణ్యగర్భమాత్రవిషయతయా వ్యాఖ్యాతఇతిచేత్—ఇదమత్రావధేయమ్—సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దవివక్షితస్యైవేహ కార్యశబ్దేననిర్దేశాత్—తస్యచోత్తరసూత్రేషు హిరణ్యగర్భరూపతాయా అభివ్యక్తత్వాచ్చాయం కార్యశబ్దో హిరణ్యగర్భవిషయః—ద్వితీయసూత్రే ఽర్చిరాదిమార్గగామినాం ప్రాప్యస్థానస్య చతుర్ముఖలోకరూపతాభిధానాచ్చతుర్థపఞ్చమసూత్రయోస్తేషామాప్రళయం చతుర్ముఖలోకే స్థిత్వా తత స్తదధ్యక్షేణహిరణ్యగర్భేణసహ పరబ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదనముఖేన శ్రూయమాణాపునరావృత్తినిర్వాహాత్—తృతీయసూత్రే కారణవాచకబ్రహ్మశబ్దస్య కార్యభూతహిరణ్యగర్భపరత్వనిర్వాహాయ తస్య ప్రథమజత్వలక్షణబ్రహ్మసామీప్యరూపోపచార బీజోపపాద

నాచ్చ దర్శితబ్రహ్మశబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరతయా బాదర్యభిప్రేతతాహిస్ఫుటా। బాదరిర ప్యర్చిరాదిమార్గేణ గచ్ఛతాం బ్రహ్మలోకప్రజాపతిసభావేశ్మాదిప్రాప్తిశ్రవణా త్తస్యచ బ్రహ్మలోకైశ్వర్యవ్యతిరిక్తైశ్వర్యార్థి ష్వనుపపన్నతాం బ్రహ్మలోకైశ్వర్యవ్యతిరిక్తైశ్వర్యార్థినా మర్చిరాదిమార్గగామిత్వే ధూమాదిమార్గప్రతిపాదకశాస్త్రస్య నిరవకాశత్వాపత్తిఞ్చ పర్యాలోచ్యైవార్చిరాదిమార్గస్య బ్రహ్మలోకైశ్వర్యార్థిమాత్రవిషయతాం తాదృశమార్గప్రతిపాదకప్రకరణస్థ బ్రహ్మశబ్దస్య చతుర్ముఖమాత్రవిషయతాఞ్చాభిప్రేయాయ। కార్యశబ్దేనేహ చతుర్ముఖనిర్దేశస్తు తదాక్షిప్తకారణబ్రహ్మణోఽపరిచ్ఛిన్నస్య ప్రాప్తయే క్వచిద్గమనానుపపత్తేః—పరిచ్ఛిన్నస్య కార్యబ్రహ్మణశ్చతుర్ముఖస్యప్రాప్తయేతదుపపత్తేః—బ్రహ్మగమయతీత్యాదౌ కారణవాచకశబ్దేనోపచారా త్కార్యనిర్దేశ ఇత్యాది బాదరిపక్షాభిప్రేతాంశద్యోతనార్థః। సిద్ధాన్తసూత్రే సర్వేషామపి ప్రతీకాలమ్బనత్వేనగ్రహణంతు తుల్యన్యాయత్వేనేతరదృష్టాన్తేన చతుర్ముఖలోకైశ్వర్యార్థినామపి ప్రతిషేధలాభాయ। తస్మాత్కార్యశబ్దో యథోక్తార్థపరఏవ వ్యాఖ్యేయఇతి ॥ ౯ ॥

॥సూ॥ విశేషితత్వాచ్చ ॥ ౨ ॥ [౪-3-౮]

ఇతిద్వితీయసూత్రస్యాస్యప్రథమసూత్రాన్వితస్యాయమర్థః—విశేషితత్వాచ్చ—అర్చిరాదిమార్గగామిప్రాప్యస్య తద్విషయశాస్త్రఏవానన్యథాసిద్ధైశ్శబ్దైశ్చతుర్ముఖలోకసభావేశ్మాదికార్యరూపతయా పరస్మాద్బ్రహ్మణో వ్యావృత్తత్వేనదర్శితత్వాచ్చ— కార్యముపాసీనమేవనయత్యాతివాహికగణఇతిబాదరిర్మన్యతఇతి ॥ ౨౦ ॥ శాస్త్రంచ—బృహదారణ్యకాష్టమాధ్యాయద్వితీయ బ్రాహ్మణపంచదశఖణ్డికాయామ్—పురుషోఽమానవఏత్యబ్రహ్మలోకాన్ గమయతీతిశ్రవణమ్- ౧ - ఛాన్దోగ్యాష్టమప్రపాఠక చతుర్దశఖణ్డే-ప్రజాపతే స్సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే

ఇతి శ్రవణాచ్చ- ౨-ఇత్యేవమాదికమ్ ॥ ౧౧॥ అత్రబృహదారణ్యకవాక్యే- అచిరాదిగామిప్రాప్యవిషయ బ్రహ్మలోకశబ్దస్య చతుర్ముఖలోకపరత్వాత్ - బహువచనవిరోధేన కర్మధారయమాశ్రిత్య పరబ్రహ్మపరత్వాభిధానాసమ్భవాత్ - తథాఽభిధానేపి లోకశబ్దాస్వారస్యస్యదుర్వారత్వాత్ - ఛాన్దోగ్యవాక్యే- అచిరాదినాగతస్యస్పష్టమేవ ప్రజాపతిసభావేశ్మాది ప్రపత్త్యనుసన్ధానదర్శనాచ్చ - అచిరాదిమార్గగామినాం చతుర్ముఖలోకసభావేశ్మాదిప్రాప్తి రనన్యథాసిద్ధాభ్యానగమ్యతే॥ ౧౨ ॥బ్రహ్మణ స్సర్వగతస్య క్వచిత్పరిచ్ఛిన్నం లోకవిశేషసభావేశ్మాదికఞ్చ నప్రామాణికం- నవా బ్రహ్మప్రాప్తుస్తత్ప్రాప్తయే క్వచిద్గమనంయుక్తమ్- సర్వగతత్వాద్బ్రహ్మణః- నాపినిశ్శేషావిద్యావినిర్ముక్తస్య బ్రహ్మోపసమ్పన్నస్యావశ్యభఙ్గుర స్థూలపదార్థమయ లోకవిశేషాదిప్రాప్తిరూపైశ్వర్య విశేషానుభవలక్షణః పురుషార్థోయుక్తః— తథాసతి మోక్షస్యానిత్యత్వాపత్తేరితిహి బాదరేరాశయః ॥౧౩॥ అతఏవహి— ఉత్తరత్ర చతుర్థపాదే—అభావం బాదరిరాహహ్యేవమితి దశమసూత్రే ముక్తస్య దేహేన్ద్రియాద్యభావో బాదర్యభిమతః ప్రతిపాద్యతే ॥౧౪॥ తథాచ—అచిరాదిమార్గప్రస్థితానాం క్వచిద్గమనప్రతిపాదనలిఙ్గా చ్చతుర్ముఖలోక సభావేశ్మాదిప్రాప్తి ప్రతిపాదనలిఙ్గాచ్చాచిరాదయ ఆతివాహికపురుషా నపరబ్రహ్మోపాసకానా మతివాహకాః—అపితు హిరణ్యగర్భలక్షణకార్యబ్రహ్మోపాసకానా మైశ్వర్యవిశేషార్థినామేవేతి సూత్రద్వయాభిప్రాయః ॥ ౧౫ ॥ అచిరాదిగతిప్రతిపాదకవాక్యేషు-సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీతిశ్రూయమాణస్య నపుంసకబ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మవాచకస్య పుంలింగబ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయ హిరణ్యగర్భపరత్వానుపపత్తిశఙ్కా-పరిహారం తృతీయసూత్రేణాహ॥

॥సూ॥ సామీప్యాత్తుతద్వ్యపదేశః ॥3॥ [౪-3-౯]

॥ఇతి॥ ౧౬॥తుశబ్దఉక్తాశఙ్కా-వ్యావృత్త్యర్థః॥౧౭॥తద్వ్యపదేశః-తస్య-హిరణ్యగర్భస్య- వ్యపదేశః-నపుంసకబ్రహ్మశబ్దేనవ్యపదేశః - య

ద్వా-తేన—నపుంసకబ్రహ్మశబ్దేన-వ్యపదేశః-హిరణ్యగర్భనిర్దేశః- సా
మీప్యాత్తు—హిరణ్యగర్భస్యపరబ్రహ్మవ్యవహితకార్యత్వేన తత్సన్ని
హితత్వాత్తు — సమ్భవతీతి బాదరిర్మన్యతఇతి సూత్రార్థః ॥౨౮॥
కారణవాక్యస్యోపచారాత్కార్యే ప్రయోగఇత్యభిప్రాయః ॥ ౨౯ ॥
హిరణ్యగర్భస్య ప్రథమజత్వలక్షణం పరమపురుషావ్యవహితకార్య
త్వంచ - యోబ్రహ్మాణం విదధాతిపూర్వం యోవై వేదాంశ్చప్ర
హిణోతితస్మై ॥ ఇతి శ్వేతాశ్వతరోపనిషదాదిషు ప్రసిద్ధమ్ ॥౩౦॥
అథార్చిరాదిమార్గగామినాం హిరణ్యగర్భప్రాప్తేరేవస్వీకారే తే
షా మమృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్తి ప్రతిపాదకశాస్త్రవిరోధస్స్యా
త్—బ్రహ్మాణ్డోదరవర్తిసర్వలోకానాంవినాశశాస్త్రైర్ద్విపరార్ధావ
సానే హిరణ్యగర్భనాశాత్పునరావృత్తేరవర్జనీయత్వాత్—అమృత
త్వప్రాప్తిశాస్త్రం—ఛాన్దోగ్యేఽష్టమప్రపాఠకే షష్ఠఖణ్డే షష్ఠఖణ్డి
కాయామ్—తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీత్యాదికమ్—అపునరా
వృత్తిశాస్త్రంచ—తత్రైవ చతుర్థప్రపాఠకే పఞ్చదశఖణ్డే షష్ఠఖణ్డికా
యామ్—సఏనాన్ బ్రహ్మగమయత్యేషదేవపథోబ్రహ్మపథఏతేనప్రతి
పద్యమానా ఇమమ్మానవమావర్తం నావర్తన్తే నావర్తన్త ఇత్యేవ
మాదికమ్—బ్రహ్మాణ్డోదరవర్తి సర్వలోకవినాశశాస్త్రన్తు-గీతాష్టమా
ధ్యాయె-ఆబ్రహ్మభవనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జునేత్యేవంజా
తీయకమ్—తస్మాత్పరబ్రహ్మప్రాప్తిరేవార్చిరాదిమార్గగామినాం వ
క్తవ్యేత్యాశఙ్కాం పరిహరతి చతుర్థసూత్రేణ॥

॥సూ॥ కార్యాత్యయెతదధ్యక్షేణసహాతఃపరమభిధానాత్ ॥౪॥ [౪-౩-౯]

ఇతి ॥ ౩౧ ॥ సన్దర్భానుగుణ్యేనాత్ర-సః-అధిగతవిద్యః - ప్రా
ప్నోతి-ఇతిపదత్రయమధ్యాహార్యమ్ ॥ ౩౨ ॥

సః-అర్చిరాద్యాతివాహికగణేన హిరణ్యగర్భలక్షణం కార్యం
బ్రహ్మనీతస్తదుపాసీనఃపురుషః-కార్యస్య-బ్రహ్మలోకస్య-అత్యయే- వినా

షదశాయామ్-తదధ్యక్షేణసహ - కార్యబ్రహ్మలోకాధిపతినావిదుషాహి
రణ్యగర్భేణసహ-అధిగతవిద్యాః-స్వయమపి ప్రాప్తపరవిద్యస్సన్-అతః-
కార్యాత్బ్రహ్మలోకాత్।పరం-పరబ్రహ్మ।ప్రాప్నోతి। అభిధానాత్-శ్రు
త్యైవతథాప్రతిపాదనాత్ । ఇతిబాదరిర్మన్యతఇతి సూత్రార్థః ॥౩౩॥
శ్రుతిశ్చ-తే బ్రహ్మలోకేతుపరాన్తకాలే పరామృతాత్పరిముచ్యన్తిస
ర్వే॥ఇత్యేవం రూపాతైత్తిరీయకోపనిషది షష్ఠప్రశ్నదశమానువాక ద్వా
వింశఖణ్డికాగతా-ఏవంజాతీయకాన్యాచ ॥ ౩౪ ॥ అస్మిన్నేవార్థే స్మృతి
మపి ప్రమాణయతి పఞ్చమేనసూత్రేణ—

॥సూ॥ స్మృతేశ్చ ॥ ౫ ॥ [౪-౩-౧౦]

ఇతి ॥ ౩౫ ॥ స్మృతేశ్చ-మహర్షిస్మరణాచ్చ । సకార్యాత్య
యేతదధ్యక్షేణసహాతఃపరం ప్రాప్నోతీతి బాదరిర్మన్యతఇతి సూత్రార్థః॥
౩౬॥ స్మృతిశ్చ-బ్రహ్మణాసహ తేసర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసఞ్చరే। పరస్యా
న్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరంపదమ్॥ ఇత్యాదిరూపా ॥౩౭॥ శ్రుతౌ-
పరాన్తకాలఇత్యత్ర-స్మృతౌ-పరస్యాన్తఇత్యత్రచ స్థలద్వయేపి పరశబ్దో
బ్రహ్మాయుఃపరః॥శ్రుతౌ-పరామృతాదితిల్యబ్లోపే పఞ్చమ్యన్తం- పరా
మృతం ప్రాప్యేత్యర్థకమితి బాదర్యభిప్రాయః ॥౩౮॥ స్మృతౌకృతాత్మాన
ఇతిపదమేవ పూర్వసూత్రోక్తాధిగత విద్యపదాధ్యాహారబీజమ్ ॥
౩౯ ॥ ఇదమత్ర చతుర్థపఞ్చమ సూత్రతాత్పర్యమ్ - సత్యలోకో
పలక్షితాణ్డాధిపతే శ్చతుర్ముఖస్య ద్విపరార్ధావసానకాలే నా
శేప్యర్చిరాదిమార్గప్రస్థితానాం చతుర్ముఖ ప్రాప్తిస్వీకారే నతే
షామమృతత్వ పునరావృత్తి శ్రవణవిరోధః - ఆ ప్రళయం చతు
ర్ముఖలోకస్థితానాం తత్రైవాధిగతవిద్యానాం తేషాం చతుర్ము
ఖేన విదుషానాకంతదాయుషోఽన్తేమోక్షస్వీకారేణ తదుపపత్తేః-
శ్రుత్యాస్మృత్యాచ తేషాం తథామోక్షప్రాప్తేః ప్రతిపాద్యమాన
త్వాచ్చేతి ॥ ౪౦ ॥ తథాచ-ఇదమత్రబాదరేరాచార్యస్య తాత్పర్యం ప

ఞ్చసూత్రాన్నిష్పద్యతే-ఔపనిషదవిద్యాప్రకరణస్థగతిశ్రుతిషు శ్రూయ
మాణోఽర్చిరాది రమానవాన్త ఆతివాహికగణో హిరణ్యగర్భల
క్షణకార్యబ్రహ్మోపాసకానేవ నయతి-తేషామేవ దేశవిశేషప్రతిని
యత హిరణ్యగర్భైశ్వర్యప్రాప్తయే గమనోపపత్తేః—నహి పరబ్ర
హ్మోపాసకానాం తత్ప్రాప్తయే క్వచిద్గమన ముపపద్యతే—పరస్య
బ్రహ్మణ స్సర్వగతత్వాత్ । ఏవమ్ — బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీతి
— ప్రజాపతే స్సభాంవేశ్మ ప్రపద్యఇతిచ పరిచ్ఛిన్నస్థూల వస్త్వాత్మ
కలోకవిశేషప్రజాపతి సభావేశ్మాదిప్రాప్తిశ్రవణా త్తేషాఞ్చభఙ్గుర
తాయా అవశ్యమ్భావాత్ — ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిదాం మోక్ష
ఏవపురుషార్థః—నచానన్తస్థిరఫలరూపఇతి ప్రతిపాదనాచ్చ—అర్చి
రాదిగతిరపరబ్రహ్మోపాసకవిషయైవ । పరబ్రహ్మోపాసకాస్తు క్వ
చిద్గమననిరపేక్షా స్సర్వగతమస్థూలత్వాదిగుణకమనన్తం స్థిరం బ్రహ్మై
వ యథాస్వదేశమేవ ప్రతిపద్యన్తఇతి నతేషాంగత్యపేక్షా । ఉక్తశ్రుతౌ
బ్రహ్మలోకశబ్దస్య బహువచనాన్తత్వేన—ఏతంబ్రహ్మలోకం నవిన్దన్తీ
త్యాదిష్వివ కర్మధారయాశ్రయణేన బ్రహ్మపరత్వమపి నసమ్భవదు
క్తికమ్।ఏవమర్చిరాదిమార్గేణగతస్య—ప్రజాపతే స్సభాంవేశ్మప్రప
ద్యఇతి ప్రజాపతిశబ్దిత హిరణ్యగర్భసభావేశ్మప్రపదనానుసన్ధానశ్రవణే
న హిరణ్యగర్భోపాసకత్వమేవాస్యసునిర్ణయమ్।ఇత్థం దర్శితహేతు
భి ర్హిరణ్యగర్భోపాసకస్యై వాతివాహికగణనేయత్వేనిశ్చితేసతి—స
ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యత్రకారణవాచకోబ్రహ్మశబ్దః కార్యౌప
చారికో నిర్వాహ్యః। ఏవమేతస్యామృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణ
ఞ్చ—తేబ్రహ్మలోకేష్విత్యాదిశ్రుత్యా—బ్రహ్మణాసహ తేసర్వఇత్యా
దిస్మృత్యాచార్చిరాదిపథేనాచతుర్ముఖలోకంగత్వాతత్రవిదుషాచ
తుర్ముఖేనసాక ముపాసనమనుష్ఠాయ తదాయురవసానే తేనైవసహా
మృతత్వాపునరావృత్తిప్రాప్తిపరంనిర్వాహ్యమ్। తస్మాద్ధిరణ్యగర్భలక్ష

ణకార్యబ్రహ్మోపాసకానేవ నయత్యర్చిరాది రాతివాహికగణ ఇతి ॥ ४౧ ॥ అత్రబాదరిమతే పరబ్రహ్మోపాసకానాం గత్యనుపపత్తిః । ౧ । స్థూలవస్తుమయలోకవిశేషప్రాప్యత్వానుపపత్తిః ॥ ౨ ॥ బ్రహ్మశబ్దపరబ్రహ్మపరత్వవిరోధిసమానప్రకరణస్థ బ్రహ్మలోకశబ్దబహువచనానుపపత్తిః । 3 । తథాభూతప్రజాపతిసభావేశ్మప్రాప్తి ప్రతిసన్ధానానుపపత్తిః ॥ ४ ॥ పరమాత్మముఖ్యవృత్తే బ్రహ్మశబ్దగౌణవృత్తికల్పనమ్॥ ౫ ॥ అర్చిరాదిగతపురుషామృతత్వాపునరావృత్తిశ్రవణ విళమ్బితవిషయత్వకల్పనఞ్చ ॥ ౬ ॥ ఇత్యేతేషడర్థా స్వపక్షసాధకతయాఽభిమతాః ప్రాధాన్యేన—లోకశబ్దగతిశ్రవణాభ్యా మర్చిరాదిగతిశాస్త్రస్య బ్రహ్మోపాసకవిషయత్వవ్యవచ్ఛేదా త్పరస్య బ్రహ్మణో ముక్తప్రాప్యలోకవిశేషానఙ్గీకారఏవతు ముఖ్యబీజం శ్రుత్యన్యథానయనస్యేత్యవగమ్యతే॥ ४౨॥ అథ జైమినిపక్షస్యాంశికప్రామాణ్యేన బాదరిపక్షా దుత్కృష్టతయాద్వితీయపక్షత్వేన తత్పక్షముపన్యస్యతిషష్ఠాదిసూత్రత్రయేణ—

॥సూ॥పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ॥ ౬ ॥ [४-3-౧౧]

ఇత్యాదినా ॥ ४3 ॥ పరం—పరబ్రహ్మ।ఉపాసీనమేవనయత్యాతివాహికగణఇతి జైమినిరాచార్యోమన్యతే।ముఖ్యత్వాత్—బ్రహ్మగమయతీత్యాది ష్వర్చిరాదిమార్గగామిప్రాప్యవిషయస్య బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవబ్రహ్మణిముఖ్యవృత్తత్వాదితి షష్ఠసూత్రార్థః ॥ ४४ ॥ ఇదమత్రాభిప్రేతమ్—బ్రహ్మగమయతీత్యత్ర బ్రహ్మపదశ్రుతింప్రబలాంగత్యుపపత్తిసమానప్రకరణస్థ బ్రహ్మలోకశబ్ద బహువచనశ్రవణ ప్రజాపతిసభావేశ్మాదిప్రాప్తిప్రతిసన్ధానాదిరూపంలిఙ్గం దుర్బలంనహిబాధితుంక్షమతే—బ్రహ్మశబ్దోహి పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణిముఖ్యవృత్తః—తత్రాపి నపుంసకలిఙ్గోయం నిరూఢలక్షణయాపినచతుర్ముఖపరోభవితు మర్హతి—పుంలిఙ్గస్యైవతస్యతథాప్రయోగదర్శనాత్।నాపికారణేపరబ్రహ్మణిముఖ్యవృత్తస్యాస్య—అపరేకార్యబ్రహ్మణిస్వారసికలక్షణాప్రవృత్తిస్స్య

క్తా—వినాముఖ్యార్థబాధంతదయోగాత్। నచగత్యనుపపత్తిః ప్రమాణ మ్—నిత్యసిద్ధస్యాపి బ్రహ్మణోయథావద్వేదనాయకాలవిశేషాపేక్షావత్ సర్వగతస్యాపితస్యప్రాప్తయే దేశవిశేషాపేక్షాయాఅపి న్యాయానుగృహీ తేనగతిశాస్త్రేణైవ దురపహ్నవంసిద్ధేః బ్రహ్మోపాసకానాంతత్ప్రాప్తయే దేశవిశేషం ప్రతిగమనస్యోపపన్నతరత్వాత్। బ్రహ్మలోకాన్గమయతీత్యత్ర లోకశబ్దబహువచనశ్రవణమపి నానుపపన్నమ్—బ్రహ్మగమయతీత్యనేన సమానప్రకరణస్థేన ప్రాప్యస్యబ్రహ్మణఏకత్వేనిశ్చితేబహువచనస్య—అదితిః పాశానితివదుపపత్త్యానిషాదస్థపతి న్యాయప్రాప్తస్యకర్మధారయస్య—ఏతంబ్రహ్మలోకం నవిన్దన్తీత్యాదిష్వివాత్రాపి నిర్బాధత్వాత్—ముక్తప్రాప్యాణాం పరబ్రహ్మసాధారణశుద్ధసత్త్వద్రవ్యమయాప్రాకృతలోకానాం బహూనాం శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణాది ప్రమాణగణసిద్ధానాం దురపహ్నవతయా షష్ఠీతత్పురుషాశ్రయణేపి బాధకాభావాచ్చేతి ॥ ౨౫ ॥ షష్ఠీతత్పురుషసమాసోపి సమానప్రకరణశ్రుత్యన్తరానుగుణఏవ—బృహదారణ్యకోపనిషది సప్తమాధ్యాయే దశమబ్రాహ్మణే — యదావై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతీత్యాదికే—సలోకమాగచ్ఛత్యశోకమహిమమ్—తస్మిన్వసతిశాశ్వతీస్సమాః—ఇత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దాసమభివ్యాహృతలోకశబ్దేన ప్రాప్యస్థానవిశేషస్యైవ వివక్షితత్వాత్ —ప్రశ్నోపనిషది—పఞ్చమేసత్యకామప్రశ్నే—పఞ్చమఖణ్డికాయామ్—ససామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమ్—సఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే—ఇత్యత్ర బ్రహ్మలోకశబ్దేన— పురుషమీక్షతఇత్యుక్త పరమపురుషేక్షితృస్థానస్యైవవివక్షితత్వాచ్చ ॥ ౨౬ ॥ పురుషమీక్షతఇతి బ్రహ్మప్రాప్తేః పృథగభిహితత్వాత్—ప్రశ్నోపక్రమే— కతమంవావసతేనలోకంజయతీతిప్రాప్యస్థానస్యైవ జిజ్ఞాసితత్వాత్—ఉపసంహారే వ్యక్తబ్రహ్మలోకవిషయశ్లోకే—ససామభిర్యత్తత్కవయోవేదయంతే—ఇత్యనేనోక్తబ్రహ్మలోకస్య సూరిదృశ్యవైష్ణవపదరూపతాయాః ఖ్యాపితత్వాచ్చ నాత్ర

త్య బ్రహ్మలోకశబ్దః కర్మధారయార్హః ॥ ౪౭ ॥ ఈదృశశ్రుత్యన్త
రసంవాద మాలోచ్యైవ షష్ఠీతత్పురుషస్యాపి సమ్భవమభిప్రేత్యోక్తం
భాష్యకారై రేతత్సూత్రభాష్యే— పరస్య బ్రహ్మణః పరిపూర్ణస్య
సర్వగతస్య సత్యసంకల్పస్య స్వేచ్ఛాపరికల్పితా స్స్వాసాధారణా అ
ప్రాకృతాశ్చ లోకానాత్యన్తాయనసన్తి— శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణప్రా
మాణ్యాత్ ॥ ఇతి ॥ ౪౮ ॥ అత్ర శ్రౌతేఽర్థే యథాశ్రుతిప్రతిపత్తవ్య
త్వన్యాయేన పరమపురుషాసాధారణలోకస్థాపనం ముక్తప్రాప్యపరబ్ర
హ్మసాధారణలోక విశేషానఙ్గీకారస్య బాదరిపక్షాభిప్రేతశ్రుత్యన్యథా
నయన ముఖ్యబీజస్య వ్యుదాసాయ ॥ ౪౯ ॥ పరబ్రహ్మసాధారణలో
కానా మప్రాకృతత్వేచ్ఛాపరికల్పితత్వయో రభిధానేన కాలకాల్యదృ
ష్టలోక సజాతీయత్వబుద్ధ్యా యత్తమోక్షానిత్యత్వశఙ్కా వ్యుదస్తా— ఇ
చ్ఛాపరికల్ప్యాప్రాకృతలోకానా మిచ్ఛాసమకాలం సర్వదైవసమ్భవ
స్య దురపహ్నవత్వాత్ ॥ ౫౦ ॥ తథాచ ప్రథమసూత్రవివక్షితాగత్య
నుపపత్తిః—ద్వితీయసూత్రవివక్షితాసు స్థూలవస్తుమయలోకవిశేషప్రా
ప్యత్వానుపపత్తి బ్రహ్మశబ్దపరబ్రహ్మపరత్వవిరోధిసమానప్రకరణస్థ
బ్రహ్మలోకశబ్ద బహువచనానుపపత్తి ప్రజాపతిసభావేశ్మప్రాప్త్యను
సన్ధానానుపపత్తిషు ప్రథమమనుపపత్తిద్వయం తృతీయసూత్రవివక్షి
తం పరమాత్మముఖ్యవృత్తబ్రహ్మశబ్దగౌణవృత్తికల్పనం చేత్యేతే బాద
రిపక్షార్థాః ప్రత్యాఖ్యాతా భవన్త్యనేనసూత్రేణ ॥ ౫౧ ॥ అత్ర ము
క్తప్రాప్యపరమపురుషాసాధారణలోకసాధకతయా వివక్షితం ప్రమాణ
జాలన్తూత్తరత్ర ప్రపఞ్చయిష్యామః ॥ ౫౨ ॥

ప్రథమసూత్రవివక్షితగత్యనుపపత్తి తృతీయసూత్రవివక్షిత ప
రమాత్మముఖ్యవృత్త బ్రహ్మశబ్దగౌణవృత్తిల్పన చతుర్థపఞ్చమసూ
త్రవివక్షితార్చిరాదిగతపురుషామృతత్వాపునరావృత్తి శ్రవణవిళమ్బిత
విషయత్వకల్పనరూపాణాం త్రయాణాం బాదరిప్రతితన్త్రార్థానాం ప్ర
తిక్షేపపరం సప్తమంసూత్రమ్॥

॥సూ॥ దర్శనాచ్చ ॥ ౭ ॥ [౪-౩-౧౩]

ఇతి ॥ ౫౩ ॥ అస్యార్థః—దర్శనాచ్చ—శరీరాన్మూర్ధన్య నాడ్యాసముత్క్రమ్య దేవయానేనగతస్యైవ విదుషోఽవ్యవధానేనైవ పరస్యైవ బ్రహ్మణఃప్రాప్తేశ్శ్రుత్యైవ ప్రతిపాదనాచ్చ—పరముపాసీనమేవనయ త్యాతివాహికగణఇతి జైమినిరాచార్యోమన్యతఇతి ॥ ౫౪ ॥ అత్రవివక్షితాశ్రుతిశ్చ—'ఛాన్దోగ్యేదహరవిద్యాయామష్టమప్రపాఠక తృతీయఖణ్డ చతుర్థఖణ్డికాగతా—ద్వాదశఖణ్డ ద్వితీయఖణ్డికాగతా చ—ఏషసమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే ॥ ఇత్యేవంరూపా ॥ ౫౫ ॥ అత్ర—శరీరాత్సముత్థాయేతి మూర్ధన్యనాడ్యోత్క్రమ్య దేవయానేనోద్గమనాభిధానేన గత్యనుపపత్తితర్కానవకాశః ॥ ౫౬ ॥ ల్యప్ప్రత్యయేనావ్యవధానాభిధానేనార్చిరాదిగత పురుషామృతత్వాపునరావృత్తిశ్రవణవిశిష్టతవిషయత్వకల్పనానవకాశః ॥ ౫౭ ॥ సమానప్రకరణస్థస్యాత్రత్య పరజ్యోతిశ్శబ్దస్య మోక్షాత్మకస్వస్వరూపాభినిష్పత్తిశ్రవణానురోధేన పరబ్రహ్మపరతాయా అవర్జనీయతయా—గతిశ్రుతౌ బ్రహ్మగమయతీత్యత్ర పరమాత్మముఖ్యవృత్త బ్రహ్మశబ్ద గౌణవృత్తి కల్పనానవకాశశ్చ ॥ ౫౮ ॥ ఉక్తశ్రుతౌ — అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ—శరీరాత్మభావనాం పరిత్యజ్యేత్యర్థః । నత్వాసనాదిసముత్థాయేతీహాయుక్తమితి కుదృష్టివ్యాఖ్యానం త్వనుపపన్నత్వా ద్వివరణశ్రుతివిరుద్ధత్వాచ్చహేయమ్ ॥ ౫౯ ॥ శరీరాత్మభావనాపరిత్యాగోహ్యత్ర నపదేనోపస్థాప్యతే ॥ ౬౦ ॥ ఉపరిష్టాదుక్తశ్రుత్యుక్త శరీరసముత్థానవివరణైదంపర్యప్రవృత్తేషష్ఠఖణ్డే పఞ్చమషష్ఠఖణ్డికయోః—అథ యత్ర తదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవరశ్మిభిరూర్ధ్వ మాక్రమతే—స ఓమితి వాహైవాద్వామీయతే—సయావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యంగచ్ఛత్యేతద్వై ఖలులోకద్వారంవిదుషాంప్రపదనంనిరోధోఽవిదుషామ్ ॥ ౧ ॥

తదేషశ్లోకః—శతంచైకాచ హృదయస్య నాడ్యస్తాసామ్మూర్ధాన మభినిః
సృతైకా । తయోర్ధ్వమాయ న్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమ
ణేభవన్త్యుత్క్రమణేభవన్తి ॥ ౨ ॥ ఇత్యేవంరూపయోః—విదుషశ్శరీ
రాన్మూర్ధన్యనాడ్యోత్క్రమణం రశ్మిభిరూర్ధ్వాక్రమణం — ప్రణవేన
బ్రహ్మానుస్మరణపూర్వకంప్రయాణం — అవిళమ్బేనాదిత్యోపలక్షితే
నార్చిరాదిమార్గేణ లోకవిశేషగత్వాఽమృతత్వప్రాప్తిశ్చ స్పష్టత
రం హ్యభిధీయన్తే ॥ ౬౧ ॥ తదేతత్సర్వమభిప్రేత్యైతత్సూత్రభాష్యే
భాష్యకారైః—దర్శయతిచ శ్రుతిర్మూర్ధన్యనాడ్యానిష్క్రమ్య దేవయా
నేన గతస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తిమ్—ఇత్యభిధాయోక్తశ్రుతిరుదాహృతా॥
౬౨॥ తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి వివరణశ్రుతౌ—ఆయన్నితిశ
తృప్రత్యయేనార్చిరాది మార్గప్రస్థితానా మమృతత్వప్రాప్తేర్మధ్యే
లోకవిశేషచిరకాలస్థితి లక్షణ వ్యవధానరాహిత్యంప్రతిపాదయతా—
ఏషసంప్రసాదఇత్యాది మూలశ్రుతౌ సముత్థాయేతి ల్యప్ప్రత్యయార్థ
స్య వివృతత్వాదుక్తశ్రుతే రర్చిరాదిమార్గప్రస్థితానా మవ్యవ
ధానేనామృతత్వప్రాప్తి ప్రతిపాదకత్వం దురపహ్నవమ్ ॥ ౬౩ ॥ ఏవ
ముక్తవివరణశ్రుత్యుపబృంహణభూతయా యాజ్ఞవల్క్యస్మృత్యా—
ఊర్ధ్వమేకస్థితస్తేషాంయోభిత్వా సూర్యమణ్డలమ్। బ్రహ్మలోకమతి
క్రమ్యతేనయాతి పరాంగతిమ్॥ఇతితృతీయాధ్యాయ సప్తషష్ట్యధికశతత
మశ్లోకరూపయా—అర్చిరాదిమార్గప్రస్థితానా మేకోత్క్రాన్తేనైవ చ
తుర్ముఖలోకమవ్యతిక్రమ్యతత ఊర్ధ్వంగత్వాఽమృతత్వప్రాప్తిలక్షణ ప
రమగతిప్రాప్తిం ప్రతిపాదయన్త్యా— తేషాంనచతుర్ముఖఃప్రాప్యః—న
వాతత్రచిరకాలంస్థిత్వామహతావిళమ్బేనపశ్చాదమృతత్వప్రాప్తిరితి ప్ర
తీతేః—ఛాన్దోగ్యోపనిషది షష్ఠప్రపాఠకే చతుర్దశఖణ్డే ద్వితీయఖణ్డే
కాగతయా—తస్యతావదేవచిరం యావన్నవిమోక్ష్యే—అథసమ్పత్స్య
ఇతీతిసద్విద్యాప్రకరణస్థశ్రుత్యా సద్విద్యానిష్ఠస్య మోక్షప్రాప్తే ర్దే
హపాతమాత్రావధివిళమ్బప్రతీతేశ్చ విదుషశ్శరీరాదుత్క్రాన్తస్య లో

శవిశేషచిరకాలవాసలక్షణస్యానధానమ న్తరేణైవ బ్రహ్మప్రాప్తిః ప్రస్ఫుటా ॥ ౬౪ ॥ ఏవమ్ముణ్డకోపనిషది ప్రథమముణ్డకె ద్వితీయఖణ్డే— ఏకాదశఖణ్డికాయామ్—తపశ్శ్రద్ధేయేహ్యుపవస న్త్యరణ్యే శాన్తావిద్వాంసో భైక్షచర్యాంచర న్తః । సూర్యద్వారేణ తేవిరజాః ప్రయాన్తియత్రామృత స్సపురుషోహ్యవ్యయాత్మా ॥ ఇత్యేవం పాయాం సూర్యోపలక్షితార్చిరాదిమార్గగామినాం విదుషా మమృతత్వావ్యయాత్మత్వవిశేషితపరమపురుషత ల్లోకావేవప్రాప్యౌ—నతు ద్విపరార్ధావసానకాలవినాశి హిరణ్యగర్భత ల్లోకావితి ప్రస్ఫుటమేవాభిధీయతె ॥ ౬౫ ॥ నచాయంపురుషో హిరణ్యగర్భఇతి శక్యంవక్తుమ్ ॥ ప్రకరణవిరోధాదమృతత్వావ్యయాత్మత్వ శ్రుతివిరోధాచ్చ ॥౬౬॥ అస్మిన్హి ప్రకరణె— ఏతత్ఖణ్డికాతః ప్రాగణ్డా న్తర్వర్తిచతుర్ముఖలోకాన్త సర్వప్రాప్యానామ న్తవత్త్వమభిధాయ—ఏతత్ఖణ్డికాయాం పరవిద్యాకార్యానన్తస్థిరఫలపరమపురుషప్రాప్తిం ప్రస్తుత్య—ఏతదుపరిష్టాత్ — పరీక్ష్యలోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణోనిర్వేదమాయాత్—ఇత్యాదినాపూర్వోక్తాన్తవత్ఫలనిన్దానువాదేన— యేనాక్షరంపురుషం వేదసత్యంప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామ్— ఇత్యనన్తేనానన్తస్థిరఫలబ్రహ్మప్రాప్తిఫలాదర్శితఖణ్డికోక్త పరమపురుషవిషయిణీపరవిద్యాహి విధీయతె ॥ ౬౭ ॥ అమృతత్వావ్యయాత్మత్వ విశేషితోక్తపురుషవిశేష ఏవహి—అక్షరంపురుషంవేదసత్యమితి పరవిద్యావిషయ శ్శబ్దతోఽర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞాయతె ॥ ౬౮ ॥ ఏవంతృతీయముణ్డకె ప్రథమఖణ్డే—సత్యమేవ జయతే నానృతం సత్యేనపన్థావితతో దేవయానః । యేనాక్రమన్త్యృషయోహ్యాప్తకామా యత్రతత్సత్యస్య పరమం నిధానమ్ ॥ ఇతి షష్ఠఖణ్డికాయాం దేవయానగామినాం విదుషాం సత్యశబ్దవాచ్యపరబ్రహ్మసమ్బన్ధిపరమపదమేవ ప్రాప్యమ్— నాపరబ్రహ్మస్థానమితి స్ఫుటతరం శ్రూయతే—సత్యశబ్దవాచ్యం పరమేవ బ్రహ్మేతితు— బృహచ్చతద్దివ్యమచిన్త్యరూపంసూక్ష్మాచ్చ తత్సూక్ష్మతరంవిభాతి।దూరాత్సదూరే

తదివాన్తికేచ పశ్యత్స్వైహైవనిహితంగుహాయామ్ ॥ ఇత్యాద్యుత్తర భాగస్సైవస్పష్టమ్ ॥ ౯ ॥ అర్చిరాదిగామినామమృతత్వాపునరావృత్తిప్రాప్త్యోర్మధ్యేలోకవిశేషచిరకాలస్థితి విళమ్బేనపశ్చాద్భావిత్వరాహిత్యం గతిశ్రుతిష్వవ్యవధానేన తత్ప్రాప్తిప్రతిపాదనాదివ తాదృశగతిప్రతిపన్నస్థానవిశేషే ప్రదీయస్థితేస్తతఊర్ధ్వగమనమన్తరేణ తత్రైవ కాలపరిచ్ఛేదరహితాయాః ప్రతిపాదనాద ప్యవగమ్యతే ॥ ౭౦ ॥ అర్చిరాదిమార్గగతానాం తద్గతిలబ్ధస్థానవిశేషే కాలానవచ్ఛిన్నాస్థితిశ్చ—బృహదారణ్యకోపనిషది సప్తమాధ్యాయ దశమబ్రాహ్మణే—సలోకమాగచ్ఛత్యశోకమహిమం—తస్మిన్వసతిశాశ్వతీస్సమాః ॥౧॥ ఇతిశ్రుత్యా—అష్టమాధ్యాయద్వితీయబ్రాహ్మణపఞ్చదశఖణ్డికాయాం—తాన్వైద్యుతాత్పురుషోఽమానవఏత్య బ్రహ్మలోకాన్గమయతి—తేతేషుబ్రహ్మలోకేషు పరాఃపరావతోవసన్తి—తేషాం నపునరావృత్తిః ॥ ౨ ॥ ఇతిశ్రుత్యాచప్రతిపన్నా ॥ ౭౧ ॥ ఏతదుక్తంభవతి—అర్చిరాదిగతిశ్రుతిషు క్వచిద్బ్రహ్మప్రాప్త్యై— క్వచిల్లోకవిశేషప్రాప్తి తత్రత్య కాలానవచ్ఛిన్నవాసాభ్యామ్ — క్వచిచ్చతాభ్యామపునరావృత్తిసహితాభ్యామ్— క్వచిచ్చామృతత్వప్రాప్త్యాచ — గన్తృణాఞ్చర్యానిరూపణవిక్రమోదృశ్యతే । యదిపునరత్ర లోకప్రాప్తిశ్రవణం చతుర్ముఖలోకవిషయమ్—అమృతత్వప్రాప్తిశ్రవణం । తత్రచిరకాలస్థితివిళమ్బేన పశ్చాన్మోక్షప్రాప్తి• విషయఞ్చాభవిష్యత్ — తదాలోకవిశేషప్రాప్తితత్రత్య కాలానవచ్ఛిన్నవాసాభ్యాం విశ్రమః — అవ్యవధానేన బ్రహ్మప్రాప్త్యమృతత్వప్రాప్త్యోశ్శ్రవణమ్— ఏకేనైవప్రయాణేన చతుర్ముఖలోకమ ప్యతిక్రమ్య పరగతిప్రాప్తిస్మరణఞ్చనాభవిష్యత్ — అభవిష్యచ్చ క్వచిచ్చతుర్ముఖలోకచిరకాలస్థితి తదనన్తరమోక్షప్రాప్త్యోరుభయోశ్శ్రవణమపి । ప్రశ్నోపనిషత్పఞ్చమప్రశ్న పఞ్చమఖణ్డికాయామ్ — ససామభిరున్నీయతేబ్రహ్మలోకమ్—సఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరంపురిశయంపురుషమీక్షతఇతి గన్తౄణా

ణామర్చిరాదిగతిలబ్ధబ్రహ్మలోకశబ్దితస్థానవిశేషఏవ పరమపురుషేతితృత్వశ్రవణమపి నోపపద్యతే । సర్వగతిశ్రుతీనామైకకణ్ఠ్యభఞ్జనకథఞ్చిదపి సమ్భవతి । తస్మాద్గతిశ్రుతీనామ్— గన్తౄణాం దేశవిశేషేఽవ్యవధానేన సాక్షాత్పరబ్రహ్మప్రాపకత్వపరతైవముపపన్నావాసిధ్యతీతి ॥౨౨॥ విమషఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధాదికంతు చతుర్థాధ్యాయ ద్వితీయపాదే ప్రాగేవ సమాహితమ్ ॥ ౨౩ ॥ ద్వితీయసూత్రవివక్షిత ప్రజాపతిసభావేశ్మప్రాప్తిప్రతిసన్ధానానుపపత్తి స్థూలవస్తుమయలోకవిశేషప్రాప్త్యాత్వానుపపత్తిరూపయో బాదరిప్రతితన్త్రార్థయోః ప్రతిక్షేపపరమష్టమంసూత్రమ్॥—

॥సూ॥ నచకార్యే ప్రత్యభిసన్ధిః ॥ ౫ ॥ [౪-౩-౧౩]

ఇతి ॥ ౨౪ ॥ అస్యార్థః—ప్రత్యభిసన్ధిశ్చ—ప్రజాపతిసభావేశ్మప్రాప్తిప్రతిసన్ధానఞ్చ నకార్యే—నకార్యబ్రహ్మవిషయః। అపితు—పరబ్రహ్మవిషయఏవేతి జైమినిర్మన్యత ఇతి॥౨౫॥ఇదమత్ర తాత్పర్యమ్—ఛాన్దోగ్యాష్టమప్రపాఠకే చతుర్దశఖణ్డే—ప్రజాపతేస్సభాంవేశ్మప్రపద్యే—ఇతిశ్రూయమాణమర్చిరాదిగతస్య ప్రజాపతిసభావేశ్మప్రాప్తిప్రతిసన్ధానంనకార్యబ్రహ్మహిరణ్యగర్భలోకత్త్వేనప్రాప్తివిషయమ్—అపితు_పరబ్రహ్మతత్త్వేనప్రాప్తివిషయమేవ—వాక్యశేషేతస్యాభిసన్ధానాతః—యశోఽహంభవామిబ్రాహ్మణానామిత్యాదినాసర్వావిద్యావిలోపపూర్వకసర్వాత్మభావానుసన్ధానశ్రవణాత్—కార్యప్రాప్తౌ తదసమ్భవాత్—పూర్వత్రత్రయోదశఖణ్డే—అశ్వఇవరోమాణివిధూయపాపం చన్ద్రఇవరాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య ధూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీత్యభిసమ్భావ్యస్య బ్రహ్మలోకస్యాకృతత్వశ్రవణాత్—సర్వబన్ధవినిర్మోకస్య సాక్షాచ్ఛ్రవణాచ్చ । ౧ । —ప్రజాపతిశబ్దశ్చ నాత్రచతుర్ముఖవిషయః—స్వవాక్యఏవపూర్వత్ర—ఆకాశోవై నామరూపయోర్నిర్వహితా తేయదన్తరా తద్బ్రహ్మతదమృతంసఆత్మేతిప్రకృతపరబ్ర

హ్మ విషయత్వాత్—ప్రజాపతిశబ్దస్య— పతింవిశ్వస్యేత్యాదిశ్రుతిసిద్ధని
రుపాధికపతిత్వశాలిని పరస్మిన్నేవబ్రహ్మణిముఖ్యత్వాత్—ప్రజాపతిశ్చ
రతిగర్భేఽన్తరిత్యాదిషు పరబ్రహ్మణ్యేవ ప్రయోగదర్శనాచ్చ। ౨। త
థాచ బ్రహ్మోపాసకస్యార్చిరాదినాగతస్యప్రజాపతిసభావేశ్మప్రాప్తి
ప్రతిసన్ధానానుపపత్తిః—నాపిస్థూలవస్తుమయలోకవిశేషప్రాప్యత్వాను
పపత్తిః—అకృతంబ్రహ్మలోకమితినిత్యస్యపరబ్రహ్మసాధారణాప్రాకృత
లోకస్య శ్రుత్యైవ సిద్ధస్య తర్కేణానపనోద్యత్వాల్లోకప్రాప్తిశ్రుతే
స్తద్విషయత్వసమ్భవా ల్లోకసామాన్యస్య క్షణక్షరణశీలప్రాకృతస్థూలవ
స్తుమయత్వనిబన్ధాభావాచ్చేతి॥ ౨౬ ॥ ఇత్థ మర్చిరాదిమార్గగామి
నా ముపాసకానా మవ్యవధానేన లోకవిశేషే పరస్యైవబ్రహ్మణఃప్రా
ప్తౌ ప్రమాణగణైర్దురపహ్నవం నిశ్చితాయాం చతుస్త్రింశవాక్యో
దాహృతాశ్రుతి స్సప్తత్రింశవాక్యోదాహృతాస్మృతిశ్చ నతద్విరోధే
నోదేతుం ప్రభవతః॥ ౨౭ ॥ చతుస్త్రింశవాక్యోదాహృతశ్రుతేశ్చాయ
మర్థః— తేసర్వే—ఉపాసకాః।బ్రహ్మలోకేతు —బ్రహ్మైవలోకోబ్రహ్మ
లోకః—కర్మధారయోఽత్రనిషాదస్థపతిన్యాయాత్ — తస్మిన్ — ఉపా
స్యేపరబ్రహ్మణి।వర్తమానాః।పరాన్తకాలే—పరః—అన్తిమః—యో
ఽన్తకాలః—దేహావసానసమయః—తస్మిన్— ప్రారబ్ధకర్మభోగహేతు
ప్రాకృతచరమదేహావసానసమయె।పరామృతాత్—పరస్మాద్బ్రహ్మణఉ
పాసనప్రీతాద్ధేతోః।పరిముచ్యన్తి—సర్వస్మాద్బన్ధాద్విముచ్యన్తఇతి॥ ౨౮ ॥
సప్తత్రింశవాక్యోదాహృతాస్మృతిస్తు—నైతల్లోకనిష్పన్నవిద్యార్చిరా
దిమార్గప్రస్థితవిద్వద్విషయా—కిన్తు పుణ్యకర్మవిశేషేణ హిరణ్యగర్భ
లోకం ప్రాప్తానాం—తదుపర్యపిబాదరాయణఇతిన్యాయెన తత్రైవ ని
ష్పన్నవిద్యానాం గతిప్రకారవిషయా ॥ ౨౯ ॥ అస్యాస్స్మృతేరయమర్థః
—తేసర్వే—పుణ్యకర్మవిశేషేణ హిరణ్యగర్భలోకం ప్రాప్తాఃపురుషవి
శేషాస్సర్వే।బ్రహ్మణాసహ—చతుర్ముఖేనసాకమ్।కృతాత్మానః—తస్యైవ
లోకేశిక్షితమతయః— అధిగతవిద్యాస్సన్తఇతియావత్।పరస్య— చతు

ర్మ్యఖాయుషః। అన్తే ప్రతిసఞ్చరే మహాప్రళయే। సంప్రాప్తసతి। పరంపదం
ప్రవిశన్తీతి ॥ ౧౦ ॥ నచ దర్శితశ్రుతిస్మృత్యోర్భిన్నవిషయత్వం నోచి
తమ్—తద్ఘటకకతిపయశబ్దత ఉభయోరేకవిషయతాయాః స్వరసతః
ప్రత్యభిజ్ఞాపనాదితి వాచ్యమ్— తే బ్రహ్మలోకేత్వితి శ్రుతౌ— తేసర్వ ఇత్యనే
న— వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాస్సన్న్యాసయోగాద్యతయశ్శుద్ధసత్త్వా
ఇతి తత్పూర్వఖణ్డికాపూర్వార్ధోక్తానామత్రైవలోకే సుదృఢపరినిష్పన్నవి
ద్యానాముపాసకానామేవగ్రహణేన— బ్రహ్మణాసహతేసర్వే — ఇతి
స్మృతౌ చతుర్ముఖేనసాకం తల్లోకేఽధిగతవిద్యానామేవాధికారిణాం గ్ర
హణేనచతయోర్భిన్నవిషయత్వస్యైవావగమేన బ్రహ్మలోకపరాన్తకా
లాదిశబ్దానాం పూర్వోక్తరీత్యా స్వరసతఏవ తత్తదానుగుణ్యసమ్భవా
చ్చోక్తస్మృత్యా శ్రుతేస్సమానవిషయత్వప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాయోగాత్
॥ ౧౧ ॥ తైత్తిరీయోపనిషది షష్ఠప్రశ్నే దశమానువాకే—యస్మాత్పరం
నాపరమస్తి కిఞ్చిద్యస్మాన్నాణీయో నజ్యాయోఽస్తి కశ్చిత్। వృక్షఇవస్త
బ్ధోదివితిష్ఠత్యేకస్తేనేదంపూర్ణం పురుషేణసర్వమితి వింశఖణ్డికాయాం
సర్వోత్తరేత్యశబ్దితేపరమపదే సర్వవ్యాప్తస్య నిస్సమాభ్యధికస్య కస్య
చిత్పురుషవిశేషస్య సద్భావం ప్రస్తుత్య తాదృశపురుషప్రాప్తిః కస్మిన్దేశే
భవతి— కేనోపాయేన కేషామధికారిణాం భవతీత్యాశఙ్కాయామ్— న
కర్మణా నప్రజయాధనేనత్యాగేనైకే అమృతత్వమానశుః। పరేణనాకం
నిహితంగుహాయాం విభ్రాజతే యద్యతయోవిశన్తి॥ ఇత్యేకవింశఖణ్డికా
యాం తాదృశపరమపురుషప్రాప్తేరమృతత్వలక్షణాయాః పరమపదా
ఖ్యదేశవిశేషభావితాం కర్మప్రజాధనాద్యసాధ్యతాం త్యాగసాధ్యతాం
యతిశబ్దితాధికారివిశేషాధిగమ్యమానతాంచ ప్రతిపాద్య—తతః—వేదా
న్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాస్సన్న్యాసయోగాద్యతయశ్శుద్ధసత్త్వాః। తే బ్రహ్మ
లోకేతు పరాన్తకాలే పరామృతాత్పరిముచ్యన్తి సర్వే॥ ఇతి ద్వావింశ
ఖణ్డికాయాం తాదృశాధికారిణాం స్వరూపస్య తేషాం పూర్వప్రస్తుతప
రమపురుషప్రాప్తిప్రకారస్యచైవ ప్రతిపిపాదయిషితత్వేనాస్మిన్ప్రకరణే

పుణ్యకర్మణాం చతుర్ముఖలోకప్రాప్తితత్రత్యోపాసనానుష్ఠానతదనన్తర
మోక్షప్రాప్తిప్రసఙ్గ ఏవ న సఙ్గతః ॥ ౨౨ ॥ ఈదృశానుపపత్తిమూలోచ్చై
వ భాష్యకారై రేతదధికరణవేదాన్తసారదీపయో రుక్తశ్రుతిర్యథోక్తరీ
త్యైవ వ్యాఖ్యాతా ॥ ౨౩ ॥ నహి ఖల్వత్రైవ వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితత
త్త్వహితపురుషార్థానామఙ్గకర్మయోగానుష్ఠానాదిలక్షణసన్న్యాస
యోగేన విశుద్ధాన్తఃకరణానా మాప్రయాణముపాసనాదిలక్షణాభీప్సిత
పరమపురుషార్థప్రాప్తి యతనశీలానా మర్చిరాదిమార్గప్రస్థితానామ
ధికారిణాం హిరణ్యగర్భలోకప్రాప్తి తద్వాస తత్రస్థభోగానుభవోపా
సనాదికం సఙ్గతం భవతి — తేషాం దేహావసానసమయ ఏవ సకలసుకృతదు
ష్కృతహానస్య సామ్పరాయాధికరణసిద్ధతయా మధ్యే చతుర్ముఖలోకప్ర
ష్టప్రాప్తివ్యవధాయకభోగాద్యసమ్భవాత్ — స్వోపాసనేనాప్రేప్సితఫల
ప్రాప్తౌ తత్క్రతున్యాయవిరోధాత్ — స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ
త్యాదికాయా స్తదానీమేవ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతే ర్విరోధాచ్చ ॥ ౨౪ ॥
ఏవం — వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా ఇత్యాదివిశేషణవత్తయా శ్రుతా
నామధికారిణాం కృతాత్మత్వస్యాభివ్యక్తతయా కృతాత్మనామనిత్యచ
తుర్ముఖలోకప్రహాణేన నిత్యస్య పరమపదస్యైవాధిగన్తవ్యతాయా ద
ర్శితస్మృతావేవ — కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం పదమిత్యనేన స్పష్టత్వా
చ్చ — తే బ్రహ్మలోకే త్వితి శ్రుతౌ బ్రహ్మలోకశబ్దస్య న తాదృశాధికారిప్రా
ప్యతయాఽనిత్యచతుర్ముఖలోకప్రతిపాదకత్వం సమ్భవతి ॥ ౨౫ ॥ అత ఏ
వ హి ఛాన్దోగ్యశ్రుతౌ — ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభి
సమ్భవామీతి హ్యేవ సతః కృతాత్మనోఽభిసమ్భవ్యస్య బ్రహ్మలోకస్య —
అకృతమితి నిత్యత్వం చతుర్ముఖలోకాద్వ్యావర్తక మభిహితమ్ ॥ ౨౬ ॥
ఇత్థముక్తశ్రుతేః ప్రకరణబలేనాత్రైవ వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థత్వాది
విశేషణవిశిష్టాధికారివిశేషవిషయత్వాదేవాస్మిన్నధికరణే బాదరిపక్ష
స్యైవ సిద్ధాన్తరూపతాభిమానిభిః పరై రపి ముణ్డకోపనిష త్తృతీయము
ణ్డక ద్వితీయఖణ్డ షష్ఠఖణ్డికాయా ముక్తాయామేవ శ్రుతౌ పాఠభేదతఉ

క్తప్రకారేణకిఞ్చిదానుపూర్వీభేదేనచ పఠ్యమానాయా బ్రహ్మలోకప రాన్తకాలశబ్దయో రుక్తరీత్యైవ పరబ్రహ్మచరమదేహావసానపరతయై వ వ్యాఖ్యానంకృతం—నతు చతుర్ముఖలోకతదాయురవసానకాలపరత యా ॥ ౮౭ ॥ తత్రత్యపాఠభేదస్తు—తే బ్రహ్మలోకేషుపరాన్తకాలే పరా మృతాః పరిముచ్యన్తిసర్వఇత్యేవరూపః॥౮౮॥ ఇదంపునరత్రబోధ్యమ్— యథా—బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీత్యత్ర బ్రహ్మలోకశబ్దస్య—అదితేఃపా శానితివ ద్విబహువచనోపపత్త్యా కర్మధారయసమాసం—అప్రాకృత లోకానామపిబహూనాం ప్రమాణప్రతిపన్నతయా తత్పురుషసమాసం చాశ్రిత్య ద్వివిధాపియోజనా—పరంజైమినిరితిసూత్రే భాష్యకారై ర్దర్శితా—తథేహాపి ద్వివిధాయోజనాసమ్భవతి—పరాన్తకాలేతు— బ్రహ్మలోకే—పరబ్రహ్మసాధారణాప్రాకృతనిత్యవిభూతౌ।అవాన్తరలో కబహుత్వేప్యప్రాకృతవిభూత్యైక్యవివక్షయైకవచనమ్।పాఠాన్తరేతు— లోకబహుత్వాభిప్రాయేణ బహువచనమ్।పరామృతాత్—పరమమృ తంబ్రహ్మప్రాప్య—పరామృతాఇతిపాఠేతు—పరమమృతంబ్రహ్మసాధ్యత యాయేషామస్తి—తేపరామృతాః—పరంబ్రహ్మప్రాప్తాఇత్యర్థఇతి య థాయథం యోజనాద్వయేపి పదానామానుగుణ్యంబోధ్యమ్।ఏకయో జనాయాః—బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీత్యత్రోక్తన్యాయేన యోజనాన్త రోపలక్షణత్వేన దర్శితయోజనాద్వయ మభిప్రేతమేవభాష్యకృతామ్। ధూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామి॥బ్రహ్మలో కాన్గమయతి॥సలోకమాగచ్ఛత్యశోకమహిమమ్॥సప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకమ్॥ససామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమ్॥ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరేషు అర్చిరాదిగామినాం విదుషామప్రాకృతనిత్యలోకస్యప్రాప్యతయా బ్ర హ్మలోకశబ్దేన ప్రతిపాదనానుగుణాచేయంద్వితీయయోజనాప్యభిప్రేతై వ భాష్యకృతామ్ । ఈదృశశ్రుత్యన్తరసంవాదానురోధేనైవ బ్రహ్మ లోకాన్గమయతీత్యత్ర ద్వివిధయోజనాయా స్సైరుక్తత్వాత్తస్యస్థలా న్తరస్థ బ్రహ్మలోకశబ్దయోజనాద్వయోపలక్షణత్వాదితి ।౮౯। నచో

త్తస్మృతౌ—కృతాత్మానస్తేసర్వేబ్రహ్మణాసహ పరస్యాన్తే ప్రతిసఞ్చ
రే సమ్ప్రాప్తే పరంపదం ప్రవిశన్తీతి యోజనా— ఇత్థంచోక్తస్మృత్య
నురోధేన— సర్వేపివిద్వాంసఇహైవానుష్ఠితపరవిద్యాఅపి విద్యానిష్ప
త్తిశేషం చతుర్ముఖలోకే చిరకాలస్థిత్యా ప్రాప్యచతుర్ముఖేనసాకం మహా
ప్రళయలక్షణ తదాయురవసానకాలఏవ పరంపదం ప్రవిశన్తీత్యభ్యుపగ
మేకాక్షతిరితి వాచ్యమ్— కృతాత్మాబ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామి—కృతా
త్మానః ప్రవిశన్తి పరంపదం—ఇతిశ్రుతిస్మృత్యోర్హి స్వరసతః ప్రతిపన్న
స్యకృతాత్మతాయాః పరమపదప్రాప్తిహేతుత్వస్యాపవాదాయోగాత్
—అర్చిరాదిపథగామినాం విదుషాం శరీరావసానఏవ సకలకర్మవిధూ
ననస్య—చతుర్ముఖలోకమప్యతిక్రమ్యాప్యనధానేనైవ పరబ్రహ్మప్రాప్తే
శ్చ శ్రుతిస్మృతిప్రతిపన్నతాయాః ప్రాగేవనిరూపితతయా తద్విరోధస్య
దురపహ్నవత్వాత్— మధ్యేచిరకాలంచతుర్ముఖలోకస్థితిహేతుకర్మాభా.
వేన సర్వేషాం విదుషామాధికారికచతుర్ముఖేనసాక మాప్రళయావస్థా
నాసమ్భవాచ్చ ॥ ౯౦ ॥ తస్య తావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యే —అథ
సంపత్స్యఇతి ఛాన్దోగ్యషష్ఠప్రపాఠక చతుర్దశఖణ్డద్వితీయఖణ్డికా
గతా శ్రుతిర్హి సద్విద్యానిష్ఠస్యమోక్షప్రాప్తే దేహపాతమాత్రావ
ధివిళమ్బం ప్రతిపాదయన్తీ విదుషామ్మధ్యే చతుర్ముఖలోక ఆప్రళయావ
స్థానలక్షణవిళమ్బవిరహం విశదయతి ॥ ౯౧ ॥ తస్మాదవిదుషామేవ పుణ్య
కర్మవిశేషేణహిరణ్యగర్భలోకం భేజుషాం తత్రైవాధిగతవిద్యానాం
ప్రారబ్ధకర్మఫలభూతహిరణ్యగర్భసాయుజ్యానుభవావసానే తేనైవసా
కం మోక్షస్థానప్రాప్తింప్రతిపాదయతి సైషాస్మృతిరితినతయాదర్శిత
శ్రుతేః కథఞ్చిదపి సమానవిషయతాసువచా ॥ ౯౨ ॥ తథాచోక్తస్మృ
తే రర్చిరాదివర్త్మనా హిరణ్యగర్భోపాసకానాం తల్లోకప్రాప్తిప్రతి
పాదకత్వాదర్శనాత్—ప్రత్యుతార్చిరాదిగతిశ్రుతిషు గన్తౄణాం
హిరణ్యగర్భతల్లోకవ్యావృత్తపరబ్రహ్మలక్షణపరమపురుషతల్లోకయో
రేవ ప్రాప్యత్వప్రతిపాదనదర్శనాచ్చ పరంబ్రహ్మోపాసీనానేవ నయ

త్యర్చిరాదిరాతివాహికగణ ఇతి జైమినేరాశయః ॥ ౯౩ ॥ ఇదమత్రోప
ష్ఠాపి త్రిసూత్ర్యా నిష్పన్నం జైమినితాత్పర్యమ్—పరవిద్యాప్రకరణేష్వే
వార్చిరాదిగతిశ్రవణాత్—గతిశ్రుతిషు చ గన్తౄణాం ప్రాప్యస్య కార్య
బ్రహ్మత్వల్లోకాదివ్యావృత్తైః పరబ్రహ్మత్వల్లోకాద్యసాధారణైరనన్యథా
సిద్ధైర్ముఖ్యవృత్తైరేవ శబ్దైర్నిర్దేశాచ్చ పరబ్రహ్మోపాసకా అప్యర్చి
రాదిమార్గేణ గన్తారః—పరమేవ చ బ్రహ్మ తేషాం ప్రాప్యమ్— న కార్యం
హిరణ్యగర్భాదిలక్షణం బ్రహ్మేతి నిశ్చీయతే ।౧। న చ పరబ్రహ్మాసాధార
ణశబ్దానాం కార్యబ్రహ్మణి లాక్షణికత్వకల్పనం యుక్తమ్—అనన్యథాసిద్ధ
బీజాభావాత్ ।౨। న చ గమనానుపపత్తిః ప్రమాణమ్—సర్వగతస్య నిత్యసిద్ధ
స్య చ బ్రహ్మణో వేదనస్య—తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి
యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనేత్యాదిశాస్త్రాద్వర్ణాశ్రమధర్మశౌచా
చారదేశకాలాదిసాపేక్షత్వవత్సర్వగతత్వేపి తస్య తాదృశవేదనఫలభూ
తనిశ్శేషావిద్యానివృత్తిపూర్వకప్రాప్తేర్విశిష్టదేశగతిసాపేక్షత్వస్యాపి గ
తిశాస్త్రాదేవ సిద్ధ్యా గమనస్యానుపపన్నతావిరహాత్ ।౩। న చావిద్యా
యా అనివృత్తౌ కుత్రాపి న బ్రహ్మప్రాప్తిః—నివృత్తౌ చాత్రైవ సా సమ్భవి
తుమర్హతి—సర్వగతత్వాద్బ్రహ్మణః—అవిద్యానివృత్తేశ్చ సత్త్వాం సా
మగ్ర్యామత్రైవ సమ్భవతీతి కథముపపన్నం బ్రహ్మప్రాప్తయే క్వచిద్గమ
నమితి వాచ్యమ్—గతిశాస్త్రేణ దేశవిశేషే బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదకేనేహై
వ నిశ్శేషావిద్యానివృత్త్యసమ్భవే ప్రతిపద్యమానే తర్కేణైవ తత్స
మ్భవోపపాదనాయోగాత్ ।౪। న హి ఖలు లిఙ్గం శ్రుతిం బాధితుం ప్రభ
వతి ।౫। లోకే సర్వభావానాం స్వాభావికస్వస్వకార్యోత్పాదనశక్తివై
చిత్ర్యస్యాపరపహ్నవతయా అగ్నిజలాదీనాం తత్తద్వస్తూనామౌష్ణ్యశై
త్యశుద్ధత్వాశుద్ధత్వశుద్ధికరత్వాశుద్ధికరత్వాదిశక్తివైచిత్ర్యవత్ప్రకృతిమ
ణ్డలస్యావిద్యోత్పాదనశక్తిః— పరమవ్యోమాఖ్యదేశవిశేషస్య తన్నివర్త
నశక్తిశ్చ ప్రమాణసిద్ధే నాపహ్నవమర్హతః ।౬। స్వాభావికవిచిత్రభావశక్తీ
నాం తర్కేణాపరపహ్నవతా చ—పరాశరేణాప్యుక్తా విష్ణుపురాణే ప్రథ

మాంశతృతీయాధ్యాయే—శక్తయస్సర్వభావానా మచిన్త్యజ్ఞానగోచ
రాః।యతోఽతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యాభావశక్తయః॥భవన్తి తప
తాం శ్రేష్ఠ పావకస్యయథోష్ణతా॥ ఇతి। ౭। కిఞ్చ—విశుద్ధతరేణాపి సలి
లేనపఙ్కిలస్యవస్తునః పఙ్కమధ్యఏవసతో మలప్రక్షాళనవద్విద్యయాపి
సంసారిణోజన్తోరవిద్యోత్పత్త్యాకరే ప్రకృతిమణ్డలఏవసతో నిశ్శేషావి
ద్యాకల్మషనివర్తన మసమ్భావితమ్ । ౮। అత స్సభగవాన్పరమ
కారుణికః పరంబ్రహ్మపురుషోత్తమోనారాయణః— యథాపఙ్కిలం
వస్త్రప్రక్షాళయితుకామః పఙ్కాద్బహిర్నిష్పఙ్కం పఙ్కహారంచ విశు
ద్ధతీర్థసలిలంనీత్వా ప్రక్షాళయతి—తద్వదుపాసనప్రీతఉపాసీనా నాతి
వాహికై రర్చిరాదిభిః ప్రకృతిమణ్డలాదూర్ధ్వం తత్సమ్బన్ధవిధురం త
త్సమ్బన్ధగన్ధాసహిష్ణుంచ ప్రదేశవిశేషంనీత్వా నిశ్శేషమవిద్యాకల్మషం
ప్రక్షాళ్య స్వాత్మానం ప్రాపయతీతివిదుషాం బ్రహ్మప్రాప్తయే గమన
ముపపన్నమ్। ౯। అపిచానుభూయమానాతిరోహిత తత్తద్వస్తుసన్ని
కర్షవిశేషస్యైవ తత్తద్వస్తుప్రాప్తిరూపత్వా త్తథావిధసన్నికర్షవిశే
షలక్షణాయావిశదతర బ్రహ్మప్రాప్తే స్తత్స్వరూపాచ్ఛాదకవితత స
తతపరిణామ ప్రకృతిమణ్డలేఽసమ్భావితతయా విదుషాంబ్రహ్మప్రాప్త
యే ప్రదేశవిశేషగమనాభిధాన ముపపన్నతరమేవ । ౧౦। ప్రకృతేః
పరస్తాద్ధ్యతిరోహితం బ్రహ్మసమన్తతో దీప్తమితిశ్రూయతే ।౧౧।
యథోక్తం ఛాన్దోగ్యతృతీయప్రపాఠకే త్రయోదశఖణ్డే—అథయద
తః పరోదివోజ్యోతి ర్దీప్యతే విశ్వతఃపృష్ఠేషు సర్వతఃపృష్ఠేష్వను త్త
మేషూత్తమేషులోకేష్వితి । ౧౨। ముణ్డకోపనిషది ద్వితీయము
ణ్డకే ద్వితీయఖణ్డేచ — యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిద్యస్యైషమహిమాభు
వి। దివ్యేబ్రహ్మపురేహ్యేషవ్యోమన్యాత్మాప్రతిష్ఠితఇత్యారభ్య —
హిరణ్మయేపరేకోశేవిరజంబ్రహ్మనిష్కలమ్।తచ్ఛుభ్రంజ్యోతిషాంజ్యో
తి స్తద్యదాత్మవిదోవిదుః॥నతత్రసూర్యోభాతినచన్ద్రతారకం నేమావిద్యు
తోభాన్తికుతోఽయమగ్నిః। తమేవభాన్తమనుభాతిసర్వంతస్యభాసాసర్వ

మిదం విభాతీత్యాదిష్చ । ౧౩ । పురుషసూక్తేచ శ్రుతమ్—వేదాహమే
తంపురుషమ్మహాన్త మాదిత్యవర్ణంతమసస్తుపారఇతి । ౧౪ । అతః ప్ర
కృతిమణ్డలే బ్రహ్మణ స్తిరోహితత్వా దుపరిష్టాత్సమ స్తతోదీ ప్తత్వా
చ్చ తత్ప్రాప్తయే తమసఃపరస్తా ద్గమనమావశ్యకమేవ । ౧౫ । అతఏవ
విద్వాన్ శరీరాన్మూర్ధన్యనాడ్యానిష్క్రమ్య శేవయానేనోర్ధ్వంగ
త్వా తమసఃపరస్తా త్సమ స్తతోదీ ప్తం పరబ్రహ్మాఖ్యంపరంజ్యోతిః ప్రా
ప్యైవస్వస్వరూపావిర్భావలక్షణమోక్షంప్రాప్నోతీతిస్పష్టముచ్యతేఛా
న్దోగ్యే—ఏషసమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుప
సమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి । ౧౬ । అతఏవచ తైత్తిరీయో
పనిషదానన్దవల్ల్యాం—బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యుపక్రమాభిహితప్రా
ప్తివిశదీకరణార్థమ్—అథాతోఽనుప్రశ్నా ఇతి ప్రశ్నానుపక్షిప్య—
ఉతావిద్వానముంలోకంప్రేత్య—కశ్చనగచ్ఛతీత్యనేన— బ్రహ్మవిదస్మా
ల్లోకాత్ప్రేత్యాముంలోకం గచ్ఛతినవేతి పరిచోద్య — అన్తేచ —
సయఏవంవిత్ — అస్మాల్లోకాత్ప్రేత్య । ఏతమన్నమయమాత్మాన
ముపసంక్రామతీత్యాదికయా—బ్రహ్మోపాసీనస్సర్వోఽపివిద్వానస్మా
ల్లోకాత్ప్రేత్యాన్నమయాది సమష్టివ్యష్టివిభూతికంనిరతిశయానన్దం పర
మాత్మానంప్రాప్నోతీతిపూర్వోక్త ప్రశ్నోత్తరాభిధానపరయాసర్వేషాం
విదుషాం స్థానవిశేషే బ్రహ్మప్రాప్తయేఽర్చిరాదినాగతిమత్త్వం ప్ర
స్ఫుటమేవాభిహితమ్ । ౧౭ । ఇత్థంచ—సత్యంజ్ఞానమిత్యాదిశ్రుత్యా—
యోగుహాయాం నిహితం బ్రహ్మవేద—సపరమేవ్యోమని సర్వాన్కా
మాన్ సమశ్నుతఇతి ప్రతిపాదయన్త్యా—అస్మిన్లోకే నిజహృదయే
బ్రహ్మోపాసకస్య పరమవ్యోమాఖ్యదేశవిశేషే భోగప్రాప్త్యభిధా
నేన—ఉపాసకోఽస్మాల్లోకాత్పరమపదంగత్వాబ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యుక్తం
భవతీతి వ్యాదాహృతోదీచ్యవివరణేననిష్పద్యతే । ౧౮ । తస్మా ద్దేశవి
శేషావచ్ఛిన్నాతిరోహిత పరబ్రహ్మసన్నికర్షవిశేషలక్షణబ్రహ్మప్రా
ప్తయె బ్రహ్మవిదాం గమనమవర్జనీయమితి సిద్ధమ్ । ౧౯ । బ్రహ్మ

లోకాన్ గమయతీత్యత్ర బహువచనలోకశబ్దశ్రవణమపి — బ్రహ్మ గమయతీత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దస్య నహిరణ్యగర్భాదిలక్షణకార్యబ్రహ్మపరత్వోత్తమ్భకమ్ — బ్రహ్మలోకానిత్యత్ర నిషాదస్థపతిన్యాయేన స్వతఃప్రాప్తస్యకర్మధారయస్యాశ్రయణే ద్వయోరపిశ్రుత్యోః స్వరసత ఏవ సమ్భవత్యైకకణ్ఠ్యే షష్ఠీతత్పురుషాశ్రయణేన పరమాత్మముఖ్యవృత్తి బ్రహ్మశబ్దస్యస్థలద్వయేపి కార్యబ్రహ్మణిలక్షణాయాస్తత్పురుషస్థలే తత్ప్రయుక్తలక్షణాన్తరస్యచ కల్పనాయాఅన్యాయ్యత్వాత్ — సమానప్రకరణనార్థైకత్వేనిశ్చితే బహువచనస్య — అదితిఃపాశాన్ ఇతివదుపపత్తేః — పరబ్రహ్మసాధారణానామ స్యనేకేషామప్రాకృతానాం లోకానాం శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణాది ప్రమాణగణసిద్ధతయా — బ్రహ్మలోకానిత్యత్ర తత్పురుషాశ్రయణేపి ద్వయోరవిరోధేనైవనిర్వాహాత్ — ప్రత్యుత సమానప్రకరణస్థనానాశ్రుతి ఘటకపరమాత్మవాచక శబ్దసమానకణ్ఠస్య — బ్రహ్మగమయతీత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దస్య చతుర్ముఖపరత్వ ఏవవిరోధాచ్చ ।౨౦। లోకదృష్టబాహ్యస్థూలపదార్థవిసజాతీయా ఆభ్యన్తరసూక్ష్మస్వాప్నపదార్థాః శ్రుతిసిద్ధాః స్వస్వానుభవమాత్రసాక్షికా యథా నాపలపితుంశక్యాః — తద్వైవవిద్యాప్రకరణేషు ముక్తభోగ్యతయా ప్రతిపాద్యమానాః కాలానుగుణపరిపాక ప్రాకృతసకలపదార్థవిసజాతీయాస్తర్కపదవీదవీయాంసఈశ్వరనిత్యముక్తానాం కేవలేచ్ఛానుగుణపరిపాకాభోగ్యభోగోపకరణ భోగస్థానరూపాశ్శుద్ధసత్త్వమయా అప్రాకృతా అపి పదార్థానాపలపితుంశక్యాః — అనాఘ్రాతదోషగన్ధాపౌరుషేయవేదతన్మూలస్మృతీతిహాసపురాణాదిరూప శాస్త్రప్రామాణ్యాదేవ ।౨౧। ఈశ్వరోపిహి శాస్త్రైకప్రమాణకో నిరధారిశారీరకశాస్త్రే ।౨౨। అమీషాంచపదార్థానాం కాలకృతవినాశవ్యవస్థావైధుర్యేణ సర్వదైవ ముక్తేచ్ఛానుగుణపరిపాకతయా నకదాచిన్ముక్తైశ్వర్యహానిరితి నమోక్షానిత్యత్వప్రసఙ్గః ।౨౩। అతఏవహి శ్రూయతేఛాన్దోగ్యేఽష్టమప్రపాఠకే ద్వితీయఖణ్డే — సయదిపితృలోకకామోభవతీత్యాది ।౨౪। న

చపరిచ్ఛిన్నత్వమనిత్యత్వనియతమితివాచ్యమ్—నియామకాభావాత్—అణుపరిమాణతయా శాస్త్రసిద్ధేషు ప్రత్యగాత్మసువ్యభిచారాచ్చ—। ౨౫ । ఇత్థంచ గతిశ్రుతిషు బ్రహ్మలోకశబ్దస్యార్చిరాద్యాతివాహికనీయమానపురుష చరమప్రాప్యవిషయస్య లోకపరత్వేపి నచతుర్ముఖలోకపరతా—కిన్తు—పరమపురుషాసాధారణప్రకృతిమణ్డలబహిర్భూతపరమాకాశవిషయతైవ—తస్యైవ చరమప్రాప్యస్థానత్వాత్—పరబ్రహ్మోపాసకస్యార్చిరాదిపథగామిన స్తత్క్రతున్యాయవిరోధేన పరమప్రాప్యస్థానతయా చతుర్ముఖలోకప్రతిపాదనాయోగాచ్చ । ౨౬ । యదప్యర్చిరాదిమార్గగామినాం చతుర్ముఖలోకే చిరంస్థిత్వాఽధిగతవిద్యానాం పశ్చాచ్చతుర్ముఖేనసాకం తదాయురవసానె పరమపదప్రాప్తిస్వీకారేణ తేషాం శ్రూయమాణామృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్తిసాఙ్గత్యసమర్థనమ్ ।౨౭। తదసాధు—గతిశ్రుతిషు క్వాపికుత్రచిత్ స్థానే—ఆప్రళయంవిశమ్య తత స్తదూర్ధ్వస్థానప్రాప్తిప్రతిపాదనాదర్శనాత్—మార్గప్రాప్త చరమస్థాన విశేషఏవాపునరావృత్త్యమృతత్వప్రాప్త్యైరవ్యవధానేనైవసమ్భవప్రతిపాదనాత్—తేషాం ప్రథమంహిరణ్యగర్భలక్షణ కార్యబ్రహ్మోపాసకత్వస్య పశ్చాదర్చిరాదివర్త్మనాహిరణ్యగర్భలోకంగత్వా తత్రాధిగతపరవిద్యత్వస్యచ క్వాపిప్రతిపాదనాదర్శనాత్—ప్రత్యుతపరవిద్యాప్రకరణేనపరబ్రహ్మోపాసకత్వస్యైవావగమాత్—ఏషసంప్రసాదఇత్యాదిశ్రుతౌ తద్వివరణభూతాయాం — అథ యత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామతీత్యాదికాయాం—తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీత్యన్తాయాంచశ్రుతౌ—తదుపబృంహణభూతాయాం—ఊర్ధ్వమేకస్థితస్తఇత్యాదిస్మృతౌచశరీరాన్మూర్ధన్యనాడ్యానిష్క్రమ్యదేవయానేనగచ్ఛతోవిదుషఏకప్రస్థానేనైవ చతుర్ముఖలోకమప్యతిక్రమ్య పరమస్థానేఽవ్యవధానేనైవామృతత్వాపునరావృత్తి సిద్ధింప్రతిపాదయన్త్యాం యథోక్తస్యకృత్స్నస్యార్థజాతస్య ప్రస్ఫుటమేవాభిధానాచ్చ । ౨౮ । తేబ్రహ్మలోకేత్విత్యాదిశ్రుతిశ్చ— స్వప్రకరణానుగుణ్యేన

దావృతసకలశ్రుత్యైకకణ్ఠ్యాచ్చ పరబ్రహ్మోపాసకానామేవ విద్యాయోనిచరమశరీరావసానకాలె సర్వబన్ధవినిర్ముక్తాభిప్రాయైవ—బ్రహ్మలోకఇత్యస్య కర్మధారయత్వే—బ్రహ్మణ్యుపాస్యేవర్తమానాఇత్యర్థస్య—తత్పురుషత్వే — పరమపదఇత్యర్థస్యచ సమ్భవాత్ — పరాన్తకాలఇత్యస్య—అన్తకాలేచమామేవేతి గీతాప్రయోగాద్యానుగుణ్యేన—చరమశరీరావసానకాలఇత్యర్థసమ్భవాచ్చ ।౨౯। బ్రహ్మణాసహేత్యాదిస్మృతిస్తు— పుణ్యకర్మవిశేషేణహిరణ్యగర్భసాయుజ్యంగతానాంతత్రైవాధిగతవిద్యానాంతేనైవసాకం తదాయురవసానే పరమపదప్రాప్తిపరా ।౩౦। నపునరనయోశ్శ్రుతిస్మృత్యోర్హిరణ్యగర్భోపాసకానామర్చిరాదిగత్యాతల్లోకప్రాప్తిప్రతిపాదనం కించిదపిదృశ్యతే ।౩౧। అర్చిరాదిగతిశ్రుతీనాంసర్వాసాంపరవిద్యాప్రకరణస్థత్వాత్ తాదృశగత్యాప్రవృత్తానాంశరీరావసానకాలఏవసకలకర్మధూననస్యభోక్తవ్యకర్మవిశేషశాలినాం తాదృశగత్యభావస్యచ నిర్ణయాచ్చ తాదృశగతేర్హిరణ్యగర్భోపాసకవిషయత్వం తాదృశగత్యాగతానాం మధ్యే లోకవిశేషే కర్మఫలభోగవిశేషేణచిరకాలవిళమ్బితత్వంవానహికల్పయితుంశక్యమ్ । ౩౨ । ఏతేనోక్తశ్రుతిస్మృత్యోరత్రైవాధిగతపరవిద్యానామపి విదుషామర్చిరాదిగత్యా చతుర్ముఖలోకంప్రాప్య తత్రాప్రళయంస్థిత్వా లబ్ధవిద్యాపరిపాకవిశేషాణామేవ చతుర్ముఖేనసాకం పశ్చాత్పరమపదప్రాప్తిపరత్వశఙ్కాపి దూరోత్సారితా—తత్క్రతున్యాయేన పరబ్రహ్మోపాసకానాం చతుర్ముఖలోకే భోక్తవ్యభోగవిశేషాభావేనతత్రవిళమ్బకారణాభావాచ్చ । ౩౩ । ఏవంప్రజాపతేస్సభాంవేశ్మప్రపద్యఇత్యభిసన్ధానమపి పరబ్రహ్మవిషయమేవ — ఆకాశోహవైనామరూపయోర్నిర్వహితేతిపూర్వప్రకృతపరబ్రహ్మవిషయత్వాత్ ప్రజాపతిశబ్దస్య।౩౪। ప్రజాపతిశబ్దోహినిరుపాధికః— పతింవిశ్వస్యేత్యాద్యుక్తనిరుపాధికజగత్పతౌ పరబ్రహ్మణ్యేవముఖ్యః । ౩౫ । ప్రజాపతిశ్చరతిగర్భేఅన్తరిత్యాదిషు పరమాత్మవిషయః ప్రయుక్తశ్చ ।౩౬। ఉత్తరత్ర వాక్యశేషే ప్ర

జాపతిసభావేశ్మప్రపన్నస్యాస్య — యశోఽహంభవామి బ్రాహ్మణానా మిత్యాదినా సర్వావిద్యావిమోకపూర్వకసర్వాత్మభావాభిసన్ధానాత్ — పూర్వత్ర — అశ్వఇవరోమాణీత్యాదిశ్రుతౌ — అస్యైవప్రస్థానదశాయాం సర్వపాపవిధూననపూర్వక మభిసమ్భావ్యతయాఽనుసంహితస్య బ్రహ్మలోకస్యాకృతత్వానుసన్ధానశ్రవణాత్ — ప్రస్థానదశాయాం ప్రాప్యత్వేనానుసంహితస్యప్రాప్తి దశాయాంప్రాప్తత్వేనానుసంహితస్యచైకతాయా ఆవశ్యకతయా — అకృతంకృతాత్మాబ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీత్యత్రబ్రహ్మలోకశబ్దస్య — ప్రజాపతేస్సభాంవేశ్మ ప్రపద్యఇత్యస్యచసమానవిషయత్వావశ్యకత్వాచ్చ నాయంప్రజాపతిశబ్దోహిరణ్యగర్భవిషయో భవితుమర్హతి ।౩౭। నఖలుహిరణ్యగర్భతల్లోకయోస్సర్వపాపవిధూననపూర్వకప్రాప్యత్వ మకృతత్వంవాసఙ్గచ్ఛతే — నాపితత్ప్రాప్తస్య సర్వావిద్యావిమోకపూర్వకసర్వాత్మభావానుసన్ధానంవా యుజ్యతే — తయోరనిత్యతాయాస్తత్ప్రాప్తస్య పుణ్యపాపఫలభోగావిద్యాసమ్బన్ధ పునరావృత్తీనాంచ శ్రుతిస్మృతిప్రతిపన్నత్వాత్ । ౩౮ । తస్మాదుక్తైర్హేతుభిః పరబ్రహ్మోపాసకానేవార్చిరాదిగణో నయతీత్యఙ్గీకార్యమితి ॥ ౯౪ ॥

బ్రహ్మపదముఖ్యవృత్త్యాశ్రయణేన బాదరింప్రతిక్షిపతోజైమినేరయమాశయోఽవగమ్యతే ।౧। శ్రౌతోహ్యర్థోయథాశ్రుత్యైవప్రతిపత్తవ్యః — ప్రమాణాన్తరాగమ్యత్వాత్ ।౨। ఇత్థంచ బ్రహ్మణఇవతదనుబన్ధినాం లోకవిశేషాదీనామపి నాపలాపోయుక్తః — శ్రౌతత్వావిశేషాత్ ।౩। అతఏవచ దేశవిశేషావచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రాప్తయెబ్రహ్మవిదామేవార్చిరాదివర్త్మనా గమనమపినతర్కేణవ్యాహన్తుమర్హమ్ ।౪। ఏవంచసతి స్వరసవాహితాపి శ్రుతీనాంనపరిత్యక్తాభవతీతి ॥ ౯౫ ॥ అత్రబాదరిజైమిన్యోరుభయోరపి గతిశ్రుతిఘటకబ్రహ్మశబ్దస్యకార్యబ్రహ్మపరత్వపరబ్రహ్మపరత్వవివాదేపి — కార్యబ్రహ్మోపాసకాన్వా — పరబ్రహ్మోపాసకాన్వా — ఏకోపాసకానేవ నయత్యర్చిరాదిగణః — నతుభిన్నభిన్నోపాసకాన్ ద్వివిధాన్ — ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణఏకస్యైవశ్రవణా

త్ — తద్య ఇత్థం విదురితి— యే చేమేఽరణ్య ఇతి చ — విభాగో యథాశ్రుతంచిదేకవిధోపాసకానామేవ—అఙ్గాఙ్గిభావాపన్నోపాసనభేదమాత్రవిషయతయా వా— ఉపాసనాకారభేదమాత్రవిషయతయా వా నేయ ఇత్యేవాభిప్రాయ ఇతి బోధ్యమ్ ॥ ౯౬ ॥ అథాత్ర భగవాన్ బాదరాయణః పరమసిద్ధాన్తభూతం స్వపక్షం నవమాదిసూత్రద్వయేనాహ—

॥సూ॥ అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి బాదరాయణ
ఉభయథాచ దోషాత్తత్క్రతుశ్చ ॥ ౯ ॥ [౪-౩-౧౪]

ఇత్యాదినా ॥ ౯౭ ॥ అప్రతీకాలమ్బనాన్—ప్రతీకం — పరమప్రాప్యాదర్వాచీనం వస్తు—అచిత్తత్త్వం— తన్మిశ్రం చిత్తత్త్వం వా— ఆలమ్బనే—ప్రాప్యతయోపాస్య ఇతి ప్రతీకాలమ్బనాః। తేన భవన్తీత్యప్రతీకాలమ్బనాః— తాన్—పరమప్రాప్యభూతమేవ వస్తు—అచిద్వియుక్తం చిత్తత్త్వం—పరం బ్రహ్మ వా— ప్రాప్యతయోపాసీనాన్—పఞ్చాగ్నివిచ్ఛుద్ధత్మప్రత్యగాత్మవిద్యానిష్ఠాః—పరమాత్మవిద్యానిష్ఠాశ్చేత్యుభయవిధానపీతియావత్ —నయత్యాతివాహికగణ ఇతి బాదరాయణో మన్యతే । ఉభయథాచ—బాదరిపక్షజైమినిపక్షయోరుభయోరపి దోషాత్—శ్రుతివిరోధాత్ । తత్క్రతుశ్చ—తథోపాసీనస్తథైవ ప్రాప్నోతీత్యయం న్యాయశ్చ । ఇహాభవతీతిచ బాదరాయణో మన్యత ఇతి సూత్రార్థః ॥౯౮॥

ఇదమత్ర తాత్పర్యమ్ — కార్యముపాసీనాన్నయతీతి బాదరిపక్షే ఛాన్దోగ్యోపనిషదష్టమప్రపాఠకే తృతీయఖణ్డే చతుర్థఖణ్డికాయాం ద్వాదశఖణ్డాద్వితీయఖణ్డికాయాం చ స్థితాయాః — ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి శ్రుతేః—ఏవంజాతీయానామన్యాసాఞ్చ బహూనాం శ్రుతీనాం విదుషశ్శరీరాన్మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమ్య దేవయానేనోర్ధ్వం గతస్యావ్యవధానేన పరస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రాప్తిం ప్రతిపాదయన్తీనాం విరోధో దుష్పరిహారః—కార్యబ్రహ్మోపాసకస్య సాక్షాత్పరబ్రహ్మప్రాప్తేరయోగాత్—

యథావస్థితస్వరూపావిర్భావలక్షణమోక్షప్రాప్తిశ్రూయమాణతయా తాసాం కార్యబ్రహ్మపరత్వాదిభిరన్యథాసిద్ధేర్వర్ణయితుమశక్యత్వాత్ — అవ్యవధానశ్రవణేన విలమ్బస్యాపి దుర్వచత్వాచ్చ।౧। పరంబ్రహ్మోపాసీనానేవనయతీతి జైమినిపక్షే ఛాన్దోగ్యపఞ్చమప్రపాఠకదశమఖణ్డగతాయాః—తద్యఇత్థంవిదుః— యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసత ఇత్యారభ్య—సఏనాన్ బ్రహ్మగమయత్యేష దేవయానఃపన్థా ఇతీత్యన్తాయాః శ్రుతేః— బృహదారణ్యకాష్టమాధ్యాయేద్వితీయబ్రాహ్మణపఞ్చదశఖణ్డికారూపాయాః— తేయఏవమేతద్విదుర్యేచామీఅరణ్యేశ్రద్ధాంసత్యముపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీత్యారభ్య— తాన్వైద్యుతాత్పురుషోఽమానవఏత్యబ్రహ్మలోకాన్గమయతి తేతేషుబ్రహ్మలోకేషుపరాఃపరావతోవసన్తి తేషాం నపునరావృత్తిరిత్యన్తాయాశ్శ్రుతేః—ఏవం జాతీయానామన్యాసాఞ్చశ్రుతీనాం పఞ్చాగ్నివిదామప్యర్చిరాదిమార్గేణ పరబ్రహ్మప్రాప్తిం ప్రతిపాదయన్తీనాం విరోధోఽప్యపరిహారః ।౨। అతః పఞ్చాగ్నివిదో బ్రహ్మవిదశ్చోభయవిధాన్నయత్యర్చిరాదిగణ ఇత్యఙ్గీకార్యమ్।౩। కథమేతేషాముభయేషాం పరమర్చిరాదిపథగామిత్వం నాన్యేషామితిచేదిదమత్ర పర్యాలోచనీయం — అర్చిరాదిగతిశాస్త్రే బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తి లక్షణఫలశ్రవణాత్తాదృశఫలయోగ్యా ఏవార్చిరాదిగతియోగ్యాః ।౧। యేతు బ్రహ్మప్రాప్త్యతిరిక్తనశ్వరప్రాప్యలక్షణప్రతీకం ప్రాప్యతయాఽధ్యవస్యన్తి।౨।న తే తాదృశగతియోగ్యాః — తేషాం ప్రాప్యనాశేన పునరావృత్తేరవర్జనీయతయోక్తఫలయోగ్యతావిరహాత్ ।౩। ప్రతీకాలమ్బన వ్యతిరిక్తాస్తూభయేఽప్యేవతాదృశగతియోగ్యాః — తేషాంపునరావృత్తి హేతుప్రతీకాలమ్బిత్వవిరహేణోక్తఫల యోగ్యత్వానపాయాత్ ।౪। తథావిధాశ్చాధికారిణ ఉక్తోభయవిధా ఏవభవన్తీతి తేషామేవార్చిరాదిపథగామిత్వం సమ్భవతి ।౫। నాన్యేషామ్ ।౬। అతఏవతద్య ఇత్థంవిదురిత్యాది ఛాన్దోగ్యశ్రుతౌ — తేయఏవమేతద్విదురిత్యాది బృహదారణ్య

కశ్రుతౌ చ — అర్చిరాదిపథగామినో విభజ్య ద్వివిధా ఏవ నిర్దిష్టా ఇతి।౭।నచ — పఞ్చాగ్నివిదో హి కర్మవశేన భూతసూక్ష్మసంపరిష్వక్తమేవ తత ఇత స్సఞ్చరన్తం ప్రత్యగాత్మానముపాసీనాశ్చమ్రియన్తే।౧।నచ తే ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తా భవితుమర్హన్తి — కరణశీలాచిన్మిశ్రోపాసకత్వాత్।౨।అతః పఞ్చాగ్నివిద్బ్రహ్మవిదుభయానుగమేన — అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి ప్రతిజ్ఞానం వ్యాహతమ్ ।౩। కిఞ్చ — తద్య ఇత్థం విదురిత్యాదిశ్రుతిర్నార్చిరాదిపథగామినాం ద్వివిధత్వప్రదర్శనపరా ।౪। అపితు — యే — ఇత్థం విదుః — ఇమే — ఇత్థం విదన్తర్గతా ఏవ యే — అరణ్యే శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మ చోపాసతే — తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి తదఙ్గభూతపఞ్చాగ్నివిద్యాశబ్దిత ప్రత్యగాత్మవిద్యానుష్ఠానపూర్వక మఙ్గిభూతబ్రహ్మోపాసననిష్ఠానామేకవిధాధికారిణామేవార్చిరాదిగతి ప్రతిపాదనపరా — ।౫। అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవమ్మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి కఠవల్లీశ్రుత్యా — అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి ప్రత్యగాత్మవిద్యాం విధాయ — దేవమ్మత్వేతి తదఙ్గికాం బ్రహ్మవిద్యాంచ విధాయాఙ్గాఙ్గిభావాపన్న ముక్తవిద్యాద్వయం క్రమేణానుష్ఠితవతో ధీరస్యైవ ఫలప్రాప్తిః ప్రతిపాద్యతే। ౬। యద్వా — ఉపాసనాకారభేదమాత్రాయత్తాధికారి ద్వైవిధ్యాభిప్రాయికేవాదర్శితశ్రుతీ .।౭। ఇత్థంచోక్త శ్రుత్యోరుక్తరీత్యా నిర్వాహాభ్యుపగమేన పరబ్రహ్మోపాసకమాత్రవిషయమేవ గతిశాస్త్రమితి మన్యమానస్య జైమినేర్వా — కార్యబ్రహ్మోపాసకవిషయమేవ గతిశాస్త్రమితి మన్యమానస్య బాదరేర్వా పక్షఆశ్రయితుముచితః। ౮। యద్వా — అఙ్గాఙ్గిభావానవచ్ఛిన్నభిన్నప్రాప్యోపాసనపర ద్వివిధోపాసకపరత్వేపి దర్శితశ్రుత్యోరుక్తలక్షణ పఞ్చాగ్నివిత్సాహచర్యేణార్చిరాదిపథగామితయా నిర్దిష్టా అన్యే హిరణ్యగర్భలక్షణ కార్యబ్రహ్మోపాసకా ఏవాఙ్గీకర్తుముచితాః — అవాన్తరభేదే పృథగుపాసామప్యుపాధ్యవచ్ఛిన్న బ్రహ్మలక్షణ కార్యబ్రహ్మోపాసకత్వావిశేషేణ సాహచర్యేణ నిర్దేశౌచిత్యాత్।

౯। ప్రశ్నోపనిషత్పఞ్చమప్రశ్నే — ఏతద్వై సత్యకామపరంచాపరంచ బ్రహ్మ—యదోంకార, ఇత్యత్ర కార్యబ్రహ్మపరేణాపరబ్రహ్మశబ్దేనప్ర కృతిమున్దాలాస్తపాతినః కృత్స్నస్య నిర్దేశాదచిన్మిశ్రప్రత్యగాత్మనో పి తపస్త్రభావస్యాపర్జనీయతయా తదుపాసకానాం పఞ్చాగ్నివిదాం కార్యబ్రహ్మోపాసకత్వంహిస్పష్టమ్ ।౧౦। అర్చిరాదిపథగామినాం కార్యబ్రహ్మోపాసకత్వఏవగతిశాస్త్రే తేషాంద్వివిధత్వనిర్దేశఉప పద్యతే—ప్రాప్యస్య కార్యబ్రహ్మణో నానాత్వేన తదుపాసకానామపి నానావిధత్వసమ్భవాత్ ।౧౧। పరబ్రహ్మోపాసకత్వేతు తేషాంత థావిధనిర్దేశో నసఙ్గచ్ఛతఏవ — సకలోపాధివినిర్ముక్తస్య పరస్య బ్రహ్మణ ఏకరూపతయా తదుపాసకానా మనేకవిధత్వాసమ్భవేన —తద్యఇత్థంవిదురిత్యుక్తానామప్యేకవిధ పరబ్రహ్మోపాసకత్వా భిధానాసమ్భవాత్ — ప్రాప్యభేదనిబన్ధనోపాసక నానాత్వస్యైవ — తద్యఇత్థంవిదురిత్యాది శ్రుతివివక్షితత్వా దన్యథోపాసనాకారభే దమాత్రనిబన్ధనోపాసక నానాత్వస్యతద్వివక్షితత్వేఽనన్తవిధత్వస్యైవ సమ్భవేన ద్వివిధత్వనిర్దేశాసమ్భవాచ్చ।౧౨।తథాచ—తద్యఇత్థంవిదు రిత్యాది శ్రుత్యో రఙ్గాఙ్గిభావాపన్నోపాసనపరైకవిధపరమప్రాప్యోపా సకవిషయత్వేనవా—అఙ్గాఙ్గిభావానాపన్నభిన్నభిన్న ప్రాప్యోపాసనపర ద్వివిధాధికారివిషయత్వేనవా—ద్వేధాపి నిర్వాహసమ్భవేన కార్యోపా సకవిషయమేవ గతిశాస్త్రమితి బాదరిపక్షఏవవాఽఙ్గీకర్తుముచితః।౧౩। ఏవంస్థితే—తావేతౌ ద్వావపిపక్షావుపేక్ష్య ప్రతీకాలమ్బనకోటావేవఘట యితవ్యానాం పూర్వోక్తలక్షణానాం పఞ్చాగ్నివిదాం పరబ్రహ్మో పాసకానాఞ్చోభయేషామర్చిరాదిపథగామిత్వే పరతావర్ణనమసఙ్గత మేవ—ఏతేషాంసుమహాపరస్పరతారతమ్యశాలినాం సమానస్కన్ధవత్త్వా పాచర్యైకపథగామిత్వనిర్దేశానౌచిత్యాత్ — అవిశేషేణబ్రహ్మ ప్రాప్యపునరావృత్తిశ్రవణానుపపత్తేశ్చేతివాచ్యమ్ — తత్క్రతున్యా యసఙ్ఘారేణ వాక్యార్థనిర్ణయేపూర్వోక్తసర్వదోషపరిహారసమ్భవా

తే ।౫। ఏతదుక్తంభవతి—బాదరిపక్షస్తావత్సూత్రేణాయుక్త ఏవ— ప్రా
క్షోక్తాదేవదురుద్ధరాద్దోషసహస్రాత్, — కార్యబ్రహ్మణోనానాత్వేఽపిప
ఞ్చాగ్నివిత్సాహచర్యేణార్చిరాదిపథగామితయానిర్దిష్టానామన్యేషాం
హిరణ్యగర్భలక్షణకార్యబ్రహ్మోపాసకత్వేఽపిచభిన్నభిన్నకార్యోపాసక
త్వేనాభ్యుపగతానామప్యేషాముభయేషామవిశేషేణ — సఏనాన్బ్ర
హ్మగమయతీత్యేకబ్రహ్మప్రాప్తి శ్రవణానుపపత్తేశ్చ ।౧। నాపిదర్శిత
శ్రుత్యోః రఙ్గాఙ్గిభావాపన్నోపాసనద్వయశాల్యేకవిధాధికారిమాత్రవిష
యత్వాభ్యుపగమపక్షోయుక్తః—తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా
తపఇత్యుపాసతఇత్యాదిశ్రుతౌ యేచేమ-ఇత్యత్రోపాసకవాచిపదానుబన్ధి
తయాప్రయుక్తచకారేణైహనిర్దిష్టోపాసకానాం — తద్యఇత్థంవిదురితి
పూర్వనిర్దిష్టపఞ్చాగ్నివిద్భ్యస్తేషామైక్యస్య ప్రతిపాదనేనోభయే
షామభిన్నత్వాసిద్ధేః—ఉపాసనైక్యస్యోపాస్యైక్యస్య చవివక్షితత్వే
—తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాంతప ఇతివోపాసత ఇత్యుపాస్యవా
చిపదానుబన్ధితయైవచకారశ్రవణాపత్తేశ్చ ।౨। కింబహునా ।౩। య
ద్యుపాసనైక్యమిహవివక్షితమభవిష్యత్ ।౪। నాథవిష్ణుదేవతేహి—
యేచేమఇతి పునరుపాసకవాచిపదశ్రవణమ్ ।౫। అథవిష్ణుశ్చ—తద్యఇ
త్థంవిదురరణ్యేశ్రద్ధాంతపఇతివోపాసతఇత్యేవచశ్రవణమ్ ।౬। నచైవం
శ్రూయతే ।౭। తస్మాదుక్తశ్రుతౌ ద్వాభ్యాంయచ్ఛబ్దాభ్యాంచకారస
హకృతాభ్యాంవిభజ్య నిర్దిష్టా అర్చిరాదిపథగామినోఽభిన్నభిన్నమే
వోపాస్యముపాసీనాద్వివిధా ఏవోపాసకా ఇతి స్పష్టమవగమ్యతే ।౮।
తేచపఞ్చాగ్నివిదః పరబ్రహ్మోపాసకాశ్చేత్యుభయవిధా ఏవ ।౯। న
చాత్రపఞ్చాగ్నివిదా ముక్తరీత్యా ప్రకృతివిమిశ్రం ప్రత్యగాత్మానము
పాసీనానాం ప్రతీకాలమ్బనత్వావశ్యమ్భావేన బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరా
వృత్త్యోరనుపపత్తిః—నాప్యప్రతీకాలమ్బనత్వేన పఞ్చాగ్నివిద్భిస్సావిదా
మనుగమోఽనుపపన్నః—అర్చిరాదిగతానాం బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరా
వృత్తిశ్రవణాదమీషాంచార్చిరాదిగతిశ్రవణాత్తత్క్రతున్యాయేన

ప్రకృతివినిర్ముక్త బ్రహ్మాత్మకాత్మాను సన్ధానలక్షణోపాసనస్యైవా
మీమాంసా సిద్ధేః — అతఏవ ప్రతీకాలమ్బనత్వాయోగాచ్చ । ౧౦ ।
తత్క్రతున్యాయశ్చ — అథఖలు క్రతుమయః పురుషో యథాక్రతు
రస్మిఁల్లోకే పురుషోభవతితథేతః ప్రేత్యభవతీతిఛాన్దోగ్యతృతీయప్రపా
ఠక చతుర్దశఖణ్డ ప్రథమఖణ్డికాగతశ్రుత్యా — తంయథాయథో
పాసతే తథైవ భవతీతి ముద్గలోపనిషత్తృతీయఖణ్డగత శ్రుత్యా
చ — తథోపాసీన స్తథైవప్రాప్నోతీత్యేవంరూపః ప్రతిపద్యతే ।
౧౧ । తతశ్చోపాసనానురూపమేవ ఫలముపాసకానాం సమ్భవతి—నా
న్యాదృశమితిసిధ్యతి। ౧౨ ।యదిపునః—పఞ్చాగ్నివిదః ప్రకృతివిమిశ్రం
బ్రహ్మాత్మకత్వావిశేషితం ప్రత్యగాత్మానమేవప్రాప్నుతయోపాసీనాఇతీష్య
తే ।౧౩। నోపపద్యేతేవనతర్హి తేషాంశ్రూయమాణా బ్రహ్మప్రాప్తి
రపునరావృత్తిశ్చ—అనుపాసితస్య బ్రహ్మణఃప్రాప్త్యయోగాత్ —ఉపాసి
తస్య ప్రాప్తౌ ప్రకృతివిశిష్టాచిన్మిశ్రప్రత్యగాత్మ లక్షణప్రాప్యస్యకర్మాచి
త్సంసర్గానావశ్యమ్భావేన పునరావృత్తేరవర్జనీయత్వాచ్చ । ౧౪ । అతః
పఞ్చాగ్నివిదః ప్రకృతివిముక్తం ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకముపా
సీనాఇత్యేవాభ్యుపగన్తవ్యమితిసిధ్యతి ।౧౫। ప్రత్యగాత్మనోబ్రహ్మాత్మకత్వఞ్చ
—యస్యాత్మాశరీరమిత్యాదిశ్రుతిశతసిద్ధమ్ ।౧౬। పఞ్చాగ్నివిద్యా
యాం శ్రూయమాణభూతసూక్ష్మసంపరిష్వక్తస్యైవ సతఃప్రత్యగా
త్మనః—ద్యులోకపర్జన్యపృథివీపురుషయోషారూపేషు పఞ్చస్వగ్నిషు
దేవశ్రద్ధితప్రాప్తైర్హూయమానస్య క్రమేణసోమరాజాఖ్యామృతమయ
దేహిభావ వర్షభావాన్నభావరేతోభావగర్భభావాపన్నత్వేనానుసన్ధా
నం నాచిన్మిశ్రవేషేణతముపాస్య తథావిధస్యైవతస్యప్రాప్త్యర్థం విధీ
యతే । ౧౭ । అపితు—యావదచిత్సంసర్గం ప్రత్యగాత్మనఃకర్మవశేన
పునఃపునరీదృశగీత్యా సర్వకర్మలమయే సంసారపవపరవశపరిబమ్భ్రి
మ్యమాణత్వలక్షణదోషదర్శనముఖేన జుగుప్సయా సర్వదోషాకరహే
యాచిత్సంసర్గస్య పరిత్యాజ్యతామనుసన్ధాయ తాదృశాచిత్సంసర్గవి

యుక్తం స్వస్వరూపాపన్నం ప్రత్యగాత్మానముపాస్య తథావిధస్యైవ
తస్య ప్రాప్త్యర్థం విధీయతే । ౧౮ । తథా చానుసన్ధానస్యాభిసన్ధిభేదేన హా-
నార్థస్యోపాదానార్థస్య చ ద్వివిధస్య సమ్భవాద చిన్మిశ్రస్య ప్రత్యగాత్మనస్త
త్తత్సఙ్ఘాచ్ఛరీరత్వానుసన్ధానం దోషదర్శనవిధయా ప్రకృత్యంశప్రహాణా
ర్థం—గుణదర్శనవిధయా ప్రకృతివియుక్తత్వవిశిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూప
ప్రాప్త్యర్థం చేత్యవగమ్యతే । ౧౯ । తదిదం ఛాన్దోగ్యపఞ్చమప్రపాఠక
దశమఖణ్డాన్తే పఞ్చాగ్నివిద్యాప్రకరణావసానే—తస్మాజ్జుగుప్సేత తదేష
శ్లోక ఇత్యారభ్య—అథ హ య ఏతానేవం పఞ్చాగ్నీన్ వేద న సహ తైరప్యాచరన్
పాప్మనా లిప్యతే శుద్ధః పూతః పుణ్యలోకో భవతి య ఏవం వేద య ఏవం వేదే
త్యనేన గ్రన్థేన సువ్యక్తముపపాదితమ్—అత్ర జుగుప్సేతేతి ప్రకృతిసంస
ర్గజుగుప్సయా తద్వియుక్తప్రత్యగాత్మతత్త్వోపాసనం విధాయ—శుద్ధః
పూతః పుణ్యలోకో భవతీతి లోకవిశేషావచ్ఛిన్న ప్రకృతివియుక్తత్వవిశి
ష్టాత్మప్రాప్తిలక్షణస్యోపాసనఫలస్యాప్యభిధానాత్ । ౨౦ । ఇత్థం చ ప
ఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతితన్మిశ్రయోః ప్రాప్యతయోపాసకత్వలక్షణ ప్ర
తీకాలమ్బనత్వవిరహాదపునరావృత్తిశ్రవణం ముఖ్యమేవోపపద్యతే । ౨౧ ।
హిరణ్యగర్భలక్షణకార్యబ్రహ్మోపాసకస్యాపి నామాద్యుపాసకవదేవ
ప్రతీకాలమ్బనతాయాస్తత్క్రతున్యాయేన పునరావృత్త్యాపాదనీయ
తయా నార్చిరాదినా గతిర్యుక్తా । ౨౨ । పఞ్చాగ్నివిదామపి బ్రహ్మ
ప్రాప్తిశ్రవణేऽపి పఞ్చాగ్నివిద్భిః ప్రకృతివియుక్తత్వవిశిష్టప్రత్యగాత్మనః
—పరబ్రహ్మోపాసకైః పరబ్రహ్మణశ్చ ప్రధానప్రాప్యతయోపాసనేऽపి త
త్క్రతున్యాయేనైవ ప్రాప్యభేదసిద్ధ్యా ప్రధానప్రాప్యభేదనిబన్ధన ముపా
సకభేదమభిప్రేత్య గతిశాస్త్రే గన్తౄణాం ద్వైధావిభజ్య నిర్దేశోऽపి సుస
ఙ్గతో భవతి । ౨౩ । న చాయం ద్విధా నిర్దేశ ఉపాసనాకారభేదమాత్రా
యత్తాధికారిద్వైవిధ్యపరస్సువచః—తథా సతి విద్యానామనేకవిధత్వేనా
నేకవిధత్వస్యైవ గన్తౄణాం వక్తవ్యతయా ద్వైవిధ్యకథనాసామఞ్జస్యా
దితి । ౨౪ । తస్మాద్బాదరిజైమినిపక్షావుభావపి దోషయుక్తావేవేతి పరం

బ్రహ్మోపాసీనాః ప్రకృతి వియుక్తం ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకత
యోపాసీనాః పఞ్చాగ్నివిదశ్చ నయత్యాతివాహికగణ ఇత్యేవాఙ్గీకార్య
మితి ॥ ౯౯ ॥

పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం విహితస్య భూతసూక్ష్మసమ్పరిష్వక్త ప్రత్య
గాత్మకర్మానుగుణప్రకృతిమణ్డలపరివర్తభ్రమ్యమాణత్వానుసన్ధాన
స్య దోషదర్శనవిధయా వైతృష్ణ్యజననార్థత్వాదేవ సూత్రకారేణాపి శా
రీరకశాస్త్రే ప్రథమేనాధ్యాయద్వయేన ముముక్షూపాస్యం బ్రహ్మస్వరూ
పం నిరూప్య తదుపర్యుపాసకానాం తదుపాసనప్రవృత్తిహేతుప్రాప్యవస్తు
వ్యతిరిక్తవైతృష్ణ్యప్రాప్యతృష్ణాసిద్ధ్యర్థం దోషగుణపరామర్శపరయో
స్తృతీయాధ్యాయ ప్రథమద్వితీయపాదయో స్తదన్తరప్రతిపత్త్యధిక
రణప్రభృతి ముగ్ధాధికరణపర్యన్తదోషపరామర్శపరగ్రన్థే ప్రథమం ప
ఞ్చాగ్నివిద్యోదిత దర్శిత జీవపరిభ్రమణవిశేష ఏవ విచారితః ॥ ౧౦౦ ॥ త
దిదముక్తం భాష్యకారైరప్యుక్తదోషపరామర్శపరగ్రన్థ కృత్స్నతా
త్పర్యమనుభాషమాణై రుభయలిఙ్గాధికరణప్రథమసూత్రభాష్యే—దో
షదర్శనాద్వైరాగ్యోదయాయ జీవస్యావస్థావిశేషా నిరూపితా ఇతి
॥ ౧౦౧ ॥ పఞ్చాగ్నివిద్యోదితే తత్రతత్రసఞ్చారిప్రకృతిమిశ్రప్రత్యగాత్మా
నుసన్ధానే ప్రకృత్యంశానుసన్ధానం తస్య హేయతయా త్యాజ్యత్వాను
సన్ధానరూపమ్—ప్రత్యగాత్మానుసన్ధానంచ తస్యోపాదేయతయా ప్రాప్య
త్వానుసన్ధానరూపమ్—ద్యులోకాద్యగ్ని పఞ్చకాధికరణకాహుతిపఞ్చ
కకర్మత్వలక్షణస్య తత్రతత్రసఞ్చారిత్వస్యానుసన్ధానంచ భయజననేన త
త్పరిహారార్థమితిచ ప్రస్ఫుటమేవభాషితంగీతాభాష్యేతై రేవ ॥ ౧౦౨ ॥
యథోక్తంతత్ర — అక్షరం బ్రహ్మపరమం స్వభావోఽధ్యాత్మముచ్యతే।
భూతభావోద్భవకరో విసర్గః కర్మసంజ్ఞిత ఇతి కైవల్యార్థిజ్ఞాతవ్యవిషయా
ష్టమాధ్యాయ తృతీయశ్లోకభాష్యే — పరమమక్షరం — ప్రకృతివిని
ర్ముక్తాత్మస్వరూపమ్ — స్వభావోఽధ్యాత్మముచ్యతే — స్వభావః — ప్రకృ
తిః — అనాత్మభూతమాత్మని సంబధ్యమానం భూతసూక్ష్మతద్వాసనా

దికం పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం జ్ఞాతవ్యతయోదితమ్ — తదుభయం ప్రాప్యతయా త్యాజ్యతయాచ ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యమితి — భూతభావ్యోమనుష్యాదిభావః — తదుద్భవకరో యోవిసర్గః — పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసోభవన్తీతి శ్రుతిసిద్ధో యోషిత్సమ్బన్ధజః — సకర్మసంజ్ఞితః — తచ్చాఖిలంసానుబన్ధముద్వేజనీయతయా పరిహరణీయతయాచ ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యమిత్యేవ ॥ ౧౦౩ ॥ అచిత్సంసర్గాయత్తజరామరణాదిసర్వావస్థామోక్షలక్షణకైవల్యార్థితయా గీతాతద్భాష్యయోస్తత్రతత్ర నిర్దిశ్యమానోఽధికారీపఞ్చాగ్నివిదేవేతితూదాహృత శ్లోకతద్భాష్యాభ్యామేవసువ్యక్తమ్ ॥ ౧౦౪ ॥

ఇత్థంచ—తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతిఛాన్దోగ్యశ్రుతే — తేయ ఏవమేతద్విదుర్యేచామీ అరణ్యే శ్రద్ధాంసత్యముపాసతే తేఽర్చిరభిసమ్భవన్తీతి బృహదారణ్యకశ్రుతేశ్చైవమర్థోఽనుసన్ధేయః — యే — పూర్వోక్తాః పఞ్చాగ్నివిదః — తత్ — ద్యులోకపర్జన్యపృథివీపురుషయోషాఖ్యేషు పఞ్చస్వగ్నిషు శ్రద్ధాకర్మానుగుణ్యేనహూయమానం సోమభావవర్షభావాన్నభావరేతోభావగర్భభావరూపదశాపఞ్చకమాపద్యమానంభూతసూక్ష్మపఞ్చకరూపాచిన్మిశ్రంచిద్వస్తు — ఇత్థమ్ — హేయభూతాచిద్రూపవిశేషణాం శైత్యాజ్యతయాతద్వియుక్తే శుద్ధజ్ఞానానన్దమయేతి బోధానవిగమేన బ్రహ్మాత్మకతయాభిభాసమానే — ఉపాదేయభూతచిద్రూపవిశేష్యాంశే ప్రాప్యతయాచ — విదుః — జానన్తి — యేచేమే — తత్రతత్రోపనిషత్సు ప్రసిద్ధాబ్రహ్మోపాసకాశ్చ — అరణ్యే — వివిక్తప్రదేశే — తపః — పరంబ్రహ్మ — శ్రద్ధేతి — శ్రద్ధయాఽధిగన్తవ్యమితి — తదేవపురుషార్థవిధయా ప్రాప్యమిత్యధ్యవసాయపూర్వక త్వప్రాప్తిత్వరాలక్షణాం శ్రద్ధాం కృత్వా — తయాతదేవప్రాప్తవ్యమితిమత్వేతియావత్ — ఉపాసతే — భక్తిరూపాపన్నజ్ఞానేనవిషయీకుర్వన్తి — తే — ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకం ప్రత్యగాత్మానం పురుషార్థవిధయాప్రాప్యత్వేనోపాసీనాః పఞ్చాగ్నివిదః — పర

మేవబ్రహ్మతథోపాసీనాంబ్రహ్మనిష్ఠాశ్చేత్యుభయే—అర్చిషమ్—అర్చి
రాభిమానినీమాతివాహికదేవతామ్—అభిసమ్భవన్తి— ప్రాప్నువన్తీతి
ప్రథమశ్రుతేరర్థః— ద్వితీయశ్రుతేరపి ప్రథమశ్రుతిఘటకపదసమా
నార్థకపదభేదమాత్రఘటితాయా యథోక్తరీత్యైవార్థః—శ్రద్ధాంసత్య
ముపాసతఇత్యత్రాపి—సత్యం— బ్రహ్మ— శ్రద్ధాం—శ్రద్ధయాఽధిగన్త
వ్యమ్—ఉపాసతే— పూర్వోక్తలక్షణాంశ్రద్ధాంకృత్వాతయాఽధిగన్త
వ్యత్వేనోపాసతఇతిపూర్వోక్తఏవార్థఃపర్యవస్యతి। అత్రోభయత్రాపిశ్ర
ద్ధాశబ్దశ్శ్రద్ధయాఽధిగన్తవ్యఔపచారికోద్రష్టవ్యః।యద్వా— శ్రద్ధాతప
ఇత్యుపాసతఇత్యత్ర— శ్రద్ధాతపఇతీత్యన్తముపాసనక్రియాకర్మవాచి—
తథాచ—శ్రద్ధేతి—శ్రద్ధాసంజ్ఞం పరబ్రహ్మప్రాప్యత్వాధ్యవసాయపూ
ర్వక తత్ప్రాప్తిత్వరాలక్షణంజ్ఞానవిశేషం— తపఇతి—తపస్సంజ్ఞంపరం
బ్రహ్మచ—ఉపాసతే — ప్రీత్యాసమాశ్రయన్తఇత్యర్థః — శ్రద్ధాంసత్య
ముపాసతఇత్యత్రచ— శ్రద్ధాంసత్యం చోపాసతఇత్యర్థః— తపశ్శ్రద్ధేయే
హ్యుపవసన్త్యరణ్యేశాన్తావిద్వాంసోభైక్షచర్యాంచరన్తః।సూర్యద్వారే
ణతేవిరజాః ప్రయాన్తి యత్రామృతస్సపురుషోహ్యవ్యయాత్మా॥ఇతిము
ణ్డకోపనిషత్ప్రథమముణ్డక ద్వితీయఖణ్డశ్రుత్యైకార్థ్యాత్।యోజనాద్వ
యేపి—శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతఇత్యత్ర— శ్రద్ధాంసత్యముపాసతఇత్యత్రచ
—పరంబ్రహ్మతదేకప్రాప్యతాధ్యవసాయ పూర్వక తత్ప్రాప్తిత్వరాలక్ష
ణ శ్రద్ధాపూర్వకముపాసీనాఏవ వివక్షితాభవన్తీతి ॥ ౧౦౫ ॥ ఉపబృం
హితంచైతచ్ఛ్రుతిద్వయం యాజ్ఞవల్క్యేననిజస్మృతితృతీయాధ్యాయే
— యఏవమేనంజానన్తి యేచారణ్యకమాశ్రితాః । ఉపాసతేతప
స్సత్యం శ్రద్ధయాపరయాయుతాః । క్రమాత్తే సమ్భవన్త్యర్చిర
హశ్శుక్లంతథోత్తరమ్ । అయనందేవలోకంచ సవితారం సవైద్యుతమ్।
తత్రతత్పురుషోదివ్యోఽమానవోబ్రాహ్మలౌకికాన్।కరోతిపునరావృత్తి
స్తేషామిహనవిద్యతే ॥ ఇత్యేవంరూపైర్వచనైః ॥ ౧౦౬ ॥ అత్ర
— తపస్సత్యమితి సామానాధికరణ్యప్రయోగేణఛాన్దోగ్యగతతపశ్శ్ర

ద్బృహదారణ్యకగతసత్యశబ్దయోరేకార్థకతా — శ్రద్ధయాపరయాయు
తా ఇత్యనేన దర్శితశ్రుత్యోశ్శ్రద్ధాగ్రహణస్య బ్రహ్మోపాసనే బ్రహ్మ
ణి శ్రద్ధాపూర్వకత్వప్రతిపాదనపరతా చ స్పష్టీకృతా ॥ ౧౦౭ ॥ పరమం
యోమహత్తపఇతిసహస్రనామపాఠాత్ — సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే
త్యాదిషు బ్రహ్మణిసత్యశబ్దశ్రవణాత్ — స్వవాచ్యోపాసకానాం శ్రూయ
మాణ బ్రహ్మప్రాప్త్యనుగుణ్యాచ్చ దర్శిత శ్రుతిగతతపస్సత్యశబ్దయో
ర్బ్రహ్మపరత్వమ్ ॥ ౧౦౮ ॥ ఏవం గీతాశాస్త్రే పునరావృత్తిలక్షణార్చిరా
దిపథగామితయా నిర్దిష్టానాం ద్వివిధాధికారిణామక్షరావ్యక్తశబ్దితప్ర
త్యగాత్మోపాసకేభ్యః పఞ్చాగ్నివిద్భ్యోఽన్యేషాం శ్రద్ధాపూర్వకం పరమ
పురుషోపాసకత్వేన నిర్దేశాత్తాదృశశాస్త్రస్య దర్శితశ్రుతిద్వయోప
బృంహణత్వాచ్చ పఞ్చాగ్నివిదితరోపాస్యవిషయే దర్శితశ్రుతిగతతపస్స
త్యశబ్దౌ పరబ్రహ్మపరావవశ్యం భవితుమర్హతః ॥ ౧౦౯ ॥ తత్రహిద్వా
దశాధ్యాయే దర్శితద్వివిధాధికారిస్వరూపపరాయాం ప్రథమాదిసప్త
శ్లోక్యామ్ — ఏవం సతతయుక్తా యే భక్తాస్త్వాం పర్యుపాసతే। యేచాప్యక్ష
రమవ్యక్తం తేషాం కే యోగవిత్తమాః ॥ ఇతి ప్రథమశ్లోకేఽర్జునప్రశ్నప
రే — త్వాం పర్యుపాసత ఇతి భగవదుపాసకత్వేన — మయ్యావేశ్య మనో యే
మాం నిత్యయుక్తా ఉపాసతే। శ్రద్ధయాపరయోపేతాస్తే మేయుక్తతమా మ
తాః ॥ ఇతి తాదృశప్రశ్నసమాధానపరే ద్వితీయ శ్లోకే శ్రద్ధాపూర్వకభగవ
దుపాసకత్వేన చ పఞ్చాగ్నివిదన్యేషాం నిర్దేశః కృతః ॥ ౧౧౦ ॥ అస్మిన్శాస్త్రే
ఽష్టమాధ్యాయే ప్రాగర్చిరాదిపథగామితయా నిర్దిష్టద్వివిధాధికార్య
నువాదపరత్వాత్ — శ్రద్ధయాపరయోపేతా ఇత్యనేన శ్రద్ధాతపఇత్యు
పాసత ఇత్యాది ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాచ్చేయం సప్తశ్లోకీ దర్శితశ్రుత్యుక్త
ద్వివిధాధికారిపరైవేత్యతో దర్శితశ్రుతిగతతపస్సత్యశబ్దౌ గీతాశా
స్త్రే భగవత్యేవ పరబ్రహ్మపరౌ వ్యాఖ్యాతౌ భవతః ॥ ౧౧౧ ॥ అత్రద
ర్శితద్వివిధాధికారిణాం మధ్యే పఞ్చాగ్నివిదాముపాసనస్యజ్ఞానయో
గరూపత్వమ్ — బ్రహ్మనిష్ఠానాముపాసనస్య భక్తిరూపత్వం చ శ్రుతిస్మృ

తివివక్షితమ్॥౧౧౨॥ అత ఏవ — శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే — శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే — ఉపాసతే తపస్సత్యం శ్రద్ధయా పరయా యుతాః। ఏవం సతతయుక్తా యే భక్తాస్త్వాం పర్యుపాసతే॥ మయ్యావేశ్య మనో యే మాం నిత్యయుక్తా ఉపాసతే। శ్రద్ధయా పరయోపేతాః॥ ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిర్బ్రహ్మనిష్ఠానాముపాసనస్య భక్తియోగరూపత్వమ్ — తద్య ఇత్థం విదుః — తే య ఏవమేతద్విదుః — య ఏవమేనం జానన్తి — యే చాప్యక్షరమవ్యక్తం — యే త్వక్షరమనిర్దేశ్యమవ్యక్తం పర్యుపాసతే। సర్వత్రగమచిన్త్యం చ కూటస్థమచలం ధ్రువమ్॥ సన్నియమ్యేన్ద్రియగ్రామం సర్వత్ర సమబుద్ధయః॥ ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిః పఞ్చాగ్నివిదాముపాసనస్య జ్ఞానయోగరూపత్వం చావగమ్యతే॥౧౧౩॥ అత ఏవ చ — తత్తదధికారిస్వరూపనిరూపణపరప్రకరణేషు పఞ్చాగ్నివిదాం జ్ఞానయోగః — బ్రహ్మనిష్ఠానాం భక్తియోగశ్చ తత్ర తత్రాభిధీయతే॥౧౧౪॥ అత్ర యద్యపి — యే చాప్యక్షరమవ్యక్తమిత్యత్ర — భక్తాస్త్వాం పర్యుపాసత ఇత్యతః పర్యుపాసత ఇతి పదమనువర్తతే — యే త్వక్షరమిత్యాదివచనే చ తత్పదం స్వత ఏవ తిష్ఠతి — తథాపి — తత్రత్యం పర్యుపాసత ఇతి పదమనుసన్ధత ఇత్యేతావన్మాత్రార్థకమ్ — న తు భజన్త ఇత్యర్థకమ్ — తద్య ఇత్థం విదుః — య ఏవమేనం జానన్తీత్యాది శ్రుతిస్మృత్యైకార్థ్యాత్ — అన్యథా — భక్తాస్త్వాం పర్యుపాసత ఇత్యత్ర — భక్తాస్సన్తో భజన్త ఇతి పౌనరుక్త్యేనానన్వయాపత్తేశ్చ। కిఞ్చ — స్వాపేక్షయోత్కృష్టపూజ్యవిషయక ప్రీతిరూపాపన్నోపాసనస్యైవ భక్తిరూపత్వేన స్వాత్మానుసన్ధానరూపోపాసనస్య భక్తిరూపత్వం న కథఞ్చిదపి సంభవతి — తస్మాన్నోక్తస్థలే — పర్యుపాసత ఇతి పదం భక్తియోగార్థకమిత్యనుసన్ధేయమ్॥౧౧౫॥

ఇదం పునరత్రావధేయమ్ — యద్యప్యుదాహృతశ్రుతిస్మృతిషు బ్రహ్మనిష్ఠోపాసనవిషయే పర్యుపాసత ఇతి పదమేవ దృశ్యతే — తచ్చ నావశ్యం భక్తిరూపస్యైవోపాసనస్య వాచకమ్ — తథావిధోపాసనవాచకత్వే నైయత్యాభావస్యానుపదమేవోక్తత్వాత్ — ప్రమాణాన్తరైః కస్యోపాసనస్యైవ తథాత్వమితి చేత్ పఞ్చాగ్నివిదుపాసనవిషయశబ్దస్యాపి తత్సువచమ్। త

తుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున। ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞా
నీ చ భరతర్షభ ॥ ఇతి భక్తియోగస్య చతుర్విధాధికారిసాధారణతా
యా గీతత్వాత్ ।౧। తథాపి—శ్రద్ధాదిపదసమాకృతతాదృశపదస్య శ్రద్ధా
పూర్వకబ్రహ్మోపాసకవాచినో భక్తిరూపోపాసనవాచకతానైయ
త్యాద్దర్శితశ్రుతిస్మృతిషు బ్రహ్మనిష్ఠానాం భక్తిరూపస్యైవ బ్రహ్మో
పాసనస్య సిద్ధిర్నిష్ప్రత్యూహా ।౨। శ్రద్ధాపూర్వకస్య బ్రహ్మోపాసనస్య
హి భక్తిరూపతా నియతా ।౩। న తద్గుణానుసన్ధానాద్యధీనయా రుచ్యా క
శ్చిత్పదార్థం స్వప్రాప్యపురుషార్థత్వేన పరిగృహ్య తదేకప్రియతయా తద్వి
శ్లేషాసహిష్ణోరచిరేణ తత్ప్రాప్తయే తత్సాధనత్వేన విశ్వాసవాసితే తదు
పాసనాదావాత్వరా—తస్యా ఏవ శ్రద్ధాశబ్దార్థత్వేన ప్రకృతే బ్రహ్మనిష్ఠ
స్య శేషిత్వ నిరస్తనిఖిలదోషత్వ సమస్తకల్యాణగుణాకరత్వాద్యనుసన్ధా
నజనిత తదేకప్రియత్వాధ్యవసాయ తన్మూలతత్ప్రాప్తివిశ్లేషాసహిష్ణు
త్వాధీనసాధవత్వ విశ్వాసపూర్వక తత్ప్రాప్తిసాధనానుష్ఠానత్వరాపూ
ర్వకతదుపాసనస్యైవ శ్రద్ధాపూర్వకబ్రహ్మోపాసనరూపతాయాః అత్ర
వివక్షితత్వేన తాదృశోపాసనస్య శేషిత్వాభిమతవిషయకప్రీతిరూపోపా
సనత్వలక్షణం భక్తిత్వం దురపహ్నవమేవ ।౪। ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగా
త్మోపాసనస్య తు తన్న సమ్భవతి—ప్రత్యగాత్మనస్స్వాత్మానం ప్రతి శే
షిత్వేనాభిమతత్వాభావాత్ ।౫। శ్రద్ధాయా ఉక్తలక్షణప్రాప్యత్వరా
ధీనసాధనత్వ విశ్వాసపూర్వక తత్ప్రాప్తిసాధనానుష్ఠానత్వరారూపత్వం
భాష్యకారైరేవ తత్ర తత్రోచ్యతే ।౬। యథోక్తం గీతాసు సప్తదశా
ధ్యాయద్వితీయశ్లోకభాష్యే—యత్ర రుచిస్తత్ర శ్రద్ధా జాయతే—శ్రద్ధా
హి—స్వాభిమతం సాధయత్యేతదితి విశ్వాసపూర్వికా సాధనే త్వరేతి ।౭।
షష్ఠాధ్యాయాన్తిమశ్లోకేపి— శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తత
మో మత ఇత్యుత్తరార్ధభాష్యే— శ్రద్ధావాన్—అత్యర్థమత్ప్రియత్వేన
క్షణమాత్రవిశ్లేషాసహతయా మత్ప్రాప్తిప్రవృత్తౌ త్వరావాన్ । యో
మాం భజత ఇత్యుక్త్యాపి శ్రద్ధాయా ఉక్తరూపతా వ్యక్తా ।౮। ఈదృశవి

శ్లేషాసహిష్ణుతాలక్షణత్వరాపూర్వక ప్రాప్త్యభూతశేష్యుపాసనస్యభక్తి
రూపత్వాదేవహి — పునర్విశ్లేషభీరుత్వం పరమాభక్తిరుచ్యతఇతిభక్తి
స్వరూపనిర్వచనమపిసంగచ్ఛతే । ౯ । పఞ్చాగ్నివిదాంతు ప్రత్యగాత్మ
నఏవపురుషార్థతయాఽభిమతత్వేన తత్ప్రాప్త్యుపాయతయాభగవద్భక్తి
యోగస్యాభిమతత్వేపిబ్రహ్మణ్యుక్తలక్షణశ్రద్ధాపూర్వక బ్రహ్మోపా
సకత్వంనాస్త్యేవ— ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మన్యేవతేషాంతథావిధశ్ర
ద్ధాసద్భావాత్ । ౧౦ । అతఏవహిదర్శితస్మృతిషు శ్రద్ధాపూర్వకబ్ర
హ్మోపాసకత్వేనపఞ్చాగ్నివిద్వ్యావృత్తతయా బ్రహ్మనిష్ఠానాంనిర్దే
శః—శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే— శ్రద్ధాంసత్యముపాసతఇత్యాదినాక్రియతే
।౧౧। భాష్యకారైరప్యుక్తశ్రుత్యాదిషుశ్రద్ధాపూర్వకబ్రహ్మోపాస
కత్వం పఞ్చాగ్నివిద్వ్యావృత్తతయాఽభిప్రేతమ్మన్వానైస్తాదృశశ్రుత్య
ర్థమనువదద్భిరనియమాధికరణభాష్యే— యఇత్థంవిదురితిపఞ్చాగ్నివి
ద్యానిష్ఠాః—యేచేమఇత్యాదినాశ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసీనాం
శ్చోద్దిశ్యార్చిరాదిగతిరుపదిశ్యతే ఇతితేనైవరూపేణపఞ్చాగ్నివిద్వ్యావృ
త్తతయాబ్రహ్మనిష్ఠానాంనిర్దేశఃకృతః।౧౨।గీతాద్వాదశాధ్యాయావ
తారికాభాష్యేపి—అనన్తరమాత్మప్రాప్తిసాధనభూతాదాత్మోపాసనా
ద్భక్తిరూపస్యభగవదుపాసనస్యస్వసాధ్యనిష్పాదనేశైఘ్ర్యాత్సుసుఖోపా
దానత్వాచ్చశ్రైష్ఠ్య మిత్యాదినాభావ్యధ్యాయార్థంసఙ్గ్రహేణప్రదర్శ
యద్భిర్యథోక్తంపఞ్చాగ్నివిదుపాసన బ్రహ్మనిష్ఠోపాసనయోర్దర్శిత
శ్రుత్యాద్యభిప్రేతం వైలక్షణ్యంస్పష్టతరమేవాభాషి ।౧౩। తస్మాదుక్తో
పాసనవైలక్షణ్యాం దురపహ్నవమేవేతి ॥౧౪॥ ఉక్తశ్రుతౌ— తద్య
ఇత్థంవిదురిత్యత్ర బ్రహ్మాత్మకతయా ప్రత్యగాత్మనోవేదనంవివక్షితమ్
—యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా నవేదయస్యాత్మాశ
రీరం యఆత్మానమన్తరో యమయతీత్యాదిశ్రుత్యా ప్రత్యగాత్మనో బ్ర
హ్మశరీరభూతతయా తదాత్మకతయైవ విద్యమానత్వా త్తిరోధానహేతు
భూతప్రకృతివియుక్తశుద్ధప్రత్యగాత్మ స్వరూపసాక్షాత్కారదశాయాం

ద్రవ్యచాక్షుషరూపోపలమ్భావశ్యమ్భావవదన్తర్యామిభూత పరబ్ర
హ్మోపలమ్భావావశ్యమ్భావాత్—తమేవవిదిత్వాఽతిమృత్యుమే
తినాన్యఃపన్థావిద్యతేఽయనాయేతిశ్రుత్యానిశ్శేషసంసార సంబన్ధనివృత్తి
రూపమృత్యుతరణస్యబ్రహ్మప్రాప్తేశ్చ బ్రహ్మవేదనైకసాధ్యత్వావగమే
సతదావశ్యకత్వాద్దేశవిశేషావచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రాప్తిమన్తరేణ నిశ్శేషావి
ద్యానివృత్తిలక్షణప్రకృతివియుక్తత్వవిశిష్ట ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిరూపప
ఞ్చాగ్నివిద్యాపురుషార్థాసిద్ధ్యాపత్త్యాతదర్థంతాదృశబ్రహ్మప్రాప్తేరా
వశ్యకత్వేతత్క్రతున్యాయేనానుపాసితస్యప్రాప్త్యయోగేనాపి తదుపాస
నావశ్యకత్వాచ్చ॥౧౧౭॥తమిమంపఞ్చాగ్నివిద్యాయాంబ్రహ్మణోప్యుపా
సనసద్భావం శ్రుతిరేవన్యాయానుగృహీతాసమ్యగవగమయతి ॥౧౧౮॥
శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే॥శ్రద్ధాంసత్యముపాసతే। ఇత్యాదికాహిశ్రుతిః—
సామాన్యతోబ్రహ్మోపాసకత్వమాత్రేణ—తద్యఇత్థంవిదుః। తేయఏవ
మేతద్విదుః॥ఇతిపూర్వనిర్దిష్టపఞ్చాగ్నివిద్భ్యశ్చ బ్రహ్మనిష్ఠానాంసమ్య
గ్వ్యావృత్త్యసిద్ధిమభిసన్ధాయశ్రద్ధాపూర్వకబ్రహ్మోపాసకత్వేన తే
భ్యస్తాన్వ్యావర్త్యప్రతిపాదయన్తీపఞ్చాగ్నివిద్యాయామపి బ్రహ్మో
పాసనసద్భావ మవగమయత్యేవ ॥౧౧౯॥ ఏవమ్—సఏనాన్బ్రహ్మగమ
యతీతిపఞ్చాగ్నివిదామపిబ్రహ్మప్రాప్తిం ప్రతిపాదయన్తీ శ్రుతిరపిత
త్క్రతున్యాయానుగృహీతాతమవగమయతి—అనుపాసితస్యబ్రహ్మణః
ప్రాప్త్యయోగాత్ ॥౧౨౦॥అపిచ—ఏషదేవపథోబ్రహ్మపథఏతేనప్రతిపద్య
మానాఇమమ్మానవమావర్తంనావర్తన్తేనావర్తన్తే— తేతేషుబ్రహ్మ
లోకేషుపరాఃపరావతోవసన్తి— తేషాంనపునరావృత్తిః॥ఇత్యాదికా—
అర్చిరాదిమార్గగామినామపునరావృత్తిశ్రుతిరపి— యోవాఏతదక్ష
రంగార్గ్యవిదిత్వాఽస్మింల్లోకేజుహోతియజతేతపస్తప్యతే బహూ
నివర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతీతి — యోవాఏతదక్షరంగా
ర్గ్యవిదిత్వాఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతిసకృపణోఽథయఏతదక్షరం గార్గివి
దిత్వాఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి సబ్రాహ్మణఇతి బృహదారణ్యకవచ్చ

మాధ్యాయాష్టమబ్రాహ్మణగత శ్రుత్యైకార్థ్యానుగృహీతాతమవగ
మయతి — అర్చిరాదిగామితయా శ్రుతానాం పఞ్చాగ్నివిదాం స్వవి
ద్యాయాం బ్రహ్మోపాసనాభావేఽ ప్యవశ్యఫలత్వేన పునరావృత్తేరవ
ర్జనీయత్వేనాపునరావృత్తిశ్రవణవిరోధాపత్తేః॥౧౨౧॥ఏవంగీతాస్వప్య
ష్టమాధ్యాయే — ఐశ్వర్యార్థిపఞ్చాగ్నివిద్బ్రహ్మనిష్ఠేషు ప్రథమానాం
పునరావృత్తిమత్త్వ మితరేషామపునరావృత్తిమత్త్వంచ ప్రతిపాద్య తే
షాంపునరావృత్త్యపునరావృత్తియోగ్యమార్గకథనావసరే — యత్ర
కాలేత్వనావృత్తిమావృత్తించైవయోగినః। ప్రయాతాయాన్తితంకాలం
వక్ష్యామిభరతర్షభ ॥ అగ్నిర్జ్యోతి రహశ్శుక్లష్షణ్మాసాఉత్తరాయ
ణమ్ । తత్రప్రయాతాగచ్ఛన్తి బ్రహ్మబ్రహ్మవిదోజనాః ॥ ఇత్య
త్ర— బ్రహ్మవిచ్ఛబ్దేనపఞ్చాగ్నివిద్బ్రహ్మనిష్ఠానా ముభయేషాంగ్రహ
ణం కుర్వతాభగవతా యథోక్తరీత్యాపఞ్చాగ్ని విద్యాయాం బ్ర
హ్మోపాసనసద్భావస్స్పష్టతరమభిహితః ॥ ౧౨౨ ॥ తదిదంసర్వమభి
ప్రేత్యైవభాష్యకారై ర్దర్శితగీతా శ్లోకద్వయావతారి కాభా
ష్యే — తద్యఇత్థం విదురితిశ్రుతేర్యథోక్త రీత్యాఽచిదంశస్యత్యాజ్య
త్వేన చిదంశస్యప్రాప్యత్వేనచానుసన్ధానపరత్వమ్—తత్రాపి తత్క్రతు
న్యాయానుగృహీతబ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణబలేనాచిద్వియు
క్తస్యాత్మవస్తునోబ్రహ్మాత్మకత్వేనానుసన్ధాన పరత్వంచవ్యాఖ్యాతమ్
॥ ౧౨౩ ॥ సమర్థితంచాన్యైరేవదిశాపఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతివియుక్తబ్ర
హ్మాత్మకాత్మాను సన్ధాయిత్వ మేతదధికరణభాష్యాదీవ సారాదిషు
॥౧౨౪॥ఇత్థంపఞ్చాగ్నివిదామపి — సఏనాన్బ్రహ్మగమయతీతి శ్రూయ
మాణ బ్రహ్మప్రాప్తిహేతుబ్రహ్మోపాసనస్యప్రమాణన్యాయపఞ్చా
భ్యాం నిష్ప్రత్యూహంసిద్ధేః—తత్క్రతున్యాయస్య ప్రత్యక్షశ్రుతిబ
లేన పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం పరంబాధేన సఙ్కోచమభ్యుపగమ్యాస్యాత్రా
ప్రతిహతప్రసరత్వవర్ణన మితరేషామయుక్తమేవేతిభాష్యకారాశయః
— బాధకత్వేనాభిమతాయాశ్శ్రుతేరేవ శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యమాపన్నా

యా స్మృత్యుపబృంహితాయా న్యాయానుగృహీతాయాశ్చయ
థోక్తరీత్యా పఞ్చాగ్నివిదామపి బ్రహ్మోపాసకత్వ బోధకత్వాత్
॥ ౧౨౫ ॥ నచ— ఏవంపఞ్చాగ్నివిదామపి బ్రహ్మప్రాప్తిఫలబ్రహ్మో
పాసనవిశిష్టత్వే బ్రహ్మనిష్ఠానామమీషాంచకోవిశేష ఇతివాచ్యమ్ —
బ్రహ్మనిష్ఠానాం పురుషార్థవిధయా ప్రాప్యత్వలక్షణస్యపరమప్రా
ప్యత్వస్య పరస్మిన్బ్రహ్మణి పఞ్చాగ్నివిదాం తథావిధప్రాప్యత్వస్య
ప్రత్యగాత్మనిచస్వీకారేణ వైలక్షణ్యసిద్ధేః—అన్యథోభయేషాంవిభజ్య
నిర్దేశానాఙ్గత్యాపాతాచ్చ ॥ ౧౨౬ ॥ కించ—పఞ్చాగ్నివిదుపాసనేబ్ర
హ్మణః—బ్రహ్మనిష్ఠోపాసనేప్రత్యగాత్మనశ్చవిషయత్వేపి తయోస్తత్రా
ప్రధానత్వాత్—యత్ప్రధానంయదుపాసనం—తదేవతత్రకర్మతయా ని
ర్దేష్టవ్యంప్రాధాన్యద్యోతనాయేత్యాశయేనైవ—తద్యఇత్థంవిదురిత్యత్ర
పూర్వోక్తపరామర్శినాతచ్ఛబ్దేనప్రత్యగాత్మనోవేదన ప్రధానకర్మత
యా—శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే—శ్రద్ధాంసత్యముపాసతే— ఇత్యత్రతపస్స
త్య శబ్దాభ్యాం పరబ్రహ్మణఉపాసనప్రధానకర్మతయాచశ్రుత్యానిర్దేశః
క్రియతే॥౧౨౭॥ స్మరతిచభగవాన్పాణినిః— కర్తురీప్సితతమంకర్మేతిక
ర్తుఃక్రియయాప్రాప్తుమిష్టతమస్యైవకారకస్యముఖ్యకర్మత్వమ్ ॥౧౨౮॥
ఇత్థంచ— పఞ్చాగ్నివిదామపిస్వోపాసనేనబ్రహ్మణఃప్రాప్తుమిష్టత్వేపి —
ప్రత్యగాత్మనఏవప్రాప్తుమిష్టతమత్వం— బ్రహ్మనిష్ఠానాంచప్రత్యగాత్మ
నోపి—ఏకఆత్మనశ్శరీరభావాత్ ॥3-3-౫౧॥ ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహ
యన్తిచ॥౪-౧-3॥ అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥౪-౪-౪॥ ఇత్యధికరణేషూపా
స్యప్రాప్యకోటినివిష్టతాయానిర్ణీతతయాస్వోపాసనేన ప్రాప్తుమిష్టత్వేపి
—ప్రాప్తుమిష్టతమత్వంపరస్యైవబ్రహ్మణ ఇతిదురపహ్నవమేవప్రాప్యవై
లక్షణ్యమ్॥౧౨౯॥ తద్యఇత్థంవిదుః—తేయఏవమేతద్విదుః ॥ఇత్యత్రశ్రూ
యమాణపఞ్చాగ్నివిద్యాప్రజాపతివాక్యాదౌ శ్రుతపరవిద్యాఙ్గభూతప్ర
త్యగాత్మవిద్యామాత్రరూపాతు నకథంచిదపినిర్వోఢుంశక్యా—తథాసతి
బ్రహ్మనిష్ఠానాం పఞ్చాగ్నివిద్భిన్నతయా పఞ్చాగ్నివిదాంగత్యుపదే

శ్చైవ తేషాం తత్సిద్ధ్యా — యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే — యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే — ఇతి బ్రహ్మనిష్ఠానాం పృథగ్గత్యుపదేశ నైయర్థక్యాత్ ॥ ౧౩౦ ॥ పఞ్చాగ్నివిద్యాయాః పరవిద్యాఙ్గభూతప్రత్యగాత్మవిద్యామాత్రత్వే తస్యాస్సర్వబ్రహ్మవిదాం విదితత్వావశ్యకతయా పఞ్చాగ్నివిద్యాప్రకరణే ప్రవాహణాఖ్యేన జైబలినా పాఞ్చాలరాజేన గౌతమం ప్రత్యుపదిశ్యమానాయా అస్యాః — తతః పూర్వం కేనాపి బ్రాహ్మణేనావిజ్ఞాతత్వం క్షత్రియపరమ్పరయైవ ప్రవర్తమానత్వం చ తేనాభిధీయమానమనుపపన్నమేవ భవేత్ — కాలత్రయేఽపి బ్రాహ్మణేష్వేవ బ్రహ్మవిద్యాబాహుళ్యశ్రవణేనాగ్నినిష్ఠానాం తేషామఙ్గసద్భావావశ్యకతయా పఞ్చాగ్నివిద్యావిజ్ఞాన నైధుర్యాసమ్భవాత్ ॥ ౧౩౧ ॥ శ్రూయతే హి బృహదారణ్యకాష్టమాధ్యాయద్వితీయబ్రాహ్మణే — యథేయం విద్యేతః పూర్వం న కస్మింశ్చన బ్రాహ్మణ ఉవాస తాం త్వహం తుభ్యం వక్ష్యామీతి ॥ ౧౩౨ ॥ ఛాన్దోగ్యేఽపి పఞ్చమప్రపాఠకే తృతీయఖణ్డే — యథేయం న ప్రాక్త్వత్తః పురా విద్యా బ్రాహ్మణాన్గచ్ఛతి తస్మాదు సర్వేషు లోకేషు క్షత్రస్యైవ ప్రశాసనమభూదితి ॥ ౧౩౩ ॥ అప్రతీకాలమ్బనానిత్యత్ర — అప్రతీకోపాసకానిత్యనుక్త్వా — ఉపాసకపదస్థానే — ఆలమ్బనపదప్రయోగాత్ — ప్రాప్యతయా ప్రతీకముద్దిశ్యోపాసకాస్సర్వ ఏవ ప్రతీకాలమ్బనశబ్దేన గృహ్యన్తే — ప్రాప్యతయా ప్రతీకోపాసకత్వస్యైవ ప్రతీకాలమ్బనత్వరూపత్వాత్ ॥ ౧౩౪ ॥ ఇత్థం చ ప్రాప్యబుద్ధ్యా ప్రతీకం ప్రాపకబుద్ధ్యాఽన్యచ్చోపాసీనాః — ప్రాప్యబుద్ధ్యా ప్రాపకబుద్ధ్యా చ ప్రతీకమేవోపాసీనాశ్చేత్యుభయవిధా అపి ప్రతీకాలమ్బనశబ్దేన గృహీతా భవన్తి ॥ ౧౩౫ ॥ యది పునః ప్రతీకోపాసకపదమిహాస్యాత్తదా స్వరసతోఽసఙ్కోచేన ప్రాప్యతయా ప్రాపకతయా చ ప్రతీకముపాసీనానామేవ బోధస్స్యాత్ — తథా సతి — దృష్ట్యుపాసకవ్యతిరిక్తానామర్వాచీనైశ్వర్యార్థినామాతివాహికనేయత్వనిషేధో న సమ్భవతీతి తాదృశపదోపేక్షా ॥ ౧౩౬ ॥ ఉపాసనవాదిపదస్యాసతి బాధకే ప్రాప్యతయా ప్రాపకతయా చ స్వసమభివ్యాహృతకర్మణా

చిపదార్థగోచరోపాసనపరత్వమేవాసఙ్కోచవ్యాఖ్యానస్వరససిద్ధమ్॥౧౩౭॥ అతఏవోక్తంప్రతీకాధికరణభాష్యే— ప్రతీకోపాసనంహినామ— అబ్రహ్మణిబ్రహ్మదృష్ట్యాఽనుసన్ధానమితి ॥౧౩౮॥ బ్రహ్మదృష్ట్యాఽనుసన్ధానం చాత్ర—బ్రహ్మణఃప్రాప్యత్వేనప్రాపకత్వేనచాభిసంహితస్య దృష్ట్యాఽనుసన్ధానరూపంసత్ప్రాప్యప్రాపకవిధయాప్రతీకానుసన్ధానరూపమేవపర్యవస్యతి ॥౧౩౯॥ అత్రత్యప్రతీకాలమ్బనశబ్దో దర్శితాలమ్బనపదస్యార్థస్యపర్యాలోచనేనైవబ్రహ్మదృష్ట్యాస్వరూపేణచప్రతీకానుసన్ధాయినాం ద్వివిధానామపిప్రతిపాదనపరోవ్యాఖ్యాతఏతదధికరణభాష్యాదిషు॥౧౪౦॥ యథోక్తంభాష్యే—యేతుబ్రహ్మకార్యాన్తర్భూతనామాదికంవస్తు దేవదత్తాదిషుసింహాదిదృష్టివద్బ్రహ్మదృష్ట్యా కేవలంవాతత్తద్వస్తూపాసతే —నతాన్నయతీతి—అచిన్మిశ్రం కేవలంవాఽచిద్వస్తుబ్రహ్మదృష్ట్యాతద్వియోగేనచయఉపాసతే నతాన్నయతీతిచ ॥ ౧౪౧ ॥ దీపేప్యుక్తమ్ — ప్రతీకాలమ్బనాస్తు—అచిన్మిశ్రం కేవలమచిద్వస్తుచసింహదృష్ట్యాదేవదత్తవత్ బ్రహ్మదృష్ట్యాస్వరూపేణవా తద్వస్తుయఉపాసతే—తఇతి॥౧౪౨॥ సారేప్యభిహితమ్—అప్రతీకాలమ్బనాహి— నామాదిప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మపర్యన్తం సర్వంచిదచిద్వస్తుజాతం బ్రహ్మదృష్ట్యాస్వరూపేణవాయఉపాసతేప్రతీకాలమ్బనాః— తద్వ్యతిరిక్తాఇతి ॥ ౧౪౩ ॥ అత్ర సర్వత్రబ్రహ్మదృష్ట్యోపాసనంపూర్వోక్తరీత్యా ప్రాప్యప్రాపకవిధయోపాసనరూపమ్—స్వరూపేణోపాసనంచ ప్రాప్యవిధయోపాసనరూపమితి బోధ్యమ్ ॥ ౧౪౪ ॥ తథాచ—ప్రతీకాలమ్బనత్వేన హిరణ్యగర్భలక్షణకార్యోపాసకస్యాపిగ్రహణేనతస్యార్చిరాదిగతినిషేధసిద్ధ్యాబాదరిపక్షః —అప్రతీకాలమ్బనత్వేన పఞ్చాగ్నివిద్బ్రహ్మనిష్ఠోభయవిధోపాసకగ్రహణంకృత్వా తేషామర్చిరాదిగతిప్రతిపాదనేన జైమినిపక్షశ్చప్రత్యాఖ్యాతోభవతః ॥ ౧౪౫ ॥ యద్యపీహబాదరిపక్షవ్యాఖ్యానార్థంహిరణ్యగర్భోపాసకమాత్రస్యార్చిరాదిగతినిషేధ్యా— నత్వన్యేషాంప్రతీకాలమ్బనానామ్ — తథాపి— అన్యేషాం ప్రతీకాలమ్బనానామివప్రతీకాల

మ్బనత్వావిశేషేణాస్యాపి నార్చిరాదిగతిరితిదృష్టాన్తముఖేన వ్యుదసనార్థం ప్రతీకాలమ్బనత్వేన సర్వగ్రహణమితిబోధ్యమ్ ॥ ౧౪౬॥

అథ—అఙ్గంప్రతీకోఽవయవః—ఇత్యాదికోశేనాఙ్గపర్యాయః ప్రతీకశబ్దోఽఙ్గస్థానీయప్రాప్యాదర్వాచీనప్రాప్యోపలక్షకః ।౧। యద్వా—బృహదారణ్యకతృతీయాఽధ్యాయపఞ్చమబ్రాహ్మణప్రథమఖణ్డికాస్థస్య—సోఽన్నమత్తిప్రతీకేనేతి మన్త్రఖణ్డస్యవివరణభూతేన తదీయద్వితీయఖణ్డికాస్థేన— సోఽన్నమత్తిప్రతీకేనేతి ప్రతీకమ్ముఖంముఖేనేత్యేతదితి బ్రాహ్మణేన ప్రతీకశబ్దస్య ముఖశబ్దేనద్వారపరతయావ్యాఖ్యానాత్— తథా— తత్రైవాఽష్టమాఽధ్యాయద్వితీయబ్రాహ్మణతృతీయఖణ్డికాయామ్—ఇమఇతిహప్రతీకాన్యుదాజహారేతిప్రశ్నప్రతిపత్తిద్వారభూత తత్ప్రవర్ణావలీపరతయా ప్రతీకశబ్దప్రయోగాచ్చ ద్వారిస్థానీయపరబ్రహ్మలక్షణప్రాప్యముఖస్థానీయ తదర్వాచీనప్రాప్యోపలక్షకో వా భవితుమర్హత్యసౌశబ్దః ।౨। పక్షద్వయేఽపి పరమప్రాప్యాదర్వాచీనప్రాప్యోపలక్షకఏవాయంభవతి ।౩। ఇత్థంచ ప్రకృతిపురుషపరబ్రహ్మలక్షణతత్త్వత్రయే పరమప్రాప్యభూతాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽర్వాచీనప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మతత్త్వావలమ్బినాం పఞ్చాగ్నివిదాంప్రతీకాలమ్బనశబ్దాభిలపనీయానాం కథమప్రతీకాలమ్బనత్వమితిచేదిదమత్రావధేయమ్। పరమస్థానప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపభగవత్స్వరూపాణాం త్రయాణామపిపరమప్రాప్యత్వేనైకేనైవ ప్రవృత్తినిమిత్తేన పరమపదశబ్దవాచ్యతాయా వేదార్థసంగ్రహేభాష్యకారైస్సమర్థితత్వాత్ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యపరమప్రాప్యత్వమేవసమ్భవతి—నప్రతీకత్వమ్।౧। యథోక్తంతత్ర—ఏతదుక్తంభవతి— క్వచిత్పరమస్థానం పరమపదశబ్దేన ప్రతిపాద్యతే।క్వచిత్ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపం—క్వచిద్భగవత్స్వరూపంచ—తద్విష్ణోఃపరమంపదమితిపరమస్థానం— సర్గస్థిత్యన్తకాలేషుత్రివిధైవంసంప్రవర్తతే।గుణప్రవృత్త్యాపరమంపదం తస్యాగుణమ్మహదితి ప్రకృతివినిర్ముక్తాత్మస్వరూపమ్—సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యంపర

మం పదమిత్యత్ర భగవత్స్వరూపమ్—త్రీణ్యప్యేతాని పరమప్రాప్యత్వేన ప
రమపదశబ్దేన ప్రతిపాద్యన్తే—కథం త్రయాణాం పరమప్రాప్యత్వమితి చేత్
—భగవత్స్వరూపం పరమప్రాప్యత్వాదేవ పరమపదశబ్దవాచ్యమ్—ఇత
రయోరపి భగవత్ప్రాప్తిగర్భత్వాదేవ పరమపదత్వమ్—సర్వకర్మవిని
ర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తిర్భగవత్ప్రాప్తిగర్భా—తదిమే సత్యాః కా
మా అనృతాపిధానా ఇతి భగవతో గుణగణస్య తిరోధాయకత్వేనానృతశ
బ్దేన స్వకర్మణః ప్రతిపాదనాదితి । ౨ । అత్ర భగవత్ప్రాప్తిం నిమిత్తీకృత్య
త్రయాణాం పరమప్రాప్యత్వం ప్రతిపాదయతాం భాష్యకృతామిదం తాత్ప
ర్యమ్—యస్మిన్ ప్రాప్యే ప్రాప్తే సర్వస్మాత్పరం తత్త్వం న ప్రాప్తం భవతి—
పశ్చాత్ప్రాప్తవ్యతయైవ చావశిష్యతే—తదేవ చ ప్రతీకశబ్దవాచ్యమర్వా
చీనప్రాప్యమ్—౧—యస్మిన్ ప్రాప్తే సర్వస్మాత్పరం తత్త్వం ప్రాప్తమేవ భవ
తి—పశ్చాత్ప్రాప్తవ్యతయా చ నావశిష్యతే—తత్పరమప్రాప్యమేవ—౨—
అత్ర భగవత్స్వరూపస్య స్వయం పరతత్త్వరూపత్వేన తత్ప్రాప్తేః పరత
త్త్వప్రాప్తిరూపత్వాత్తస్య స్వత ఏవ పరమప్రాప్యత్వమ్—౩—స్థానవిశేష
ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపయోః భగవత్స్వరూపతిరోధాయకనిశ్శే
షావిద్యానివృత్త్యా స్వప్రాప్తిసమకాలమేవ భగవత్ప్రాప్తినైయత్యేన ప
రమప్రాప్యత్వం సమ్భవతి—౪—ఏతదభిప్రాయేణైవ చ త్రయాణాం పరమప
దశబ్దవ్యపదేశః—౫—నామాదిపదార్థాస్సాక్షాత్పరబ్రహ్మప్రాప్తివిధుర
స్వప్రాప్తికత్వాదేవ ప్రతీకశబ్దేన వ్యవహ్రియన్త ఇతి । ౩ । ఇత్థం చ బ్రహ్మ
ప్రాప్తితదభావయోరేవ పరమప్రాప్యత్వప్రతీకత్వప్రయోజకత్వావగమా
దచిద్వస్తుతన్మిశ్రయోరేవ ప్రతీకతా విశ్రామ్యతి—తత్రైవావిద్యయా బ్ర
హ్మప్రాప్తిప్రతిరోధాత్ । ౪ । అత ఏవ చ పూర్వోదాహృతభాష్యదీపసా
రగ్రన్థేష్వచిద్వస్తుతన్మిశ్రోపాసకవిషయతయైవ ప్రతీకాలమ్బనశబ్దో వ్యా
ఖ్యాతః । ౫ । ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపం తు యథోక్తరీత్యా
ఽవిద్యాకృతతిరోధానవిగమేన బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భస్వప్రాప్తికత్వాత్ప
రమప్రాప్యమేవ । ౬ । అత ఏవ—పరమగతిపరమధామపరమపదాదిశబ్దైః

ప్రకృతివియుక్త ప్రత్యగాత్మ స్వరూప నిర్దేశస్తత్ర తత్ర దృశ్యతే ।౭। త్రితయసాధారణమిహావివక్షితం పరమప్రాప్యత్వంచ తత్త్వత్రయే స్వప్రాప్త్యుత్తర కాలప్రాప్తవ్యస్వోత్కృష్ట ప్రాప్యకభిన్నప్రాప్యత్వమ్ — స్వప్రాప్త్యుత్తరకాలప్రాప్తవ్యత్వ స్వోత్కృష్టత్వోభయ సమ్బన్ధావచ్ఛిన్నాధేయతాసమ్బన్ధేన ప్రాప్యవిశిష్టాన్య ప్రాప్యత్వపర్యవసితమ్ ।౮। ఉక్తసమ్బన్ధేనప్రాప్య విశిష్టప్రాప్యత్వరూపమర్వాచీనప్రాప్యత్వమేవచ ప్రతీకపదప్రవృత్తినిమిత్తమిహావివక్షితమ్ ।౯। పరమాప్తిర్యస్మాత్తత్ —పరమమ్—పరమంచతత్ప్రాప్యంచ— పరమప్రాప్యమితివిగ్రహే—పరమశబ్దఘటకపరశబ్దస్య—ఉత్తరకాలప్రాప్తవ్యోత్కృష్టసమభివ్యాహృతపదార్థతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నపరతయా — యస్మాత్ప్రాప్తేరుత్తరకాలప్రాప్తవ్యోత్కృష్టప్రాప్యవస్తు నాస్తి—తాదృశం ప్రాప్యమిత్యర్థసిద్ధ్యా పరమప్రాప్యశబ్దేన యథోక్తరూపావచ్ఛిన్నోఽర్థః పర్యవసానతో లభ్యత ఇతి బోధ్యమ్ ।౧౦। స్థానవిశేషప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపయోః ప్రాప్తిదశాయాం పరమాత్మనోఽపి ప్రాప్తేరుత్తరకాలప్రాప్తవ్యత్వాభావేన యథోక్తలక్షణం పరమప్రాప్యత్వం తయోస్సమ్భవతి ।౧౧। ఈదృశమేవచ పరమప్రాప్యత్వం దర్శితవేదార్థసఙ్గ్రహగ్రన్థాభిప్రేతమ్ ।౧౨। ఉత్కృష్టత్వంచాత్రానన్దహేతుత్వాది నిబన్ధనం గ్రాహ్యమ్ ।౧౩। తేనాన్యాదృశోత్కృష్టత్వస్యాన్యత్ర సత్త్వేపి న క్షతి ।౧౪। యద్వా—పరాన్మహత్ —పరమమితివిగ్రహే—అపరత్వేనాభిమతాత్కస్మాచ్చిత్ప్రాప్యాత్పరత్వేనాభిమతం యత్ప్రాప్యమ్— తస్మాదుత్కృష్టప్రాప్యం పరమప్రాప్యశబ్దేన లభ్యతే ।౧౫। ఇత్థంచ—అచిత్తత్త్వరూపప్రాప్యాత్పరం యదచిన్మిశ్రచిత్తత్త్వరూపం ప్రాప్యమ్—తస్మాదుత్కృష్టత్వలక్షణం పరమప్రాప్యత్వం స్వోత్కృష్టప్రాప్యోత్కృష్టత్వసమ్బన్ధేనప్రాప్యవిశిష్టప్రాప్యత్వ పర్యవసితం ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపపరమాత్మలక్షణప్రాప్యద్వయసాధారణమ్।౧౬।పృషోదరాదిత్వేన తత్తదవయవలోపమాశ్రిత్య వ్యుత్పాదనీయస్య పరమశబ్దస్య పూర్వోక్త

వ్యుత్పత్తివదేషాపి వ్యుత్పత్తిస్సమ్భవతి । ౧౬ । ఏషాపివ్యుత్పత్తిర్భాష్య
కారాభిమతైవ। ౧౭ ।అతఏవగీతాష్టమాధ్యాయవింశైకవింశశ్లోకభాష్యే
భాషితమ్ — తన్మమపరమంధామ — పరమంనియమనస్థానమ్—అ
చేతనప్రకృతిరేకం నియమనస్థానం — తత్సంసృష్టరూపాజీవ ప్రకృతి
ర్ద్వితీయంనియమనస్థానమ్ — అచిత్సంసర్గవియుక్తం స్వరూపే
ణావస్థితంముక్తస్వరూపం పరమం నియమనస్థానమిత్యర్థ ఇతి ।౧౮।
అత్రప్రకృతివినిర్ముక్త ప్రత్యగాత్మవిషయస్య — పరమంధామేత్యస్య
నియమనస్థానపర్వత్రయే తృతీయపర్వస్థానరూపతాం ప్రకృతివియు
క్తప్రత్యగాత్మన ఉపపాద్యతత్పరత్వోపపాదనాత్పరమశబ్దస్య — పరా
న్మహానితివ్యుత్పత్తిరేవాభిప్రేతా—అన్యథానియమనస్థానపర్వత్రయప్రద
ర్శనానావశ్యకత్వాత్ । ౧౯ । ఏవంత్రయోదశాధ్యాయద్వావింశశ్లోక
స్థ పరమాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానపరభాష్యగ్రంథేన పఞ్చదశాధ్యాయసప్తద
శశ్లోకస్థ పరమాత్మశబ్దభాష్యగ్రన్థేనచ పరమశబ్దస్యేదృశవ్యుత్పత్తిరేవా
భిమతాఽవగమ్యతే—తత్రాప్యర్వాచీనపర్వద్వయప్రదర్శనాత్ ।౨౦।
ఏవంపరమేవపరమమితి స్వార్థికప్రత్యయాన్తత్వమాశ్రిత్య పరమశబ్దస్యో
త్కృష్టమాత్రవిషయతాయా అపి సువచత్వాదపునరావృత్తిహేతుత్వని
బన్ధనోత్కర్షశాలిప్రాప్యత్వేన దర్శితోఽయవిషయః పరమప్రాప్యశ
బ్దోఽభవితుమర్హతి । ౨౧ । పరమశబ్దస్యదర్శితరీత్యా కేవలోత్కృష్ట
మాత్రవిషయతాపి దర్శితగీతాభాష్యే దర్శితధామశబ్దస్య ప్రకాశప
రత్వకల్పేఽభిప్రేతా ।౨౨। యథోక్తంతత్ర—అథవాప్రకాశవాచీధామ
శబ్దః — ప్రకాశశ్చేహజ్ఞానమభిప్రేతమ్ — ప్రకృతిసంసృష్టాత్పరిచ్ఛి
న్నజ్ఞానరూపాదాత్మనోఽపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానరూపతయా ముక్తస్వరూపం
పరమంధామేతి । ౨౩ । అత్ర పరాపరప్రకాశపర్వద్వయస్యైవాభి
ధానాత్పరమశబ్దస్యోత్కృష్టమాత్రవిషయతైవాభిప్రేతా । ౨౪ । పూ
ర్వకల్పాభిప్రేతవ్యుత్పత్తేరిహాప్యభిప్రేతత్వే—అపరఃప్రకాశః— పరఃప్రకా
శః— పరాత్పరఃప్రకాశశ్చేతి ప్రకాశపర్వత్రయంహ్యభిధాతవ్యమ్।౨౫।

అనవచ్ఛిన్నమేవచ పరాత్పరప్రకాశస్వరూపత్వం। ప్రత్యగాత్మని—ప్రకృ
తిత త్త్వస్య ప్రకాశరూపత్వాభావేనాపర ప్రకాశపర్యరూపత్వాసమ్భవా
త్। ౨౬ । ఇత్థంపరమప్రాప్యత్వస్యవివక్షాభేదేననానావిధస్య ప్రకృతివి
యుక్తప్రత్యగాత్మపరమాత్మోభయసాధారణస్య సమ్భవేన పరమప్రా
ప్యాదర్వాచీనత్వలక్షణంప్రతీకత్వం ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మవ్యావృ
త్తమేవభవతి ।౨౭। అతోనపఞ్చాగ్నివిదః ప్రతీకాలమ్బనాభవన్తి।౨౮।
యద్వా— పరమశబ్దఘటకపరశబ్దస్యోత్కృష్టమాత్రవిషయత్వస్వీకారే
పరమప్రాప్యశబ్దేన లభ్యమానంస్వోత్కృష్టత్వ సమ్బన్ధావచ్ఛిన్నాధేయ
తాసమ్బన్ధేన ప్రాప్యవిశిష్టాన్యప్రాప్యత్వపర్యవసన్నంపరమప్రాప్యత్వం ప
రబ్రహ్మసాధారణమేవేహవివక్ష్యతామ్। ౨౯।ఉక్తలక్షణపరమప్రాప్యా
ర్వాచీనప్రాప్యత్వమేవచ ప్రతీకత్వమిహవివక్షితంభవతు । 30 । తథాపి
నైతేపఞ్చాగ్నివిదః ప్రతీకాలమ్బనకోటావిశన్తే। 3౧ । తథాహి।ప్రతీ
కాలమ్బనత్వం నతావత్స్వప్రాప్తిప్రయోజక స్వనిష్ఠవిలక్షణవిషయతా
నిరూపకత్వసమ్బన్ధేన ప్రతీకవిశిష్టోపాసనాశ్రయత్వమ్—తథాసతి సర్వా
సుబ్రహ్మవిద్యాసు ప్రత్యగాత్మనోపి బ్రహ్మశరీరతయోపాస్యతాయా
ముక్తిదశాయాం తత్రైవప్రాప్యతాయాశ్చ తృతీయాధ్యాయ తృతీయపా
దైకవింశాధికరణతద్భాష్యచతుర్థాధ్యాయ ప్రథమపాద ద్వితీయాధిక
రణతద్భాష్యసిద్ధత్వాత్—సర్వంహపశ్యఃపశ్యతి సర్వమాప్నోతిసర్వశఇ
త్యాదిశ్రుత్యా సర్వసాక్షాత్కారసర్వప్రాప్త్యోర్ముక్తైశ్వర్యతయాశ్రూ
యమాణత్వాత్—తత్క్రతున్యాయేన ప్రాప్యస్యోపాస్యతాయాఆవశ్యక
త్వాచ్చ సర్వేషాంబ్రహ్మవిదాంపక్షద్వయేపి ప్రతీకాలమ్బనత్వాపత్తేః।
3౨ । ఉక్తంహి—ప్రథమాధ్యాయతృతీయపాద పఞ్చమాధికరణస్థమ
సూత్రభాష్యే—బ్రహ్మ ప్రేప్సోర్హి జీవాత్మనస్స్వరూపంచజ్ఞాతవ్యమేవ
—స్వయమపికల్యాణగుణఏవస న్ననవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణ
గణంపరంబ్రహ్మానుభవిష్యతీతి బ్రహ్మోపాసనఫలాన్తర్గతత్వాత్స్వ
స్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానస్యేతి । 33 । చతుర్థాధ్యాయచతుర్థపాద

షష్ఠాధికరణతృతీయసూత్రభాష్యేప్యుక్తమ్—నిర్ధూతనిఖిలవికారంనిఖి
లహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానం నిరతిశయానన్దం పరంబ్రహ్మసవిభూ
తికం సమస్తకల్యాణగుణమనుభవతిముక్తః—తద్విభూత్యన్తర్గతత్వేన
వికారవర్తినాంలోకానామపిముక్తభోగ్యత్వమితి ।౩౪। అపితు—బ్రహ్మ
ప్రాప్త్యభావవిశిష్టస్యప్రాప్తిప్రయోజకస్వనిష్ఠవిలక్షణవిషయతానిరూ
పకత్వసంబన్ధేనప్రతీకవిశిష్టోపాసనాశ్రయత్వమేవేహ వివక్షితంప్రతీకాల
మ్బనత్వమ్— తదేకప్రాప్తిప్రయోజకతన్నిష్ఠవిలక్షణవిషయతాశాల్యు
పాసనాశ్రయత్వస్యైవతదాలమ్బనత్వరూపత్వాత్ — స్వప్రాప్తౌబ్రహ్మ
ప్రాప్త్యభావవైశిష్ట్యంచసమానకాలత్వసామానాధికరణ్యోభయసమ్బ
న్ధేన—బ్రహ్మవిదామ్ముక్తిదశాయాంబ్రహ్మప్రాప్తౌవిద్యమానాయామేవతద
న్తఃపాతితయాప్రతీకపదార్థప్రాప్తేర్విద్యమానతయా నప్రతీకాలమ్బన
త్వం తేషామితివక్తవ్యమ్ ।౩౫। ఇత్థంచపరమాత్మ ప్రకృతివియుక్తప్ర
త్యగాత్మోభయసాధారణపరమప్రాప్యత్వపక్షపరమాత్మాసాధారణ పర
మప్రాప్యత్వపక్షయోర్ద్వయోరపి పఞ్చాగ్నివిదామపి నప్రతీకాలమ్బన
త్వప్రసఙ్గః— బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భాయాఎవప్రకృతివియుక్త ప్రత్యగాత్మ
ప్రాప్తేస్తదీయవిద్యాఫలత్వాత్ — తదర్థమేవతదీయవిద్యాయాస్తత్క్ర
తున్యాయేనబ్రహ్మాత్మకత్వేనప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసనరూప
తయాశిక్షణాచ్చ ।౩౬। ప్రతీకాలమ్బనశబ్దఘటకప్రతీకశబ్దస్యప్రకృతితన్మి
శ్రమాత్రపరతయావ్యాఖ్యానపరోదాహృతభాష్యాదిగ్రన్థస్తదేతత్పక్ష
ద్వయేపిసఙ్గతః—ద్వితీయపక్షే ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మనోపిప్రతీక
పదార్థాన్తర్భావేపి తత్ప్రాప్తిదశాయాంబ్రహ్మప్రాప్తినైయత్యేన బ్ర
హ్మప్రాప్త్యభావవిశిష్ట తత్ప్రాప్తిప్రయోజకతదుపాసనాప్రసిద్ధ్యాఽ
త్రిత్యప్రతీకశబ్దస్య తత్పరత్వాసమ్భవేన తథావ్యాఖ్యానోపపత్తేః ।౩౭।
తథాచ—ప్రకృతితత్త్వంతన్మిశ్రంవా తదేకప్రాప్యతయోపాసీనానామ
వాన్తరపురుషార్థతారతమ్యసద్భావేపితదీయపురుషార్థస్య ప్రకృతితత్త్వ
నిబన్ధనపురుషార్థకోటావేవనివిష్టతయా తాదృశాధికారివిషయఃప్రతీకా

లమ్బనశబ్దః ప్రకృతితత్త్వనిబన్ధనపురుషార్థభూతైశ్వర్యార్థివిషయ ఏవవిశ్రామ్యతి।౩౮।తద్వ్యతిరిక్తవిషయోఽప్రతీకాలమ్బనశబ్దశ్చతాదృశపురుషార్థవిలక్షణప్రత్యగాత్మతత్త్వనిబన్ధన పురుషార్థభూతకైవల్యనిష్ఠపఞ్చాగ్నివిదధికారివిషయః—తతోఽపివిలక్షణపరమాత్మతత్త్వనిబన్ధన పురుషార్థభూతభగవత్ప్రాప్తినిష్ఠపరబ్రహ్మోపాసకాధికారివిషయశ్చవిశ్రామ్యతి।౩౯। పఞ్చాగ్నివిదాంపరబ్రహ్మోపాసకానాంచప్రాప్యనిత్యత్వేనాపునరావృత్త్యర్హత్వేనైకోక్త్యాగ్రహణమిహాకృతమ్ ।౪౦। అతోనకథంచిదపి పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రతీకాలమ్బనతాప్రసఙ్గఇతి ॥ ౧౪౭ ॥

నామాదిప్రతీకోపాసకాన్ దృష్టాన్తీకృత్య ప్రతీకాలమ్బనత్వావిశేషేణహిరణ్యగర్భలక్షణకార్యబ్రహ్మోపాసకానామప్యర్చిరాదిగతితదధీనాపునరావృత్తి బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణఫలాభావస్సమర్థితః ప్రాక్॥ ౧౪౮॥దృష్టాన్తతయాఽభిమతానాం నామాదిప్రతీకోపాసకానాం తదభావోఽసిద్ధఇత్యాశఙ్కాపరిహారాయ తేషాంతదభావంశ్రుత్యా దృఢీకర్తుంప్రవృత్తందశమసూత్రమ్—

సూ॥ విశేషంచదర్శయతి ॥ ౧౦ ॥ [౪-౩-౧౫]

ఇతి ॥౧౪౯॥ అస్యార్థః—విశేషంచ—నామాదిప్రతీకోపాసకానామర్చిరాదిగత్యపునరావృత్తిబ్రహ్మప్రాప్తీర్వినా తాదృశగత్యనపేక్షపరిమితఫలప్రాప్తిలక్షణవిశేషంచ— దర్శయతి—ప్రతిపాదయతిశ్రుతిరేవేతి ॥ ౧౫౦ ॥ అత్రవివక్షితాశ్రుతిశ్చ—ఛాన్దోగ్యేసప్తమప్రపాఠకేప్రథమఖణ్డే—సయోనామబ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావన్నామ్నోగతం తత్రాస్యయథాకామచారోభవతీత్యాది పఞ్చమఖణ్డికాప్రభృతిః— ప్రాణోహ్యేవైతానిసర్వాణిభవతీత్యాదిపఞ్చదశఖణ్డచతుర్థఖణ్డికాన్తా—ఏవంజాతీయకాస్థలాన్తరస్థితాచ ॥౧౫౧॥ అత్రనామాదిగోచరమాత్రే యథాకామసఞ్చారాదిలక్షణ పరిమితఫలప్రాప్తిరేవ నామాదిప్రాణపర్యన్తప్రతీకోపాసకానాంశ్రూయతే—నత్వపరిమితబ్రహ్మప్రాప్తిః ॥౧౫౨॥

యావచ్ఛబ్దాదినా ఫలస్యపరిమితత్వంహిస్పష్టీక్రియతే ॥ ౧౫౩ ॥ యద్య
పి ప్రాణలక్షణప్రతీకోపాసనస్య పరిచ్ఛిన్నఫలశ్రవణం నస్పష్టతయోప
లభ్యతే— తథాపి—ప్రాణోహ్యేవైతానిసర్వాణిభవతీత్యాదిషు—ఏత
చ్ఛబ్దనిర్దిష్ట ప్రాకృతసకలప్రాణిలక్షణాచిన్మిశ్ర చిత్తత్త్వరూపపరిమి
తఫలప్రాప్తిరవగమ్యతఏవ ॥ ౧౫౪ ॥ ఏషతు వా అతివదతియస్సత్యేనా
తివదతీత్యాది షోడశఖణ్డశ్రుత్యా ప్రాణోపాసకాదపి సత్యోపాసకస్యా
తివాదిత్వంప్రతిపాదయన్త్యాపిప్రాణోపాసకస్య పరిమితఫలభాక్త్వమేవ
గమ్యతే ॥౧౫౫॥ యద్యపిసత్యశబ్దవాచ్యభూమశబ్దితపరబ్రహ్మోపాసక
స్యాపి పఞ్చవింశఖణ్డాన్తే ఽనవధికాతిశయానన్ద బ్రహ్మానుభవసర్వలో
కకామచారాదిలక్షణాపరిమితఫలప్రాప్తిమాత్రంశ్రూయతే — నార్చి
రాదిగతిః—తథాపి — సకలబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానాంతృతీయాధ్యాయతృతీ
యపాదస్థేత్రయోదశేఽనియమాధికరణే — యఏవమేతద్విదుర్యేచా
మీఅరణ్యేశ్రద్ధాంసత్యముపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతివాజసనేయ
కశ్రుత్యా— తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే తేఽ
ర్చిషమభిసమ్భవన్తీతిఛాన్దోగ్యశ్రుత్యాచార్చిరాదిగత్యా బ్రహ్మప్రాప్తి
సమర్థనాత్—చతుర్థాధ్యాయేతృతీయపాదస్థే ప్రథమేఽర్చిరాద్యధిక
రణే సర్వేషామపిబ్రహ్మోపాసకానాంసమానప్రకరణన్యాయేనార్చి
రాదిలక్షణైకమార్గగామిత్వస్థాపనాచ్చైవాపి తన్న్యాయేనగతిస్సిధ్య
తీతి నవిరోధఇతిబోధ్యమ్ ॥ ౧౫౬ ॥ అయంభావః—అర్చిరాదిగతేర్బ్ర
హ్మప్రాప్తిఫలనియతతయా శ్రుతిభిఃప్రతిపన్నతయా తాదృశగత్యనపేక్ష
బ్రహ్మప్రాప్తీతరపరిమితఫలానాంప్రతీకాలమ్బనానాం నతాదృశగతిస్స
మ్భవతి।ఇత్థంచావ్యవధానేనబ్రహ్మప్రాప్తిరూపంఫలమధిగన్తుంయేఽధికా
రిణఃప్రస్థితాః—తానేవార్చిరాదిరాతివాహికగణోనయతి—నహిరణ్య
గర్భోపాసకమ్—తస్యాపి ప్రాణరూపప్రతీకోపాసకసమశీలతయా ప్ర
తీకాలమ్బనత్వాత్తయాఽవర్జనీయత్వాదితి ॥ ౧౫౭ ॥ బాదరిపక్షే చతుర్థప

ఇమసూత్రోదాహృతశ్రుతిస్మృత్యో ర్జైమినిపక్షోక్తయైవదిశా ని ర్వాహో బాదరాయణస్యాప్యభిమతో బోధ్యః ॥ ౧౫౮ ॥

ఇదమత్ర నవమాదిద్విసూత్ర్యా నిష్పన్నం బాదరాయణతాత్పర్య సర్వస్వమ్—హిరణ్యగర్భలక్షణం కార్యబ్రహ్మోపాసీనాం స్తాదృశం బ్రహ్మనయత్యాతివాహికగణ ఇతి బాదరిపక్షో నయుక్తః — బ్రహ్మవిద్యాప్రకరణేష్వేవ శ్రూయమాణాయా అర్చిరాదిగతే స్సాక్షాత్పరబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుతయైవ తత్ర శ్రూయమాణత్వాత్—క్లిష్టకల్పనాదిభి స్తాదృశశ్రుత్యన్యథానయనే ప్రబలతరబీజాభావాత్ — తాదృశశ్రుతేరపరబ్రహ్మవిషయత్వే పరవిద్యాప్రకరణవిరోధాత్ — సర్వగతస్యాపిబ్రహ్మణః—గతిశాస్త్రబలసిద్ధస్య దేశవిశేషఏవ నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిసమ్భవస్య పురపహ్నవతయా త. ని. వా తత్ప్రాప్తేరయోగేన మార్గవిశేషేణ దేశవిశేషగతిపూర్వకమేవప్రాప్తే రయుక్తత్వాభావాచ్చ । ౧ । యథాహి ప్రకృతిమణ్డలఏవ క్వచిత్పుణ్యదేశేసత్త్వగుణోన్మేషః—క్వచిత్పాపదేశేరజస్తమోగుణోన్మేషః—స్వర్గాదిషుక్వచిత్సుఖైకతానతా —నరకాదిషు క్వచిద్దుఃఖైకతానతాచ లోకవేదసిద్ధానాపలపితుంశక్యా—తథైవసర్వగతేపిబ్రహ్మణి క్వచిత్ప్రదేశవిశేషె జనానాంసర్వవికార హేతుగుణత్రయమయప్రకృతితత్త్వసంసర్గ తన్మూలావిద్యాదిసకల దోషసంపత్తిః— క్వచిత్ప్రదేశవిశేషెశుద్ధసత్త్వతత్త్వసంసర్గతన్మూలనిశ్శేషావిద్యానివృత్తినిరతిశయజ్ఞానవికాసాదిసంపత్తిశ్చ నాపలపితుం శక్యేవేతి దేశవిశేషఏవనిశ్శేషావిద్యానివృత్తివర్ణనంనాసంభవదుక్తికమ్ । ౨ । పరబ్రహ్మసాధారణనిత్యలోకాఅపిచశ్రుతిస్మృత్యాదిషూద్ఘుష్యమాణా నతర్కమాత్రేణాపలపితుంశక్యాః — శ్రౌతేఽర్థేయథాశ్రుతి ప్రతిపత్తేరేవన్యాయ్యత్వాత్ —అన్యథాశాస్త్రైకప్రమాణస్య బ్రహ్మణోపితర్కబలేనాపలాపప్రసఙ్గాచ్చ । ౩ । కింబహునా । ౪ । బాదరిపక్షోపరిజైమిన్యుపక్షిప్తా స్సర్వఏవదోషా స్సర్వఏవస్వపక్షసమాధయశ్చసమ్భవన్త్యేవ । ౫ । తస్మాత్పరమవ్యోమవిష్ణుపదాదిశబ్దవాచ్యఃస్థానవిశేషః

—అర్చిరాదినాతత్రగతస్యైవచ నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిః—బ్రహ్మప్రా
ప్తిః—అపునరావృత్తిశ్చేతి సర్వం ప్రామాణికమేవ । ౬ । అతో బాదరి
పక్షోఽయుక్తఏవ । ౭ । ఏవం—పరబ్రహ్మోపాసకానేవార్చిరాద్యా
తివాహికగణో నయతీతి జైమినిపక్షోఽప్యయుక్తః—ప్రత్యగాత్మోపాస
కానాం పఞ్చాగ్నివిదామప్యర్చిరాదిగతిశ్రుతేః— ప్రత్యగాత్మోపాసకా
నాం తత్క్రతున్యాయేన ప్రత్యగాత్మప్రాప్తేరేవయుక్తత్వేపి బ్రహ్మప్రా
ప్తిశ్రవణాన్యథానుపపత్త్యా తేనైవన్యాయేన తేషాం పురుషార్థభూతప్ర
త్యగాత్మప్రాప్తౌ బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భతా—తదీయప్రత్యగాత్మోపాస
నస్య బ్రహ్మోపాసనగర్భతాచకల్ప్యతే— యథాబ్రహ్మోపాసకా
నాం బ్రహ్మప్రాప్తిస్తచ్ఛరీరతయా ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిగర్భా—తదీయ
బ్రహ్మోపాసనంచ ప్రత్యగాత్మోపాసనగర్భమ్ । ౮ । తృతీయాధ్యా
యతృతీయపాదస్థే—శరీరేభావాధికరణే—ద్వితీయసూత్రే— ప్రత్యగా
త్మనోపి ముక్తిదశాయాం ప్రాప్యతా— ఉపాసనదశాయాం ప్రాప్యాకా
రవిశిష్టస్యతస్యానుసన్ధేయతాచసర్వబ్రహ్మోపాసకసాధారణీనిరూపితా
। ౯ । చతుర్థాధ్యాయప్రథమపాదస్థే ద్వితీయే—ఆత్మత్వోపాసనాధికరణేపి
—స్వాత్మానం ప్రత్యాత్మతయైవ బ్రహ్మణ ఉపాస్యతా నిర్ణీతా । ౧౦ । చతు
ర్థాధ్యాయచతుర్థపాదస్థే ద్వితీయే—అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణే — ము
క్తిదశాయాం పరస్మాద్బ్రహ్మణస్స్వాత్మనోఽవిభాగేన ప్రాప్యతాచ
సమర్థయిష్యతే । ౧౧ । అతో యథాబ్రహ్మోపాసకానాం ప్రత్య
గాత్మనః ప్రాప్తిరుపాసనంచాస్తి — తథాప్రత్యగాత్మోపాసకానామపి
బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాసనే ప్రత్యగాత్మప్రాప్త్యుపాసనాన్తర్భూతే స్తః । ౧౨ ।
నచైవంసతి సర్వేషాం బ్రహ్మోపాసకానామాత్మప్రాప్తిః బ్రహ్మప్రా
ప్త్యోరవిశిష్టత్వే—పరబ్రహ్మోపాసకానేవనయతీతి వదతా జైమిని
నాకిమపరాద్ధమ్—తత్పక్షాదస్మిన్పక్షేపిహి విశేషోనోపలభ్యతే—ప
ఞ్చాగ్నివిదోపిహి యథోక్తరీత్యా బ్రహ్మోపాసకేష్వేవాన్తర్భూ

తాభవ స్తీతివాచ్యమ్ — ఉభయేషాం సామాన్యతో బ్రహ్మప్రాప్తి ఫలబ్రహ్మోపాసననిష్ఠత్వేఽపి ప్రత్యగాత్మపరమాత్మ లక్షణ ప్రాప్యప్రాధాన్యాప్రాధాన్యవ్యత్యాసేన ప్రాప్యతారతమ్యస్య దుర్వహ్నవత్వాత్ ।౧౩। బ్రహ్మోపాసకస్య హి బ్రహ్మైవప్రధానంప్రాప్యమ్ ।౧౪। ప్రత్యగాత్మస్వరూపంత్వప్రధానప్రాప్యమేవ ।౧౫। పఞ్చాగ్నివిదస్తుప్రత్యగాత్మస్వరూపమేవ ప్రధానప్రాప్యమ్ ।౧౬। బ్రహ్మత్వప్రధానప్రాప్యమేవ ।౧౭। అతఃప్రాప్యభేదోదుర్వారః ।౧౮। ఏతదుక్తంభవతి—భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాదివిధయా నానావిధంప్రాప్యమస్తి—౧—తత్రభోగ్యవిధయాప్రాప్యత్వంప్రధానప్రాప్యత్వమ్ —౨—తదితరవిధయాప్రాప్యత్వంచాప్రధానప్రాప్యత్వమ్—౩—పరస్యబ్రహ్మణోభోగస్థానవిధయా ప్రాప్యత్వంతూభయాధికారిసాధారణమ్ — ప్రకృతిమణ్డలోర్ధ్వదేశావచ్ఛిన్నే సమస్తతఃప్రదీప్తజ్యోతీరూపే పరస్మిన్నేవబ్రహ్మణి స్వస్వభోగప్రతినియతావాన్తరస్థానభేదే— ఉభయేషాం స్వస్వభోగానుభవాత్—౪—పఞ్చాగ్నివిదామపి ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మలక్షణప్రాప్యస్య ప్రకృతిమణ్డలే ప్రాప్తుమశక్యస్య ప్రకృతేఃపరస్తాదేవప్రాప్తవ్యతయా తత్రచజ్యోతీరూపస్య పరస్యబ్రహ్మణ స్సమన్తతఃప్రదీప్తతయా తదేవభోగస్థానం—౫—తత్రబ్రహ్మనిష్ఠానాంభోగ్యవిధయాప్రాప్యమపిపరమేవబ్రహ్మ —౬— పఞ్చాగ్నివిదాంతుప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మతత్త్వమేవతథా —౭— ప్రకృతిమణ్డలోర్ధ్వదేశావచ్ఛిన్నస్యపరస్యబ్రహ్మణోభోగస్థానవిధయాప్రాప్తిరేవచోభయవిధాధికారిసాధారణీ—నపునః బ్రహ్మగమయతీత్యాదిశాస్త్రైరమానవాయత్తా ప్రతిపాద్యతే—౮— భోగ్యవిధయాస్వాభిమతప్రాప్యప్రాప్తిస్తుస్వోపాసనస్వభావైకనిర్వాహ్యా— నామానవయత్నాదిసాధ్యా—౯—భోగ్యవిధయా ప్రాప్తిర్నామస్వాదుతమతయాఽనుభూయమానతత్తద్వస్తుసన్నికర్షవిశేషలక్షణప్రధానతమప్రాప్తిరేవ—౧౦— తాదృశీచప్రాప్తిః—ఉపాసనదశాయాంయస్యైవప్రధానప్రాప్యతయోపాసనమ్— తస్యైవ

వనాన్యస్య—తత్క్రతున్యాయాత్ —౧౧— లోకేపిస్వభావతోమధురే ష్వపీక్షుక్షౌద్రగుడాదిషువస్తుషుకస్మైచిత్కించిదేవరోచతే—౧౨—స్వ స్వవాసనానుగుణరుచిభేదవశాచ్చ తత్తత్పురుషస్స్వస్వరుచిపరిగృహీత మేవవస్తు స్వాదుతమమనుభవతి— నాపరమ్మధురతమమపివస్త్వనుభవి తుంప్రవర్తతే—౧౩—తస్మాత్ప్రకృతిప్రత్యగాత్మ పరమాత్మనామను కూలత్వతారతమ్యేపిప్రాథమికస్వస్వరుచిభేదవశాదధికారిణాంతత్తత్పరి గ్రహోవ్యవతిష్ఠతే—౧౪—తథాచ— ఐశ్వర్యార్థినామీదృశంప్రధా నతమప్రాప్యత్వమచిద్వస్తువిశేషఏవేతివిలక్షణాచిద్వస్తువిశేషప్రాప్తిలక్ష ణమైశ్వర్యమేవ తేషాంపురుషార్థః—౧౫—ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగా త్మోపాసకానాంపఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతివియుక్తత్వలక్షణకైవల్యవిశి ష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపఏవ తాదృశప్రాప్యత్వమితి కైవల్యవిశిష్టప్రత్య గాత్మస్వరూపప్రాప్తిరేవ తేషాంపురుషార్థః—౧౬— బ్రహ్మనిష్ఠానాం భగవత్యేవ తాదృశప్రాప్యత్వమితి భగవత్ప్రాప్తిరేవ తేషాంపురుషా ర్థఇతి । ౧౯ । ఉపాసకానాం సుకృతతారతమ్యాయత్తతత్త్వవిశేషవిష యకప్రాథమికరుచివైచిత్రనిబన్ధనే యంపురుషార్థవైచిత్రీక్లృప్తిః ।౨౦। అల్పాస్థిరత్వాల్పస్థిరత్వానన్తస్థిరత్వాదికం తత్తత్తత్త్వస్వభావనిబన్ధ నమ్ । ౨౧ । ప్రకృతితత్త్వస్య క్షరణశీలతయా గుణత్రయమయతయా చ తత్ప్రాప్తిలక్షణస్యైశ్వర్యపురుషార్థస్యానిత్యత్వమల్పత్వం ప్రాప్య స్యానిత్యతయా తదర్థినాంపునరావృత్తిశ్చసమ్భవతి ।౨౨। ప్రకృతివి యుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యనిత్యతయా తత్ప్రాప్తిలక్షణస్య కైవల్య పురుషార్థస్యనిత్యత్వం ప్రత్యగాత్మనోజ్ఞానానన్దమయతయా ప్రకృతిత త్త్వాత్సుదూరవ్యావృత్తత్వేపి పరిచ్ఛిన్నస్వరూపగుణతయా భగవతస్సు దూరాపకృష్టతయా తత్ప్రాప్తిలక్షణపరమానన్దాదల్పతమత్వంచసమ్భ వతి । ౨౩ । భగవచ్ఛబ్దితస్య పరబ్రహ్మతత్త్వస్య త్రివిధపరిచ్ఛేదరహి తస్వరూపతయాఽత్యద్భుత దివ్యరూపతయాఽనవధికాతిశయాసంఖ్యే యకల్యాణగుణగణౌఘమహార్ణవతయాఽపరిచ్ఛిన్నోభయ విభూ

త్యైశ్వర్యసమ్పన్నతయాచ తత్ప్రాప్తిలక్షణస్య పరమపురుషార్థస్య స్థిరత్వమనన్తత్వంచసమ్భవతి ।౨౪। కైవల్యపురుషార్థనిష్ఠానాం పఞ్చాగ్నివిదాం భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థనిష్ఠానాం పరబ్రహ్మనిష్ఠానాంచోభయేషాం ప్రాప్యవస్తుస్థానాదినిత్యతానిబన్ధన మపునరావృత్తిత్వం త్వేకరూపమేవ ।౨౫। అతఏవచోభయేషా మపునరావృత్తిహేతురర్చిరాదిలక్షణాగతిరేకాశ్రూయతే ।౨౬। ఇత్థంచ తత్త్వత్రయస్వభావవైచిత్ర్యవశేనైవ తత్ప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థవైచిత్ర్యసమ్భవా త్పఞ్చాగ్నివిదాంబ్రహ్మనిష్ఠానాంచ ప్రాప్యపురుషార్థభేదో ఽవశ్యమేవాభ్యుపేయః — అన్యథా — సుదూరమపిగత్వా — తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమే ఽరణ్యేశ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతఇత్యాదిశ్రుత్యా పఞ్చాగ్నివిదఃపరబ్రహ్మోపాసకాంశ్చవిభజ్య నిర్దిశ్యార్చిరాదిగతి బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్త్యుపదేశాసాఙ్గత్యస్య పరిహర్తుమశక్యత్వాత్ ।౨౭। అస్యాశ్శ్రుతేశ్చ పరమప్రాప్యభూతైకవస్తు పర్యవసాయ్యఙ్గాఙ్గిభావాపన్నోపాసననిష్ఠద్వివిధాధికారివిషయత్వంవా కార్యబ్రహ్మాన్తర్భూతభిన్నభిన్నద్వివిధప్రాప్యపర్యవసాయిద్వివిధోపాసననిష్ఠ ద్వివిధాధికారివిషయత్వంవా నసమ్భవతీతిచ ప్రాగేవనిరూపితమ్ ।౨౮। ప్రాప్యపురుషార్థభేదమన్తరేణోపాసనాకారవైచిత్ర్యమాత్రేణతథోపదేశ ఇత్యపిచనసువచమ్ తథాసత్యనేకాసాంబ్రహ్మవిద్యానాం నానాస్థానవిశేషణాదిభేదభిన్నాత్యన్తవిలక్షణాకారాణాం శ్రూయమాణతయాతన్నిష్ఠానాం భేదేనానుత్కీర్తనస్య పఞ్చాగ్నివిదాంపరంభేదేనోత్కీర్తనస్యచ కారణాభావాత్ ।౨౯। కింబహునా పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం ప్రత్యగాత్మస్వరూపమేవ తత్తదాకారైరుపాస్యతయా నిర్దిష్టందృశ్యతే బ్రహ్మవిద్యాసుచ బ్రహ్మైవోపాస్యతయా నిర్దిష్టందృశ్యతఇతిస్పష్టతరమేవ వైలక్షణ్యందృశ్యతే ।30। శ్రుత్యాతథానిర్దేశశ్చ తయోస్తత్రప్రధానతయోపాస్యత్వం ప్రాప్యత్వంచాన్తరేణానుపపన్నః — పూర్వోక్తరీత్యా దర్శితద్వివిధాధికారివిద్యాసు ప్రత్యగాత్మపరబ్రహ్మభయ

విషయకతాయా అవశ్యంసత్త్వేప్యేకైకస్మిన్ప్రకరణే— ఏకైకమాత్ర
స్పష్టనిర్దేశస్య తత్రతత్ర తస్యతస్య ప్రాధాన్యేనోపాస్యత్వప్రాప్యత్వ
గమకత్వాత్ ।౩౧। నచతత్తత్ప్రాప్యవస్త్వనుభవగతస్వాదుతాతా
రతమ్యస్య తత్తద్వస్తుగతానుకూలతా తారతమ్యనిబన్ధనత్వాదుభయే
షామధికారిణాం ప్రత్యగాత్మపరమాత్మ లక్షణోభయప్రాప్యప్రాప్తేస
త్త్వా ముభయేషామపి పరబ్రహ్మణఃప్రాప్తిరేవ ప్రధానతయానిష్ప
త్స్యతే—నప్రత్యగాత్మనః — పరబ్రహ్మణఏవానుకూలతాప్రకర్షవ
త్త్వేనతత్ప్రాప్తిరేవస్వాదుతమతయాఽనుభవసమ్భవాత్ — అతఃపఞ్చా
గ్నివిదాంబ్రహ్మవిదాంచనోక్తరీత్యాపురుషార్థతారతమ్యంవక్తుంశక్యమి
తివాచ్యమ్—పరస్యబ్రహ్మణఏకస్యైవ స్వేచ్ఛాప్రతినియతదేశభేదేషు
నానావిధవిలక్షణానందహేతుపరికరవిశిష్టవేషేణతదవిశిష్టవేషేణచనా
నావిధాయాఃప్రాప్తేస్సమ్భవేనపురుషార్థతారతమ్యస్యసూపపాదత్వా
త్ ।౩౨। ఉపాసనప్రీతం పరంబ్రహ్మహ్యుపాసకానాతివాహికవర్త్మనా
ప్రకృతిమణ్డలాత్పరస్తాత్సమన్తతఃప్రదీప్తజ్యోతీరూపం స్వాత్మానంప్రా
పయ్యతాదృశేస్వాత్మని తత్రతత్ర తత్తత్పురుషార్థానుభవప్రతినియత
స్థానేషు తాంస్తానుపాసకాం స్తత్తదుపాసనానుగుణపురుషార్థప్రాప్త
యే యథార్హం స్వస్వశక్త్యైవప్రవర్తమానైర్వాసూరిభిరభ్యుద్గమ్య
నీయమానాన్వాకృత్వా తంతంపురుషార్థమసంకీర్ణమేవానుభావయతీ
తినకశ్చిద్విరోధః । ౩౩ । పరంబ్రహ్మచ ప్రకృతేఃపరస్తాదతిరోహితం స
మన్తతఆకాశవత్ప్రదీప్తమపి సర్వత్రనైకవిధానందహేతుపరికరవిశిష్టంవ
ర్తతే । ౩౪ । అపితు తత్తదుపాసకోపాసనానుగుణ్యేన తత్రతత్ర పరస్ప
రవిలక్షణనానావిధభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాది లక్షణ నానాపరికర
విశిష్టవేషేణ తాదృశపరికరావిశిష్టవేషేణచ ప్రదీప్తంవర్తతే। ౩౫ ।
తాదృశపరికరావిశిష్టవేషేణ వర్తమానబ్రహ్మప్రదేశవిశేషే విలక్షణా
నన్దహేతుపరికరవిశేష విశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణపరిపూర్ణ బ్రహ్మ
ప్రాప్త్యభావాన్మహతినభసి ఖద్యోతవత్పరస్మిన్బ్రహ్మణిస్వాత్మానుభ

వప్రతినియతే ప్రదేశవిశేషే స్వాచ్ఛన్ద్యేన ప్రవర్తమానానాం ప్రకృతివి
యుక్తస్వస్వరూపాపన్నప్రత్యగాత్మనాం స్వాత్మానుభవానన్దమాత్రతృ
ప్తత్వలక్షణకైవల్యమోక్ష ఏవ పురుషార్థః — తాదృశపరికరవిశేషవిశిష్ట
బ్రహ్మప్రదేశవిశేషే ప్రవర్తమానానాం పరబ్రహ్మనిష్ఠానాం చ పరిపూర్ణ
బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణపరమమోక్ష ఏవ పురుషార్థ ఇతి పురుషార్థతారతమ్యం
హి సూపపాదమ్ ।౩౬। ప్రకృతిమణ్డలోపరిష్టాత్సమన్తతః ప్రదీప్త
స్యాపి పరస్య బ్రహ్మణో నైకవిధా ప్రాప్తిర్దృశ్యతే ।౩౭। న హి ఖల్వర్చి
రాదిమార్గేణ గతానాం పరబ్రహ్మోపాసకానామపి లోకవిశేషప్రా
ప్తిః — లోకవిశేషే ప్రవిష్టోన్మాదకనగరోద్యానవిమానక్రీడోద్దేశవిశేషాది
ప్రాప్తిః — సకలేతరపదార్థవిస్మారకనిరవధికసుఖసన్దోహాత్మకానుభవవి
శేషహేతుభగవద్దివ్యమఙ్గళవిగ్రహతచ్చరణారవిన్దతత్కటాక్షపాతాది
ప్రాప్తిశ్చైకరూపా సమ్ప్రతిపన్నా ।౩౮। తత్తద్వస్తుగతస్వాభావికానుకూ
లత్వాకారాణాం తారతమ్యం హి స్వతస్సిద్ధమ్ ।౩౯। న హి బ్రహ్మస్వ
రూపగుణవిగ్రహాదిగతమనుకూలతమత్వం విభూతిభూతేషు ప్రకృత్యాది
షు ప్రామాణికమ్ ।౪౦। యథా చ నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిర్దేశవిశేష
కాలవిశేషాదిసాపేక్షా — తథైవ తత్తద్వస్తుగతానుకూలత్వాతిశయవి
షయకానుభవవిశేషోఽపి స్థానవిశేష తత్తద్వస్తుసన్నికర్షవిశేషాదిసాపే
క్ష ఏవ ।౪౧। ప్రకృతితత్త్వనిబద్ధైశ్వర్యపురుషార్థార్థినామపి హి ప్ర
కృతితత్త్వస్య సర్వత్రైకత్వేఽపి న లోకవిశేషప్రాప్త్యప్సరః ప్రాప్తే
స్తుల్యరూపతా దృష్టా ।౪౨। న హీన్ద్రలోక ఏవ హిరణ్యగర్భైశ్వర్యప్రా
ప్తిస్సమ్భవతి ।౪౩। తథా చ — ప్రకృతిమణ్డలైశ్వర్యవిశేషప్రాప్తిర్యథా
స్థానభేదసాపేక్షా — తథా నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిదేశవిశేషేఽపి పురుషార్థభే
దస్థానభేదో లోకభేదశ్చ సమ్ప్రతిపన్న ఏవ ।౪౪। తస్మాద్దేశవిశేషావచ్ఛి
న్నాతిరోహితబ్రహ్మసంయోగలక్షణాయాః స్వస్వాభిమతపురుషార్థ
భోగాధారవిపులతరస్థానభూతబ్రహ్మప్రాప్తేరమానవాయత్తాయాః ప
శ్చాచ్ఛిన్నవిద్బ్రహ్మవిదోరవిశేషేణ ప్రతిపాదనమాత్రేణ న తయోః పురుషా

ర్థభేదోఽపలపితుం శక్యః— యథోక్తలక్షణస్వాదుతమానుభూయమాన
తత్త్వస్తువిలక్షణప్రాప్త్యోరేవ పార్థక్యేన తయోః పురుషార్థత్వసమ్భవా
త్ ।౪౫। పరస్య బ్రహ్మణో భోగాధారస్థానరూపతా చ— ఏవమేవ సంప్ర
సాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపే
ణాభినిష్పద్యతే। స ఉత్తమః పురుషః— స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్ రమమా
ణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమితి
చ్ఛాన్దోగ్యాష్టమప్రపాఠక ద్వాదశఖణ్డగత ద్వితీయతృతీయఖణ్డికాంశ
భూతశ్రుతౌ— తత్రేతి పరబ్రహ్మణో భోగాధారస్థానతయా నిర్దేశాత్సిద్ధా
।౪౬। యథోక్తలక్షణవిలక్షణాత్మప్రాప్తీచ్ఛయాఽఽత్మోపాసన
కరణాదేవ పఞ్చాగ్నివిదామాత్మోపాసకత్వేన వ్యవహారః— ఉక్తలక్షణపరి
పూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తీచ్ఛయా బ్రహ్మోపాసనకరణాదేవ చ బ్రహ్మనిష్ఠా
నాం బ్రహ్మోపాసకత్వేన వ్యవహారశ్చోపపద్యతే— అన్యథా తాదృశవ్య
వహారభేదకాకారస్యైవ దుర్వచత్వాత్ ।౪౭। ప్రాధాన్యేన తత్తదుపా
సీనేష్వేవ హి తత్తదుపాసకత్వవ్యవహారో ముఖ్యః ।౪౮। అనయోః పురు
షార్థభేదతదనుభవస్థానభేదాదికం చ శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణభగవచ్ఛా
స్త్రాదిషు బహుధా ప్రపఞ్చితం నాపలపితుం శక్యం ప్రమాణపరతన్త్రైరా
స్తికాగ్రేసరైః ।౪౯। అతః పరం బ్రహ్మోపాసీనా నేవ నయత్యాతివాహికగ
ణ ఇతి జైమినిపక్షోఽప్యయుక్త ఏవ ।౫౦। తథా చ— పరం బ్రహ్మోపాసీ
నాన్ ప్రకృతివియుక్తం ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనాంశ్చ నయ
త్యాతివాహికగణ ఇతి సిద్ధ సిద్ధాన్త ఇతి ॥ ౧౫౯ ॥

ఇదమత్ర బోద్ధవ్యమ్— అర్చిరాదిగతిశ్రుతయః కార్యబ్రహ్మోపా
సకమాత్రవిషయా వా పరబ్రహ్మోపాసకమాత్రవిషయా వా పరబ్ర
హ్మోపాసకప్రకృతివియుక్తబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మోపాసకైతదుభయవి
షయా వేతి త్రిశిరస్కవిచారే తృతీయపక్షసిద్ధాన్తస్థాపనపరమిదం కార్యా
ధికరణమ్ ।౧। పరబ్రహ్మోపాసకానాం స్వప్రాప్యస్య పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వ
గతత్వేన తత్ప్రాప్త్యై క్వచిద్గమనానౌచిత్యాదర్చిరాదిమార్గగ న్త్వా

నాంప్రత్యస్య బహువచనాన్తబ్రహ్మలోకశబ్దేన స్థూలవస్తుమయలోకవిశేషాదిరూపతయా ప్రతిపాదనాత్ — పరబ్రహ్మోపాసకానాం తథావిధవస్తుప్రాప్త్యయోగాత్ — హిరణ్యగర్భలక్షణకార్యబ్రహ్మోపాసకానామేవ తత్సమ్భవాచ్చ హిరణ్యగర్భలక్షణకార్యబ్రహ్మోపాసకవిషయైవ గతిశ్రుతిరితి బాదరితాత్పర్యనిష్కర్షః ।౨। బ్రహ్మశబ్దముఖ్యవృత్తిపరిహారాయోగాత్తద్బలేన సమానప్రకరణస్థబహువచనాన్తబ్రహ్మలోకశబ్దస్య సమానాధికరణసమాసతయా బ్రహ్మపరతాసమ్భవాత్ — పాశాధికరణన్యాయేన బహువచనార్థావివక్షాసమ్భవాత్ — పరబ్రహ్మసాధారణలోకవిశేషాణామపి ముక్తప్రాప్యాణాం ప్రామాణికతయా తద్విషయతయా షష్ఠీసమాసస్యాపి సమ్భవాత్ — బ్రహ్మణస్సర్వగతత్వేప్యవిద్యానివృత్తిపూర్వకతత్ప్రాప్తేర్వర్ణాశ్రమధర్మశౌచాచారకాలవిశేషాదిసాపేక్షత్వవద్దేశవిశేషసాపేక్షతాయా అపి ప్రమాణప్రతిపన్నాయా దురపహ్నవత్వాచ్ఛ్రుతస్యార్థస్య యథాశ్రుత్యైవ ప్రతిపత్తవ్యత్వాచ్చ పరబ్రహ్మోపాసకవిషయైవ గతిశ్రుతిరితి జైమినితాత్పర్యనిష్కర్షః ।౩। అనయోర్బాదరిజైమినిపక్షయోః — తద్య ఇత్థంవిదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇత్యాదిశ్రుతౌ — అర్చిరాదిపథగామినాం ద్విధా విభజ్య నిర్దేశః — స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి ప్రాప్త్యైక్యశ్రవణేన కార్యబ్రహ్మపరబ్రహ్మణోరేకవిధప్రాప్త్యుపాసకేష్వేవ పూర్వాపరభావాపన్నాఙ్గాఙ్గిభూతోపాసనపర్వద్వయనిష్ఠద్వివిధాధికారితాత్పర్యకతయా వా — ఉపాసనాకారభేదమాత్రాధీనద్వైవిధ్యతాత్పర్యకతయా వాఽగత్యా నేయ ఇత్యేవాభిప్రేతమ్ ।౪। తద్య ఇత్థంవిదురిత్యాదిశ్రుతేః పూర్వాపరభావాపన్నాఙ్గాఙ్గిభూతోపాసననిష్ఠద్వివిధాధికారిపరత్వే తాదృశద్వివిధాధికారిణామ్మధ్యే — ఏకవిధాధికారిణామర్చిరాదిగత్యుపదేశమాత్రేణ ద్వివిధాధికారిణామపి తత్సిద్ధ్యా ద్వివిధాధికారిణాం విభజ్య నిర్దేశపూర్వకగత్యుపదేశస్య నిరర్థకత్వాత్ — ఉపాసనాకారభేదమాత్రాధీనద్వైవిధ్యాభిప్రాయకత్వే చ — అనేకాసాం బ్ర

ష్టావిద్యానాం వివిధవిచిత్రనానాస్థానాకారవిశేషణాదిభేదభిన్నానాంస
త్త్వేన తన్నిష్ఠానాం పృథక్పృథగ్భేదేనానిర్దేశ్య పఞ్చాగ్నివిద్యాలక్షణై
కవిద్యానిష్ఠానాం పరంపృథఙ్నిర్దేశ్య తేషామర్చిరాదిగత్యుపదేశేకార
ణాభావాత్పఞ్చాగ్నివిద్యాయాఇతరవిద్యాభిస్తుల్యప్రాప్యకత్వేతాసామి
వాస్యాఅపి—యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసత ఇత్యనేనైవసఙ్గ్రహస
మ్భవేన పృథఙ్నిర్దేశస్య కథంచిదపిప్రయోజనవత్త్వాసమ్భవాచ్చ ద
ర్శితప్రశ్రుతేస్సుదూరమపిగత్వా పరస్పరవిభిన్నప్రాప్యోపాస్యకవిలక్షణవి
ద్యానిష్ఠ ద్వివిధాధికారివిషయత్వస్యావశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్ — స
ఏనాన్బ్రహ్మగమయతీతిప్రాప్త్యైక్యనిర్దేశస్య — ఉభయసాధారణా
వాన్తరప్రాప్త్యైక్యవిషయతయాపి నిర్వాహసమ్భవాచ్చ — తద్యఇత్థంవి
దురితినిర్దిష్టాః పఞ్చాగ్నివిదః కైవల్యపురుషార్థఫలకప్రకృతివియుక్త
బ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మోపాసననిష్ఠాపవాధికారిణః— యేచేమేఽరణ్యే
శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతఇతినిర్దిష్టాః భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థ
ఫలక పరబ్రహ్మోపాసననిష్ఠాఅధికారిణఇతిస్వీకృత్యతాదృశద్వివిధా
ధికారిపరత్వమేవాస్యాశ్శ్రుతేర్వాచ్యమితి భగవతో బాదరాయణస్య
తాత్పర్యనిష్కర్షః । ౫ । దర్శితార్థానుగుణ్యేన దర్శితాధికరణసూ
త్రాభిప్రేతానుమానానాం ప్రయోగోపిబోద్ధవ్యఇతి ॥ ౧౬౦ ॥

ఇతి శ్రీ శారీరకమీమాంసామహార్ణవాన్తః పాతిని శ్రీశైలా
నన్తపూరుష శ్రీరఙ్గాచార్యవిరచిత కార్యాధికరణవాదక
ల్లోలే సిద్ధాన్తార్థాభిధానంనామప్రథమస్తరఙ్గః॥

శ్రియః కాన్తాయ నమః.

కార్యాధికరణవాదే ద్వితీయతరఙ్గః ప్రారభ్యతే.

అథాత్ర సర్వతన్త్రస్వతన్త్రకవితార్కికసింహవేదాన్తాచార్యపక్షః ప్రమాణప్రాచీనసమ్ప్రదాయాననుగుణ ఇతి ప్రతిపాద్యతే ॥ ౧ ॥ అయం తావదాచార్యో వేఙ్కటనాథార్యనామా విశ్వామిత్రగోత్రోద్భవో భగవద్రామానుజమునినా నిష్కణ్టకీకృతే ప్రాచీనఏవసుసమీచీనే పరమవైదికసిద్ధాన్తే ప్రాచీనవిజాతీయమభినవం కంచనపన్థానం స్వయముత్ప్రేక్ష్య తస్మిన్ స్వయం ప్రవృత్తః స్వపాణ్డిత్యమహిమాడమ్బరలమ్భితవిప్రసమ్భాంశ్చ జనాం స్తత్ర ప్రవర్తయం స్తేషాం స్వోత్ప్రేక్షితేనపథా వేదాన్తార్థప్రవచనప్రాచుర్యప్రథితవేదాన్తాచార్యసంజ్ఞః — స్వాశ్రితానామయమేవ భగవద్రామానుజమున్యభిమతః పన్థా ఇతి చ బోధం సంజనయన్నస్మిన్ సిద్ధాన్తే కాంచిత్ప్రత్యూహాలీమాపాదయామాస ॥ ౨ ॥ అపిచాయం ప్రాయశస్సర్వతన్త్రేష్వ స్వోత్ప్రేక్షితేన స్వతన్త్రేణైవ వర్త్మనా సఞ్చారేణ — సర్వతన్త్రస్వతన్త్ర ఇతి — స్వోత్ప్రేక్షితవర్త్మానుగుణగ్రన్థగ్రథన తదనుకూలతర్కకౌశల తన్మూలప్రతిపక్షప్రతిక్షేపప్రవృత్తిభిః కవితార్కికసింహ ఇతి చ సమగీయత ॥ ౩ ॥ తేన విరచితా ప్రకృతాధికరణార్థనై యూహాలీ తావదిహ పరిహ్రియతే ॥ ౪ ॥

ఇదం తావదత్ర వేదాన్తాచార్యమతమ్ — కైవల్యం న ముక్తిః ।౧। తస్మిన్ స్థానే చ ప్రతీకాలమ్బనా ఏవ ।౨। న చ తేషామపునరావృత్తిః । ౩ । అస్తు

వాకథంచిదపునరావృత్తిః । ౪ । తథాపి నని శ్శేషప్రకృతిసమ్బన్ధనివృత్తిరేతేషాం సమ్భవతి । ౫ । అవర్జనీయైవచకథంచిదపి సూక్ష్మతమప్రకృతిసమ్బన్ధానువృత్తిరేషామ్ । ౬ । నచ తేషామర్చిరాదిగతిః । ౭ । నాపి చప్రకృతేః పరస్తాత్ఫలానుభవస్థానమ్ । ౮ । పఞ్చాగ్నివిచ్చబ్రహ్మనిష్ఠేష్వివాన్యతమఃకశ్చిత్ । ౯ । సచోక్తకేవలాదన్యఏవేతి ॥ ౫ ॥ ఏవమ్భూతంచైతన్మతంతత్ప్రణీతరహస్యత్రయసార తాత్పర్యచన్ద్రికాన్యాయసిద్ధాఞ్జనాదిషువ్యక్తమ్ ॥ ౬ ॥

ఇమాస్తావదత్రవేదాన్తాచార్యతదనుబన్ధినాం సిద్ధాన్తినాంచదశవిధావిప్రతిపత్తయోభవన్తి—ఆత్మానుభవలక్షణకైవల్యాఖ్యపురుషార్థోనశ్వరోవానిత్యోవా । ౧ । మార్గాన్తరగామిగమ్యోవా—అర్చిరాదిమార్గగామిగమ్యోవా । ౨ । నిశ్శేషప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిలక్షణమోక్షానాత్మకోవా—తాదృశమోక్షాత్మకోవా । ౩ । తస్యసూక్ష్మతమప్రకృతిసంసర్గగర్భత్వముపగమ్యైవ కథంచిన్నిత్యత్వముపపాదయితుంశక్యంవానవా । ౪ । తదనుభవస్థానం ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతినశ్వరంవా తద్బహిర్భూతంనిత్యంవా ।౫। పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాదన్యఃకైవల్యనిష్ఠోనామకశ్చిదధికారీప్రామాణికోవా—సఏవనవా । ౬ । పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్య ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిస్థానానుభావ్యమాత్మప్రాప్తిఫలమేకం—తద్బహిర్భూతస్థానానుభావ్యంబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణం ఫలమపరంచేతి పౌర్వాపర్యానుభావ్యం ఫలద్వయంప్రామాణికంవానవా। ౭। పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠబ్రహ్మనిష్ఠయోః పరమంఫలంతుల్యశీలంవానవా । ౮ । ప్రకృతిమణ్డలాదూర్ధ్వదేశే పురుషార్థభేదోఽప్రామాణికోవా ప్రామాణికోవా।౯। తత్క్రతున్యాయోఽయోగవ్యవచ్ఛేదపరోవా—అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరోవా ।౧౦। ఇతి ॥౭॥

అత్రసర్వాసువిప్రతిపత్తిషు పూర్వకక్ష్యావేదాన్తాచార్యతదనుబన్ధినాముత్తరకలార్యసంజ్ఞానామ్—ఉత్తరాతులోకాచార్యతదనుబన్ధినాం దక్షిణకలార్యసంజ్ఞానా మితివివేకోబోధ్యః ॥౮॥ అత్రసర్వత్రపూర్వాపూర్వపక్షిణాంకక్ష్యా సామ్ప్రదాయికసర్వపూర్వాచార్య శ్రీసూక్తి శ్రుతిస్మృత్యాదిప్రమాణజాతశారీరకశాస్త్రన్యాయవిరుద్ధా—నాపిచ సమీచీనన్యాయమూలేత్యుత్తరాసిద్ధాన్తినాంకక్ష్యైవ సర్వతస్సాఘీయసీ ॥౯॥

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసామహార్ణవాన్తఃపాతిని శ్రీశైలా
నన్తపూరుష శ్రీరఙ్గాచార్యవిరచిత కార్యాధికరణవాదక
ల్లోలే వాదిప్రతివాదివిప్రతిపత్తి విభాగోనామ
ద్వితీయస్తరఙ్గః॥

శ్రియఃకాన్తాయనమః.

కార్యాధికరణవాదే తృతీయతరఙ్గఃప్రారభ్యతే.

అథాత్మానుభవలక్షణకైవల్యాఖ్యపురుషార్థోనశ్వరో వా నిత్యో
వేతిప్రథమవిప్రతిపత్తిర్విచార్యతే ॥ ౧ ॥ అత్రపూర్వపక్షిణోమన్యన్తే—
కైవల్యాఖ్యపురుషార్థోనశ్వరఏవ—సర్వేచ్యవనధర్మాణః ప్రతిబుద్ధస్తుమో
క్షభాగితి మోక్షధర్మవచనేన ప్రతిబుద్ధేతరేషాం సర్వేషామనిత్యపురు
షార్థత్వావగమాత్— జిజ్ఞాసురల్పభక్తేభక్తిమితి మోక్షధర్మవచనేన జి
జ్ఞాసుశబ్దితస్యకైవల్యనిష్ఠస్య స్వప్రాప్యపురుషార్థప్రాప్త్యనన్తరం క్రమే
ణ భగవత్ప్రాప్తిహేతుభక్తియోగలాభాభిధానేన కైవల్యపురుషార్థస్య
నిత్యత్వే తదుత్తరపురుషార్థాన్తరప్రవృత్త్యయోగాత్— భగవత్పరా
ఙ్కుశదివ్యసూరిణాపి శ్రీముఖసూక్త్యాఖ్యద్రావిడబ్రహ్మసంహితాయాం
ప్రథమకాణ్డద్వితీయశ్రీముఖసూక్తపఞ్చమగాథాయాం కైవల్యపురుషా
ర్థనిర్దేశానన్తరం భగవత్ప్రాప్తిరూపపురుషార్థస్య నిత్యత్వాభిధానేన
తద్వ్యవచ్ఛేద్యతయాఽభిప్రేతస్య కైవల్యస్యానిత్యతాయాఏవాభివ్యక్త
త్వాచ్చేతి ॥ ౨ ॥ యథోక్తంతైరహస్యత్రయసారైకోనవింశ చరమశ్లో
కాధికారే మోక్షయిష్యామీతిపదవ్యాఖ్యానభాగే — కేవలాత్మాను
భవోనిత్యోనేత్యంశస్సాత్త్వాన్మోక్షోనైత్యంశశ్చ— చతుర్విధామమజ
నా భక్తాఏవహి తే శ్రుతాః। తేషామేకాన్తినశ్శ్రేష్ఠా స్తేచైవానన్యదేవ
తాః॥ అహమేవగతిస్తేషాం నిరాశీఃకర్మకారిణామ్। యేతుశిష్టాస్త్రయో
భక్తాః ఫలకామాహి తేమతాః॥ సర్వేచ్యవనధర్మాణః ప్రతిబుద్ధస్తుమో
క్షభాగితివచనేనసిద్ధః । ౧ । ముచ్యేతార్తస్తథారోగాచ్ఛ్రుత్వేమా

మోదితః కథామ్। జిజ్ఞాసురర్థార్థీ భక్తం భక్తోర్థ ర్తగతింల భేదిత్యుక్తా శ్రీగీతాయాంజిజ్ఞాసురిత్యుక్తఆత్మనిష్ఠోపి క్రమేణజ్ఞానీభవేదిత్యుక్తంభవతి। ౨। శ్రీముఖసూక్త్యాఖ్యద్రావిడబ్రహ్మసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డద్వితీయశ్రీముఖసూక్తపఞ్చమగాథాయామ్ — భగవదనుభవస్యనిత్యత్వాభిధానేనాప్యేతద్వ్యవచ్ఛేద్య ఆత్మమాత్రానుభవస్యానిత్యత్వేనేత్యం శోవ్యఞ్జితః। ౩। అస్య— షష్ఠకాణ్డనవమశ్రీముఖసూక్తదశమగాథాదిషు నాంతరాహిత్యోక్తిరపిచాతుర్మాస్యాదికర్మ ఫలవిశేషేష్వక్షయ్యత్వోక్తివదతి చిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయేతి ॥ ౩ ॥ ఏవంస్తోత్రభాష్యే చతుశ్శ్లోకవ్యాఖ్యానేప్యుక్తమ్—భోగఇహాస్వర్గస్వారాజ్యాది సుఖానుభవస్స్వాత్మానన్దానుభవశ్చ। ౧। తస్మిన్ముక్తిశబ్దంకేచిదుపచరన్తి। ౨। నహినిత్యంకించిత్స్వాత్మానన్దమాత్రానుభవరూపం కైవల్యమస్తి—చతుర్విధామమజనా భక్తాఏవహితేశ్రుతాః। తేషామేకాన్తినశ్శ్రేష్ఠాస్తేచైవానన్యదేవతాః। అహమేవగతిస్తేషాం నిరాశీఃకర్మకారిణామ్। యేతుశిష్టాస్త్రయోభక్తాః ఫలకామాహితేమతాః। సర్వేచ్యవనధర్మాణః ప్రతిబుద్ధస్తుమోక్షభాగితివిశేషణాదితి ॥ ౪ ॥ ఏవతావత్ప్రథమవిప్రతిపత్తౌ పూర్వపక్ష్యభిమతఃపూర్వఃపక్షః ॥ ౫ ॥ అథాత్ర సిద్ధాన్త్యభిమతఉత్తరః పక్షఉచ్యతే ॥౬॥ శ్రుత్యాదిప్రమాణదివ్యసూరిముఖావిర్భూతద్రావిడవేదతదఙ్గోపాఙ్గపూర్వాచార్యశ్రీసూక్తిభిర్న్యాయతశ్చ కైవల్యపురుషార్థస్య నిత్యత్వమేవాగమ్యతఇతి తస్యనశ్వరత్వకథనమయుక్తమేవ ॥ ౭ ॥ ఉదాహృతమోక్షధర్మవచన శ్రీపరాఙ్కుశదివ్యసూరిగాథయోః కైవల్యస్యానిత్యత్వపరతాలేశోపినవిద్యతే—ప్రత్యుతనిత్యత్వపరత్వమేవాస్తీత్యేతదుత్తరత్ర స్వావసరేనిపుణతరముపపాదయిష్యామః ॥ ౮ ॥ శాస్త్రేషు సర్వత్రైశ్వర్యకైవల్యభగవత్ప్రాప్తిరూపపురుషార్థాధికారివర్గత్రైవిధ్యంప్రతిపాద్య తత్రైశ్వర్యపురుషార్థాధికారివర్గస్య ధూమాదిగత్యా పునరావృత్తిలక్షణానిత్యఫలగామితాయాః—కైవల్యభగవత్ప్రాప్త్యర్థి సూరితరయోర్వర్గయో రర్చిరాదిమార్గేణాపునరావృత్తిల

క్షణనిత్యఫలగామితాయాశ్చ స్ఫుటతరం ప్రతిపాదనేన న కైవల్యస్యానిత్య
పురుషార్థరూపతా కథంచిదపి సువచా — తథా సతి కైవల్యార్థినామైశ్వ
ర్యార్థివర్గ ఏవాన్తర్భావనీయతయా తద్బహిర్భూతత్వాభిప్రాయక
పృథఙ్నిర్దేశాయోగాచ్చ ॥ ౯ ॥ యది పునః కైవల్యమపి పునరావృత్తి
లక్షణానిత్యఫలమేవ స్యాత్ — తదైశ్వర్యపురుషార్థ ఏవాన్తర్భూతం
స్యాదితి శ్రీగీతాసప్తమాధ్యాయషోడశశ్లోకభాష్యే — ఆర్తః ప్రతిష్ఠాహీ
నో భ్రష్టైశ్వర్యః పునస్తత్ప్రాప్తికామః। అర్థార్థీ — అప్రాప్తైశ్వర్యత
యైశ్వర్యకామః। తయోర్ముఖభేదమాత్రం। ఐశ్వర్యవిషయతయైక్యాదేకప
దాధికారః। ఇతి ద్వివిధావస్థార్తార్థార్థిరూపైశ్వర్యార్థినామేకస్మిన్వర్గే
ఽన్తర్భావయతా భాష్యకారేణ జిజ్ఞాసుశబ్దితః కైవల్యార్థ్యపి తత్రైవ
వర్గేఽన్తర్భావ్యేత ॥ ౧౦ ॥ న చ తథాఽన్తర్భావితః ॥ ౧౧ ॥ ప్రత్యు
త పునరావృత్తిలక్షణానిత్యఫలాధికారిముముక్షుత్వసామ్యాజ్జ్ఞాని జిజ్ఞా
స్వోరేకరూపేణ సంగృహ్య నిర్దేశః క్వచిత్క్రియతే ॥ ౧౨ ॥ ప్రదర్శ
యిష్యతే చేదృశో నిర్దేశ ఉపరిష్టాద్యథావసరమ్ ॥ ౧౩ ॥ తస్మాత్కైవ
ల్యార్థినోఽనిత్యఫలభూతైశ్వర్యపురుషార్థార్థివర్గబహిర్భూతత్వా
త్కైవల్యస్య నిత్యపురుషార్థరూపతాఽనపహ్నవా ॥ ౧౪ ॥ ఏతేన ప్రాక్చ
తుర్థవాక్యోదాహృతస్తోత్రభాష్యే—భోగ ఇహ స్వర్గస్వారాజ్యాది సు
ఖానుభవః స్వాత్మానన్దానుభవశ్చేతి కైవల్యస్యైశ్వర్యపురుషార్థాన్త
ర్భూతత్వాభిమానిస్వాభిప్రాయానురోధేన భోగశబ్దార్థతయా వ్యాఖ్యా
నం పూర్వపక్షిణాం స్వోత్ప్రేక్షామాత్రవిజృమ్భితమేవేతి వేదితవ్యమ్—
పూర్వవ్యాఖ్యాతృభిః కైవల్యస్య భోగాపవర్గేత్యత్రాపవర్గశబ్దార్థ
తయైవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్ ॥ ౧౫ ॥ భోగః—బ్రహ్మాదిపిపీలికాన్తబద్ధచే
తనవర్గస్య కర్మానుగుణతారతమ్యానుభావ్యాశ్శబ్దాదయః। అపవర్గః—
శబ్దాదీనామల్పాస్థిరత్వాదిదోషదర్శనేన భీతానాం చేతనానాం దుఃఖని
వృత్తిరూపాత్మప్రాప్తిః స్వైకతానా భగవత్ప్రాప్తిశ్చేత్యేవంరూ

పాహి । ప్రాచీనస్య శ్రీయామునార్యసూనోః శ్రీమత్కృష్ణసూరేస్తద్విషయా వ్యాఖ్యా ॥ ౧౬ ॥ పూర్వోక్తమధికారివర్గత్రైవిధ్యంచ సంస్కృతవేదస్మృతీతిహాసపురాణ శ్రీపఞ్చరాత్రద్రావిడవేదతదఙ్గోపాఙ్గ పూర్వాచార్యశ్రీసూక్తిషు సమన్తతః ప్రసిద్ధమ్ ॥ ౧౭ ॥ శ్రుతౌ తావద్బృహదారణ్యకోపనిషద్యష్టమాధ్యాయే ద్వితీయబ్రాహ్మణే పఞ్చదశఖణ్డికాయాం — తే య ఏవమేతద్విదురితి పఞ్చాగ్నివిదః ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మవిద్యానిష్ఠాన్ కైవల్యార్థినః — యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసత ఇతి పరమాత్మవిద్యానిష్ఠాన్ భగవత్ప్రాప్త్యర్థినశ్చ పృథఙ్నిర్దిశ్య తేషాముభయేషామ్ — తేఽర్చిరభిసమ్భవన్తీత్యారభ్య — తాన్ వైద్యుతాత్పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి తే తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసన్తి తేషాం న పునరావృత్తిరిత్యన్తేనార్చిరాదిమార్గేణాపునరావృత్తిలక్షణనిత్యఫలప్రాప్తిమభిధాయ — షోడశఖణ్డికాయాం — అథ యే యజ్ఞేన దానేన తపసా లోకాన్ జయన్తీతి ప్రకృతితత్త్వనిబద్ధవిలక్షణభోగరూపైశ్వర్యార్థిరూపాన్ పుణ్యకర్మణోఽధికారిణో నిర్దిశ్య తేషాం — తే ధూమమభిసమ్భవన్తీత్యారభ్య — తే లోకాన్ ప్రత్యుత్థాయిన ఏవమేవానుపరివర్తన్త ఇత్యన్తేన ధూమాదిమార్గేణోర్ధ్వాధోగమనాగమనరూప పునః పునరావృత్తిలక్షణానిత్యఫలప్రాప్తిశ్చాభిహితా ॥ ౧౮ ॥ ఏవం ఛాన్దోగ్యోపనిషది పఞ్చమప్రపాఠకే దశమఖణ్డే — తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీత్యారభ్య — స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవయానః పన్థా ఇతీత్యన్తేన ప్రథమాదిఖణ్డికాద్వయేన బృహదారణ్యకవదేవ పఞ్చాగ్నివిద్బ్రహ్మవిద్రూపద్వివిధాధికారిణామపునరావృత్తిప్రతినియతార్చిరాదిగతిరూప దేవయానాభిధానముఖేనాపునరావృత్తిలక్షణనిత్యఫలప్రాప్తిమభిధాయ — అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తీత్యారభ్య ఖణ్డికాద్వయేన బృహదారణ్యకవదేవ పుణ్యకర్మశబ్దితైశ్వర్యార్థ్యధికారిణాం పునరావృత్తిప్రతినియతధూమాదిమా

ర్గాభిధానపూర్వకం—తస్మిన్ యావత్సమ్పాతముషిత్వాఽథైతమేవా ధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇత్యాదినాఖణ్డికాత్రయేణ పునరావృత్తిలక్ష ణానిత్యఫలప్రాప్తిరభిధీయతే ॥ ౧౯ ॥ అత్ర—స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయ త్యేష దేవయానః పన్థా ఇతి దేవయానాభిధానమపునరావృత్తిలక్షణ నిత్య ఫలప్రాప్త్యభిప్రాయకం—అన్యథా వక్ష్యమాణపునరావృత్తిలక్షణానిత్య ఫలాధికారిపుణ్యకర్మణాం పఞ్చాగ్నివిద్బ్రహ్మవిదాం చ పరస్పరవైలక్ష ణ్యాభిధాయకప్రకరణానుగుణ్యాసమ్భవాత్— అస్యామేవోపనిషది చ తుర్థప్రపాఠకే పఞ్చదశఖణ్డాన్తే—స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే నావర్తన్త ఇతి దేవయానస్యాపునరావృత్తిలక్షణనిత్యఫలకైయత్యశ్రవ ణాచ్చ ॥ ౨౦ ॥ ఏవం గీతాశాస్త్రేఽపి సప్తమాధ్యాయషోడశశ్లోకప్రభృత్య ష్టమాధ్యాయాన్తపర్యన్తగ్రన్థేనేదృశమేవాధికారిత్రయం పునరావృ త్త్యపునరావృత్తిలక్షణతత్ఫలవైషమ్యం ధూమాద్యర్చిరాదిమార్గగ తివైషమ్యం చ స్ఫుటమేవ ప్రతిపాదితమ్ ॥ ౨౧ ॥ ఉక్తం హి తత్ర సప్తమా ధ్యాయే—చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున। ఆర్తో జి జ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చ భరతర్షభేతి షోడశేన శ్లోకేనాధికారివైచిత్ర్య మ్ ॥ ౨౨ ॥ ఆర్తః భ్రష్టైశ్వర్యకామః। అర్థార్థీ—అప్రాప్తైశ్వర్యకామః। జి జ్ఞాసుః ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపావాప్తీచ్ఛుః। జ్ఞానీ భగవత్ప్రాప్తీచ్ఛురి తి యద్యప్యధికారిచాతుర్విధ్యమత్ర ప్రతీయతే। తథాపి ప్రథమయోర్ద్వయో రపి ముఖభేదేనైశ్వర్యార్థిత్వావిశేషాదేక ఏవాధికార ఇత్యైశ్వర్యా ర్థికైవల్యార్థిభగవత్ప్రాప్త్యర్థిరూపాధికారిత్రైవిధ్యమేవాన్యత్ర స ర్వతః ప్రసిద్ధమిహాప్యభిధిత్సితమితి బోధ్యమ్ ॥ ౨౩ ॥ ప్రాగ్దశమవాక్యో దాహృతైతచ్ఛ్లోకగీతాభాష్యగ్రన్థేఽప్యుదాహృతశ్రుత్యైకకణ్ఠ్యమ భిప్రేత్యైవ యథోక్తలక్షణాధికారిత్రయపరత్వమస్య శ్లోకస్య భాష్య కారైర్వ్యవస్థాపితమ్ ॥ ౨౪ ॥ అర్థార్థ్యాదిపదైర్నైవ తత్పదబోధ్యాధికా రిణః ప్రాప్యః పురుషార్థ ఐశ్వర్యమితి స్పష్టమవగమ్యతే ॥ ౨౫ ॥ జ్ఞానినః

ప్రాప్యః పురుషార్థస్తు— ఉదారాస్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్।
ఆస్థితస్స హి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిమ్॥ బహూనాం జన్మనా-
మన్తే జ్ఞానవాన్మాం ప్రపద్యతే। వాసుదేవస్సర్వమితి స మహాత్మా సుదుర్లభః॥
ఇత్యష్టాదశైకోనవింశశ్లోకాభ్యాం భగవత్ప్రాప్తిరేవేతి స్పష్టమభి-
ధీయతే— అత్ర— మామేవానుత్తమాం గతిమిత్యనేన — వాసుదేవస్సర్వ-
మిత్యనేన చ — అస్యాధికారిణః పరమప్రాప్యో భగవానేవేత్యంశస్యాభిధా-
నాత్॥ ౨౬॥ ఉక్తం చ దశీతాష్టాదశశ్లోకగీతాభాష్యే— మామేవాను-
త్తమం ప్రాప్యమాస్థిత ఇతి। ఏకోనవింశశ్లోకభాష్యే— వాసుదేవ ఏవ మమ పర-
మప్రాప్యం ప్రాపకం చాన్యదపి యన్మనోరథవర్తి— స ఏవ మమ తత్సర్వమితి
మాం ప్రపద్యతే— మాముపాస్త ఇతి చ ॥ ౨౭ ॥ జిజ్ఞాసోః ప్రాప్యపురు-
షార్థస్తు— జరామరణమోక్షాయ మామాశ్రిత్య యతన్తి యే। తే బ్రహ్మ త-
ద్విదుః కృత్స్నమధ్యాత్మం కర్మ చాఖిలమిత్యేకోనవింశశ్లోకేఽస్యాధికా-
రిణో వేదితవ్యతయా బ్రహ్మశబ్దవాచ్యపరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య ఫలతయా
ప్రకృతిసంసర్గరాహిత్యలక్షణకైవల్యాత్మకజరామరణమోక్షస్య చ
నిర్దేశాత్ఫలోపాస్యయోరైక్యావశ్యంభావాచ్చ ప్రకృతివియుక్తాత్మ-
స్వరూపమేవ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యముపాస్యం— తదేవ చ జరామరణమో-
క్షశబ్దితం ప్రాప్యమిత్యవగమేన కైవల్యపర్యాయజరామరణమోక్షశబ్ది-
తప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపావాప్తిరూప ఏవ సిధ్యతి॥ ౨౮॥ అత ఏవ త-
చ్ఛ్లోకభాష్యే— జరామరణమోక్షాయ — ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూప-
దర్శనాయేతి వ్యాఖ్యాతమ్ ॥ ౨౯ ॥ షోడశశ్లోకభాష్యేపి— జిజ్ఞాసుః—
ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపావాప్తీచ్ఛుః — జ్ఞానమేవాస్య స్వరూపమితి జి-
జ్ఞాసురిత్యుక్తమితి జిజ్ఞాసుపదవ్యాఖ్యానం కృతమ్ ॥ 30 ॥ అతో జిజ్ఞా-
సోః కైవల్యం పురుషార్థ ఇతి సిద్ధమ్ ॥ 3౧ ॥ కైవల్యం హి నామ ప్రకృతి-
సంసర్గతన్నిబన్ధన దేవత్వతిర్యక్త్వ మనుష్యత్వస్థావరత్వాద్యుపాధికధ-
ర్మపరిహాణేన జ్ఞానానన్దమయత్వాదిలక్షణ స్వస్వరూపయాథాత్మ్యేన స్వ

ప్రత్యగాత్మనోఽవస్థానమేవ ॥ ౩౨ ॥ ఆత్మప్రాప్తికైవల్యాత్మయాథాత్మ్య ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపజరామరణమోక్షాదిశబ్దాశ్చ పర్యాయవాచినస్తత్రతత్ర ప్రయుజ్యన్తే ॥ ౩౩ ॥ తథాచ— ప్రకృతితత్త్వనిబన్ధనవిలక్షణశబ్దాద్యనుభవలక్షణో భోగరూపఐశ్వర్యాఖ్యః పురుషార్థః —ప్రత్యగాత్మతత్త్వనిబన్ధనవిలక్షణానుభవలక్షణో మోక్షరూపః కైవల్యాఖ్యః పురుషార్థః—భగవత్తత్త్వనిబన్ధనవిలక్షణానుభవలక్షణో మోక్షరూపో భగవత్ప్రాప్త్యాఖ్యః పరమపురుషార్థ ఇతి పురుషార్థత్రైవిధ్యమైశ్వర్యార్థికైవల్యార్థిభగవత్ప్రాప్త్యర్థి రూపాధికారిత్రైవిధ్యంచ గీతాశాస్త్రప్రసిద్ధంభవతి ॥ ౩౪ ॥ ఏతఏవచాధికారిణో వేదాన్తేషు పుణ్యకర్మాధికారి పంచాగ్నివిద్యాధికారి పరబ్రహ్మవిద్యాధికారిరూపతయా వివక్షితాః ॥ ౩౫ ॥ ఏతఏవచశారీరకశాస్త్రే కార్యబ్రహ్మోపాసకప్రకృతివియుక్తబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మోపాసకపరబ్రహ్మోపాసకరూపతయా వివక్షితాః ॥ ౩౬ ॥ శ్రుతావైశ్వర్యార్థినాం పుణ్యకర్మాధికారిత్వేననిర్దేశః—ఏతదభీప్సితస్య చతుర్ముఖలోకానుభావైశ్వర్యస్యాపి స్వర్గాద్యైశ్వర్యవత్ప్రకృతితత్త్వనిబన్ధనవిలక్షణశబ్దాద్యనుభవలక్షణభోగాఖ్యైశ్వర్యరూపతాయాఃకర్మసాధ్యఫలరూపతాయాశ్చావిశిష్టత్వేనపుణ్యకర్మానుష్ఠానబాహుళ్యసాపేక్షత్వాభిప్రాయః ॥ ౩౭ ॥ ప్రసిద్ధం హి శ్రుతిష్వస్తవత్ఫలానాంకర్మసాధ్యత్వం నిత్యపురుషార్థరూపమోక్షస్య విద్యాసాధ్యత్వంచ ॥ ౩౮ ॥ గీతాశాస్త్రే తేషాం— చతుర్విధాభజన్తే మామితిభగవద్భక్తత్వేననిర్దేశశ్చ—ఐశ్వర్యేష్వప్యుత్తమైశ్వర్యస్యభక్తియోగంవినా కేవలకర్మయోగాసాధ్యతయా విద్యాసాపేక్షత్వాభిప్రాయః ॥ ౩౯ ॥ శారీరకశాస్త్రే కార్యబ్రహ్మోపాసకత్వేన తేషాంనిర్దేశశ్చప్రాప్యతయా తదుపాసకత్వాభిప్రాయః ॥ ౪౦ ॥ అతశ్శ్రుతిగీతాశాస్త్రశారీరకశాస్త్రవివక్షితాః పుణ్యకర్మానుష్ఠానబాహుళ్య భగవద్భక్తియోగకార్యబ్రహ్మోపాసనరూపాస్త్రయోఽప్యంశా ఐశ్వర్యార్థినామపేక్షితా ఏవేతి నతత్తన్నిర్దేశభేదాదధికారిభేదశఙ్కావకాశః ॥ ౪౧ ॥

శారీరకశాస్త్రే కార్యాధికరణప్రథమసూత్రాదిషు బాదరిపక్షే కార్యశబ్దితాణ్డాధిపతి హిరణ్యగర్భలక్షణకార్యబ్రహ్మణో విలక్షణైశ్వర్యవిశిష్టస్యోపాసనం తాదృశైశ్వర్యప్రాప్తిఫలకం యథోపన్యస్తం—తథైవ గీతాశాస్త్రేప్యైశ్వర్యార్థినాం జ్ఞాతవ్యోపాదేయనిరూపణపరేఽష్టమాధ్యాయచతుర్థశ్లోకే—అధిభూతం క్షరో భావః పురుషశ్చాధిదైవతమ్। అధియజ్ఞోఽహమేవాత్ర దేహే దేహభృతాం వరేత్యేవంరూపే—పురుషశ్చాధిదైవతమిత్యనేన విలక్షణైశ్వర్యవిశేషవిశిష్టపురుషవిశేషోపాసనం తథావిధైశ్వర్యప్రాప్తిఫలకం విధీయత ఇత్యుభయత్రైకవిధాధికారివివక్షా స్ఫుటా॥ ౪౨॥ తథోక్తం తచ్ఛ్లోకభాష్యేపి—పురుషశ్చాధిదైవతం— అధిదైవతశబ్దనిర్దిష్టః పురుషః—అధిదైవతం—దైవతోపరివర్తమాన ఇన్ద్రప్రజాపతిప్రభృతికృత్స్న దైవతోపరివర్తమాన ఇన్ద్రప్రజాపతిప్రభృతీనాం భోగ్యజాతాద్విలక్షణశబ్దాదేర్భోక్తా పురుషః — సా చ భోక్తృత్వావస్థా—ఐశ్వర్యార్థినాం ప్రాప్యతయాఽనుసన్ధేయేతి ॥ ౪౩ ॥ ఐశ్వర్యార్థినాం పుణ్యకర్మాధికార్యన్తర్గతత్వేనైకోక్త్యా శ్రుతౌ గ్రహణసూచితం పుణ్యకర్మానుష్ఠానబాహుళ్యసాపేక్షత్వమపి—అస్మిన్ శ్లోకే—అధియజ్ఞోఽహమేవాత్రేత్యనేన ప్రతిపాద్యతే ॥ ౪౪ ॥ యథోక్తం తద్భాష్యే—అధియజ్ఞోఽహమేవ—అధియజ్ఞశబ్దనిర్దిష్టోఽహమేవ—యజ్ఞైరారాధ్యతయా వర్తమానః। అత్ర— ఇన్ద్రాదామమదేహభూతే—ఆత్మతయాఽవస్థితోఽహమేవ యజ్ఞైరారాధ్య ఇతీతి ॥ ౪౫ ॥ యద్యపి తచ్ఛ్లోకభాష్యే మహాయజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తికానుష్ఠానవేళాయాం త్రయాణామధికారిణామనుసన్ధేయమేతదిత్యుక్తమ్ ॥౪౬॥ తథాపి—అధియజ్ఞశబ్దనిర్దిష్టం పుణ్యకర్మానుష్ఠానబాహుళ్యం నాధికారిత్రయసాధారణమిహ వివక్షితమ్— అపి త్వైశ్వర్యార్థినామనుష్ఠేయతయేహ వివక్షితం తేషు యజ్ఞశబ్దనిర్దిష్టేషు బహుళేషు పుణ్యకర్మస్వారాధ్యభూతేన్ద్రాదిదేవతాస్వన్తరాత్మతయాఽవస్థితస్య పరమాత్మన ఏవ ప్రధానారాధ్యతానుసన్ధాన

న్యాయస్యాభిహితస్య—అధికారిత్రయసాధారణేషు నిత్యనైమిత్తికకర్మసు త్రయాణామప్యధికారిణాం తుల్యతాప్రతిపాదనమాత్రస్యైవ వివక్షితత్వాత్ —ఐశ్వర్యార్థిప్రకరణ ఏవ— అధియజ్ఞోఽహమేవేత్యభిధానస్య తేషాం పుణ్యకర్మానుష్ఠానభావాభ్యాసద్యోతనసూచకతాయా అవర్జనీయత్వాచ్చ ॥ ౪౭ ॥ ఏవమస్మిన్ గీతాశాస్త్రేఽష్టమాధ్యాయే—కైవల్యార్థినాం జ్ఞాతవ్యోపాదేయనిరూపణపరే—అక్షరం బ్రహ్మ పరమం స్వభావోఽధ్యాత్మముచ్యతే। భూతభావోద్భవకరో విసర్గః కర్మసంజ్ఞిత ఇతి తృతీయశ్లోకే— ఉపనిషత్సు పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం వేద్యతయాఽభిహితానాం ప్రత్యగాత్మస్వరూపతత్సమ్బద్ధభూతసూక్ష్మతద్వాసనాదికరేతో విసర్గలక్షణపఞ్చమాహుతీనామేవ జ్ఞాతవ్యతయా బ్రహ్మాధ్యాత్మకర్మశబ్దైరభిధీయమానత్వాత్ —గీతాభాష్యేఽస్య శ్లోకస్య పఞ్చాగ్నివిద్యావాక్యోదాహరణపూర్వకం తాదృశవిద్యావేద్యపరతయైవ వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చోపనిషత్ప్రసిద్ధః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠ ఏవేహ జిజ్ఞాసుశబ్దితః కైవల్యార్థీతి స్ఫుటతరం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ॥ ౪౮ ॥ ఉపనిషదుక్తరీత్యైవ చేహాపి జిజ్ఞాసుశబ్దితకైవల్యార్థిజ్ఞానిశబ్దితభగవత్ప్రాప్తికామలక్షణద్వివిధాధికారిణామపునరావృత్తిః—ఐశ్వర్యార్థిలక్షణైకవిధాధికారిణాం పునరావృత్తిశ్చ ప్రతిపాద్యతే ॥ ౪౯ ॥ తస్మాచ్ఛారీరకశాస్త్రే వివక్షితమేవాధికారిత్రయమత్రాపి గీతాశాస్త్రేఽభిహితమ్ ॥ ౫౦ ॥ పూర్వపక్షిణాం కైవల్యార్థినః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాదన్యత్వవాదస్తు నష్టవిప్రతిపత్తివిచారే నిరాకరిష్యతే ॥ ౫౧ ॥ గీతాభాష్యే భాష్యకారైః గీతార్థసఙ్గ్రహే భగవద్యామునమునిభిశ్చేదృశమేవాధికారిత్రయం పురుషార్థత్రయం తద్వైలక్షణ్యం చ సమ్యగేవాసకృద్విశదీకృతమ్ ॥ ౫౨ ॥ భగవచ్ఛాస్త్రే నారదాదిభిరప్యుక్తమ్ — ఐహలౌకికమైశ్వర్యం స్వర్గాద్యం పారలౌకికమ్। కైవల్యం భగవన్తం చ మన్త్రోఽయం సాధయిష్యతీతి ॥ ౫౩ ॥ అతః పురుషార్థత్రయాభిధానేన తదర్థినామధికారిణామపి త్రైవిధ్యముక్తప్రాయమ్ ॥ ౫౪ ॥ ఏవం యాజ్ఞవల్క్యస్మృతావపి తృతీయాధ్యాయే దర్శి

తేమధికారివర్గత్రైవిధ్యం స్పష్టమభిహితమ్ ॥౫౫॥ తత్ర హి ప్రాజ్ఞవ
ర్యేణ దర్శితోపనిషదుక్తత్రివిధాధికారిస్వరూపనిరూపణప్రవృత్తేన
— పితృయాణోఽజవీథ్యాశ్చ యదగస్త్యస్య చాన్తరమ్। తేనాగ్నిహో
త్రిణో యాన్తి స్వర్గకామా దివం ప్రతి। యే చ దానపరాస్సమ్యగష్టాభి
శ్చ గుణైర్యుతాః। తేఽపి తేనైవ మార్గేణ సత్యవ్రతపరాయణాః॥ తత్రా
ష్టాశీతిసాహస్రా మునయో గృహమేధినః। పునరావర్తినో బీజభూతా ధ
ర్మప్రవర్తకాః॥ ఇతి చతురశీత్యుత్తరశతతమాదిశ్లోకత్రయేణ— అష్టాశీతి
సహస్రసంఖ్యాకైః పునరావృత్తిలక్షణానిత్యఫలహేతుప్రవృత్తిధర్మప్ర
వర్తకబీజభూతగృహమేధిమునిభిస్స్వయమపి పునఃపునరావృత్తిశీ
లైరధిష్ఠితం పునరావృత్తిహేతుపితృయాణాఖ్యమ్మార్గం పుణ్యకర్మా
ధికారిశబ్దితసకలవిధైశ్వర్యార్థివర్గస్య తన్మార్గగామితాం చాభిధా
య— సప్తర్షినాగవీథ్యన్తర్దేవయానం సమాశ్రితాః। తావన్త ఏవ మున
యస్సర్వారమ్భవివర్జితాః॥ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ సఙ్గత్యాగేన మేధ
యా। తత్ర గత్వాఽవతిష్ఠన్తే యావదాభూతసంప్లవమ్॥ ఇతి సప్తాశీత్యుత్త
రశతతమాదిశ్లోకద్వయేనాష్టాశీతిసహస్రసంఖ్యైరేవాపునరావృత్తిలక్ష
ణనిత్యఫలహేతునివృత్తిధర్మప్రవర్తకబీజభూతైస్స్వయమపి పునఃపున
రావృత్తిశీలతా విధురైర్విరక్తైర్మునిభిరధిష్ఠితమపునరావృత్తిం దేవయా
నాఖ్యమ్మార్గమభిధాయ — యతో వేదాః పురాణాని విద్యోపనిషదస్త
థా। శ్లోకాస్సూత్రాణి భాష్యాణి యచ్చ కిఞ్చన వాఙ్మయమ్॥ ఇత్యేకోననవ
త్యుత్తరశతతమశ్లోకేన పూర్వోక్తమార్గద్వయాధిష్ఠాయినో ద్వివిధా
దేవమునిసమూహాస్తవాతదా ప్రవృత్తినివృత్తిలక్షణద్వివిధధర్మవిషయ
సకలవిధశాస్త్రప్రవృత్తిమభిధాయ— వేదానువచనం యజ్ఞో బ్రహ్మచర్యం
తపో దమః। శ్రద్ధోపవాసస్స్వాతన్త్ర్యమాత్మనో జ్ఞానహేతవః॥ స హ్యాశ్ర
మైర్విజిజ్ఞాస్యస్సమస్తైరేవమేవ తు। ద్రష్టవ్యస్త్వథ మన్తవ్యశ్శ్రోతవ్యశ్చ ద్వి
జాతిభిః॥ ఇతి నవత్యుత్తరశతతమాదిశ్లోకద్వయేన మోక్షోపయోగిప్రత్య
గాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యజ్ఞానోత్పత్తిహేతూన్ సాక్షాత్కారరూప

తదీయవిశదజ్ఞానహేతూన్ సపరికరాన్ శ్రవణాదీంశ్చాభిధాయ—య ఏవమేనం జానన్తి యే చారణ్యకమాశ్రితాః। ఉపాసతే తపస్సత్యం శ్రద్ధయా పరయాఽఽయుతాః॥ ఇతి ద్వినవత్యుత్తరశతతమశ్లోకేన ప్రాగష్టాదశైకోనవింశవాక్యోదాహృతోపనిషదుక్తరీత్యైవ కైవల్యార్థిరూపప్రత్యగాత్మవిద్యానిష్ఠభగవత్ప్రాప్త్యర్థిరూపపరమాత్మవిద్యానిష్ఠాన్ ద్వివిధానప్యధికారిణో దేవయానమార్గగామినో నిర్దిశ్య—క్రమాత్తే సమ్భవన్త్యర్చిరహశ్శుక్లం తథోత్తరమ్॥ అయనం దేవలోకం చ సవితారం సవైద్యుతమ్। తతస్తత్పురుషోఽదివ్యోఽమానవో బ్రహ్మలౌకికాన్। కరోతి పునరావృత్తిస్తేషామిహ న విద్యతే॥ ఇతి త్రినవత్యుత్తరశతతమశ్లోకప్రభృతి శ్లోకద్వయేన దేవయానమార్గాతివాహికాన్—తైరుక్తానాం ద్వివిధానామప్యధికారిణాం బ్రహ్మలోకశబ్దితం ప్రకృతిమణ్డలోర్ధ్వదేశం నీతానామపునరావృత్తిం చాభిధాయ—యజ్ఞేన తపసా దానైర్యే హి స్వర్గజితో నరాః। ధూమం నిశాం కృష్ణపక్షం దక్షిణాయనమేవ చ॥ పితృలోకం చన్ద్రమసం వాయుం వృష్టిం జలం మహీమ్। క్రమాత్తే సమ్భవన్తీహ పునరేవావ్రజన్తి చ॥ ఇతి పఞ్చనవత్యుత్తరశతతమాది శ్లోకద్వయేన పితృయాణాఖ్యమార్గగన్తౄణాం పుణ్యకర్మాదిశబ్దితసకలవిధైశ్వర్యార్థినామూర్ధ్వాధోనయనహేతూన్ ధూమాద్యభిమానినః—తన్మార్గగామినామూర్ధ్వాధోగమనాగమనలక్షణాం పునః పునరావృత్తిం చాభిధాయ—ఏతద్యో న విజానాతి మార్గద్వితయమాత్మవాన్। దన్దశూకః పతఙ్గో వా భవేత్కీటోఽథవా క్రిమిః॥ ఇతి సప్తనవత్యుత్తరశతతమశ్లోకేన మార్గద్వయానభిజ్ఞానఫలమప్యభిధాయ నిగమితం ద్వివిధాధికారిస్వరూపనిరూపణమ్ ॥ ౫౬ ॥ ఏవం శ్రీవిష్ణుపురాణేపి ప్రాప్యస్వభావభేదనిబన్ధనమీదృశాధికారివర్గవైచిత్ర్యం దర్శితమ్ ॥ ౫౭ ॥ తత్ర హి ప్రథమాంశే ద్వావింశాధ్యాయే—సర్వావస్థావస్థితయోశ్చేతనాచేతనయోర్బ్రహ్మశరీరతయా కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మరూపతాం ప్రతిపాదయితుం ప్రవృత్తేన భగవతా పరాశరేణ— ఏవమేష జగత్స్రష్టా

జగత్పాతా తథా జగత్। జగద్భక్షయితా దేవ స్సమ స్తస్య జనార్దనః॥ ఇతి
చత్వారింశశ్లోకా న్తేన గ్రన్థేన — గుణత్రయా శ్రయణేన క్రియమాణేషు జగ
త్సృష్టిస్థితిసంహారేషు ప్రవృత్తానాంచతుర్ధా చతుర్ధా విభక్తానాంస
ర్వేషాంత త్తత్సృష్టిస్థితిసంహారకర్తౄణాం బ్రహ్మశరీరతాం — చతుర్ధా
చతుర్ధా విభ క్తేషు తేషు స్రష్ట్రాదిష్వేవ గుణత్రయానుగుణప్రవృత్తి
క ప్రకృతిమిశ్ర చేతనాచేతనాత్మక సర్వభూతానామ న్తర్భావంచాభిధా
య — తన్ముఖేన గుణత్రయానుగుణప్రవృత్తిక చేతనాచేతనా త్మకసర్వ
భూతానాం బ్రహ్మశరీరతాంనిరూప్య — సర్గస్థిత్య న్తకాలేషు త్రిధైవంస
మ్ప్రవర్తతే। గుణప్రవృత్త్యాపరమం పదంతస్యాగుణ మ్మహత్॥ ఇత్యేకచ
త్వారింశశ్లోకే గుణప్రవృత్త్యేత్య న్తేన — ప్రకృతిమణ్డలా న్తఃపాతిగుణత్ర
యవశ్యకృత్స్న జగదా త్మకస్య పరబ్రహ్మసమ్బన్ధినో మూర్తవిభాగా
న్తర్భూతస్య రూపస్య నిరూపణముపసంహృత్య — తతః — పరమంపదమి
త్యాదినా — తత్రాన్యజ్ఞానరోధేనత్యాదిద్విపఞ్చాశశ్లోకా న్తేనగ్రన్థేనా
మూర్తవిభాగా న్తర్గతయోః పరబ్రహ్మసమ్బన్ధిరూపయోః ప్రథమం కై
వల్యార్థిప్రాప్యభూతాపునరావృత్తిలక్షణపురుషార్థభూత ప్రకృతివినిర్ము
క్తప్రత్యగాత్మస్వరూపలక్షణంరూపం ప్రతిపాద్య — తతః — ఏవంప్రకార
మమలమిత్యాది శ్లోకద్వయేనభగవత్ప్రాప్త్యర్థిప్రాప్యభూతాపునరావృ
త్తిలక్షణ పరమపురుషార్థభూతం పరమపురుషదివ్యాత్మస్వరూపలక్ష
ణం దర్శితరూపద్వయప్రతిసంబన్ధిభూతవస్తుస్వరూపం ప్రతిపాద్య — త
తః — ద్వేరూపే బ్రహ్మణ స్తస్య మూర్తంచామూర్తమేవచ। క్షరాక్షర
స్వరూపేతే సర్వభూతేష్వవస్థితే॥ అక్షరంతత్పరంబ్రహ్మ క్షరంసర్వమిదం
జగత్॥ ఇతిసార్ధశ్లోకేన పూర్వోక్తేషు బ్రహ్మసమ్బన్ధిషురూపేషు మూ
ర్తామూర్తవిభాగం — క్షరాక్షరవిభాగం — తత్రప్రకృతిమణ్డలా న్తఃపా
తినః కృత్స్నస్య మూర్తరూపస్యక్షరత్వం — అమూర్తరూపస్య పరబ్ర
హ్మశబ్దితముక్తాత్మస్వరూపలక్షణస్యాక్షరత్వం చాభిధాయ — తతః —
వ్యవహితావ్యవహితానామమీషాంపూర్వనిర్దిష్టానాంవస్తూనాంకథం

పరబ్రహ్మసమ్బన్ధిరూపత్వమిత్యాశఙ్కాయామ్ — ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా। పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమఖిలం జగత్॥ ఇత్యనేన ప్రభాప్రభావతోరివ జగద్బ్రహ్మణోర్విశేషణవిశేష్యభావలక్షణసమ్బన్ధవిశేషోపపాదనేన సమాధాయ — తత్రాప్యాసన్నదూరత్వాద్బహుత్వస్వల్పతామయః। జ్యోత్స్నాభేదోఽస్తి తచ్ఛక్తేస్తద్వన్మైత్రేయ విద్యతే — ఇత్యాదినా శ్లోకత్రయేణ పరబ్రహ్మశక్తిభూతస్య కృత్స్నస్య జగతస్సన్నికర్షవిప్రకర్షాదినిబన్ధనజ్ఞానశక్త్యాదితారతమ్యసద్భావంచ నిరూప్య — తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలమ్। ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవదితి శ్లోకేన ప్రస్తుతస్య ప్రాకృతజగదాఖ్యమూర్తరూపస్య స్వరూపతోఽనిత్యతాం ప్రవాహతో నిత్యతాంచ నిరూప్య — తతః — సర్వశక్తిమయో విష్ణుస్స్వరూపం బ్రహ్మణోఽపరమ్। మూర్తం యద్యోగిభిః పూర్వం యోగారమ్భేషు చిన్త్యతే — ఇత్యాదినా శ్లోకత్రయేణ భగవతస్స్వాసాధారణమప్రాకృతం యోగాలమ్బనశుభాశ్రయభూతమన్తర్గతమమూర్తరూపాన్తరంచాభిధాయ — తత్ర సర్వమిదం ప్రోతమోతంచైవాఖిలం జగత్। తతో జాతం జగత్తస్మిన్ సజగచ్చాఖిలం మునే॥ ఇతి ప్రక్రాన్తం సర్వస్య జగతో బ్రహ్మరూపత్వం నిగమితమ్॥ ౫౮॥

అథైకచత్వారింశచ్ఛ్లోకప్రభృతి ద్విపఞ్చాశచ్ఛ్లోకపర్యన్తభాగే కైవల్యార్థిప్రాప్యభూతప్రకృతివినిర్ముక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రతిపాదనపరే — యోగినో ముక్తికామస్య ప్రాణాయామాదిసాధనమ్। సాధ్యంచ పరమం బ్రహ్మ పునర్నావర్తతే యతః॥ ఇతి పఞ్చచత్వారింశచ్ఛ్లోకేన — తత్రాన్యజ్ఞానరోధేన యోగినో యాన్తి యే లయమ్। సంసారకర్షణోప్తౌ తే యాన్తి నిర్బీజతాం ద్విజ॥ ఇతి ద్విపఞ్చాశచ్ఛ్లోకేన చ కైవల్యార్థినామాత్మోపాసకానాం ప్రకృతివియుక్తం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం ప్రాప్యమ్ — తత్ప్రాప్తిలక్షణం కైవల్యంచ ముక్తిః — తాదృశముక్తిం ప్రాప్తానాంచ నపునస్సం

సారసమ్బన్ధలక్షణాపునరావృత్తిరితి ప్రతిపాదనాత్ —తతః— ఏవం ప్రకార
మమలం నిత్యంవ్యాపకమక్షయమ్। సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం
పరమంపదమ్॥ తత్ప్రాప్య పరమం యోగీపునర్నావర్తతే యతః। అపుణ్యపు
ణ్యోపరమః క్షీణక్లేశోఽతినిర్మలః॥ ఇతి త్రిపఞ్చాశాదిశ్లోకద్వయేన పర
మాత్మలక్షణపరబ్రహ్మోపాసకానాం భగవానేవపరమప్రాప్యః—త
త్ప్రాప్తిలక్షణపరమమోక్షంప్రాప్తానామపి నపునరావృత్తిరిత్యభిధానా
త్ —ప్రాకృతకృత్స్నజగదాత్మకమూర్తరూపస్య క్షరత్వావిర్భావతి
రోభావజన్మనాశవికల్పవత్త్వాభిధానేన తత్ప్రాప్తిలక్షణైశ్వర్యపురుషా
ర్థినామధికారిణాంపునరావృత్త్యభిధానసిద్ధేశ్చ। ఉపనిషత్సుగీతాశా
స్త్రేచోక్తయోర్నిత్యేవజిజ్ఞాసుపఞ్చాగ్నివిదాదిశబ్దితాన్ప్రత్యగాత్మోపా
సకాన్పరమపురుషనిష్ఠపరబ్రహ్మోపాసకాదిశబ్దితాన్పరమాత్మో
పాసకాంశ్చభేదేననిర్దిశ్యతత్ప్రాప్త్యభేదాపునరావృత్త్యాదికమైశ్వర్యా
ర్థినాంపునరావృత్త్యాదికంచసర్వంప్రతిపాదితంభవతి ॥౫౯॥ అత్రాన
యోః కైవల్యభగవత్ప్రాప్త్యర్థినోర్ద్వయోరధికారిణోర్వివక్షితత్వే
—యోగినోముక్తికామస్యేత్యాద్యుదాహృత పఞ్చచత్వారింశ ద్విప
ఞ్చాశశ్లోకయోః కైవల్యముక్తికామస్యాత్మయోగినః ప్రాప్యస్వరూపాపు
నరావృత్త్యోః పృథగభిధానమ్—పునః — ఏవంప్రకారమమలమిత్యాద్యు
దాహృతత్రిపఞ్చాశాదిశ్లోకద్వయేభగవద్యోగినః ప్రాప్యస్వరూపాపునరా
వృత్త్యోః పృథగభిధానంచనకథంచిదప్యుపపద్యతే॥౬౦॥ వర్ణితవిష్ణుపురా
ణషష్టస్యదర్శితప్రత్యగాత్మస్వరూపపరమాత్మస్వరూపలక్షణప్రాప్యభే
దతదర్థ్యధికారిద్వయపరత్వంచ— వేదార్థసంగ్రహేపరమవ్యోమాది
శబ్దాభిధేయస్థానవిశేషసమర్థనప్రకరణేదర్శితవిష్ణుపురాణషష్ఠే — ఏకచ
త్వారింశశ్లోకస్థస్య—పరమంపదమిత్యస్యప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపపర
తామ్— త్రిపఞ్చాశశ్లోకే— సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యంపరమంపద
మిత్యుత్తరార్ధస్థస్య— పరమంపదమిత్యస్య భగవత్స్వరూపపరతాంచ
వ్యాచక్షాణైర్భాష్యకారైరేవస్పష్టముపదర్శితమ్ ॥ ౬౧ ॥ అయంచ

వేదార్థసంగ్రహగ్రన్థః ప్రథమతరఙ్గే సప్తచత్వారింశదుత్తరశతతమవాక్యేఉ
దాహృతః ॥౬౨॥ శ్రీవిష్ణుచిత్తార్యైరపిదర్శితవిష్ణుపురాణఘట్టంతథైవ
వ్యాకుర్వాణైః—తత్రాన్యజ్ఞానరోధేనేత్యాదిత్రిపఞ్చాశశ్లోకావతారికా
యామ్—ఆత్మయోగినామన్తిమప్రత్యయోనావశ్యంభావ్యమ్ — అన్యథా
పునరావృత్తేరిత్యాహేతి—తద్బ్రహ్మపరమంయోగీపునర్నావర్తతేయ
తఇత్యాద్యుదాహృతచతుష్పఞ్చాశశ్లోకవ్యాఖ్యానే— యోగీ — భగవ
ద్యోగీ—అస్యాప్యన్తిమప్రత్యయేన భగవతిలీనవృత్తిర్ద్రష్టవ్యేతిచ ప్రతి
పాదయద్భిః — ఆత్మయోగినోభగవద్యోగినశ్చపరస్పరవిలక్షణాధికారి
ణః—తేషాంస్వస్వోపాసనానుగుణాన్తిమస్మృత్యాస్వస్వప్రాప్యలాభఇతి
నిరూపణేనాస్యఘట్టస్యగీతాశాస్త్రోక్తజిజ్ఞాసుజ్ఞానిలక్షణ ద్వివిధాధికారి
పరత్వమేవ స్పష్టముపదర్శితమ్॥౬౩॥ ఉపదర్శితంచ గీతాశాస్త్రేణా
స్యసమానప్రకరణత్వమన్తిమస్మృతిప్రాప్యస్వరూపాదీనా మేకరూపత
యాప్రతిపాదనాత్॥౬౪॥ ఏవంసర్వత్రశాస్త్రేషుదర్శితలక్షణాస్త్రివిధా
ఏవాధికారిణః ప్రతిపాద్యన్తే॥౬౫॥ ఆచార్యైరపితథైవప్రతిపాద్యన్తే॥
౬౬॥గీతార్థసంగ్రహద్వాదశశ్లోకే—ఐశ్వర్యాక్షరయాథాత్మ్యభగవచ్చర
ణార్థినామితి—చతుశ్శ్లోక్యన్తర్గతతృతీయశ్లోకే — సంసృత్యక్షరవైష్ణవా
ధ్వస్వితిచయామునమునిభిర్భేదనిర్దేశఃకృతః॥౬౭॥ భాష్యకారైరపిగీతా
సప్తమాధ్యాయాష్టావింశశ్లోకభాష్యే — జరామరణమోక్షాయమహాతే
చైశ్వర్యాయమత్ప్రాప్తయేచదృఢవ్రతాఇతి—అష్టమాధ్యాయావతరణి
కాభాష్యే — ఐశ్వర్యాక్షరయాథాత్మ్యభగవత్ప్రాప్త్యపేక్షయోపాసక
భేదమితి—చతుర్దశాధ్యాయాన్తిమశ్లోకభాష్యే—గుణాత్యయస్యతత్పూ
ర్వకాక్షరైశ్వర్యభగవత్ప్రాప్తీనాంచేతి— శరణాగతిగద్యేచ—సర్వకా
మాంశ్చసాక్షరానితిచతత్తదధికారిపురుషార్థానాం పృథఙ్నిర్దేశస్స్పష్ట
తరంకృతః॥౬౮॥ శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రైరపి వరదరాజస్తవైకాశీతితమశ్లో
కే— భోగాఇమేవిధిశివాదిపదంచకించస్వాత్మానుభూతిరితి యాకిలముక్తి
రుక్తా ! సర్వంతదూషజలజోషమహంజుషేయహస్త్యద్రినాథతవదాస్య

మహారసజ్ఞః॥ ఇత్యేవంరూపే — బ్రహ్మలోకైశ్వర్యపర్యన్తైశ్వర్యాణాం భోగశబ్దేన — ఆత్మానుభూతిశబ్దితకైవల్యస్య ముక్తిశబ్దేన — భగవద్దాస్యశబ్దితభగవత్ప్రాప్తేర్మహారసహేతుపరమపురుషార్థత్వేన చ నిర్దేశం కుర్వద్భిస్త్రివిధపురుషార్థస్వరూపతత్తారతమ్యతదధికారిభేదాస్స్పష్టం దర్శితాః ॥ ౧౯ ॥ తదాత్మజైః శ్రీపరాశరభట్టాచార్యైరపి శ్రీగుణరత్నకోశేఽష్టపఞ్చాశశ్లోకే — ఐశ్వర్యమక్షరగతిం పరమం పదం వా కస్మైచిదఞ్జలిభరం వహతే వితీర్య॥ ఇతి నిర్దేశేన — శ్రీరఙ్గరాజస్తవోత్తరశతకే పఞ్చాశీతితమశ్లోకేన — ప్రత్యఞ్చం స్వం పఞ్చవింశం పరాంచ స్పష్ట్వైషణాస్తత్త్వరాశేర్వివిచ్య। యుఞ్జానాశ్చ త్వం భరాయాం స్వబుద్ధ్యా స్వం వా త్వాం వా రఙ్గనాథాప్నువన్తి॥ ఇత్యేవంరూపేణ — సహస్రనామభాష్యే — ముక్తానాం పరమా గతిరితి నామనిర్వచనప్రకరణస్థేన — పరమేతి విశేషణేన ముక్తానామేవ కేషాం చిదర్వాచీనా గతిర్గమ్యతే — గీయతే చ — నిర్ముక్తజరామరణాత్మకైవల్యలక్షణా — జరామరణమోక్షాయ మామాశ్రిత్య యతన్తి యే॥ ఇతి॥ సంసారపరమపదయోర్మధ్యే తేషాం స్థానం చ — యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామితీతి గ్రన్థేన చైశ్వర్యకైవల్యభగవత్ప్రాప్తిరూప పురుషార్థస్వరూపభేద తదధికారిభేదాదికం దర్శితమ్ ॥ ౨౦ ॥ ఏవం దివ్యసూరిసూక్తిష్వపి పరశ్శతస్థలేష్వేవమ్భూతా నిర్దేశా ద్రష్టవ్యాః ॥ ౨౧ ॥ తస్మాత్త్రివిధాధికారిణో నిర్దిశ్య తత్రైకవిధానామధికారిణామనిత్యభోగశబ్దితైశ్వర్యాఖ్యఫలప్రాప్తే రన్యేషాం ద్వివిధానామధికారిణామపవర్గశబ్దితనిత్యఫలప్రాప్తేశ్చాభిహితత్వాత్తత్ర నిత్యఫలప్రాప్త్యధికార్యన్తర్గతతయా ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసకానాం కైవల్యార్థినామభిధీయమానత్వాచ్చ తత్ప్రాప్యభూతః కైవల్యాఖ్యపురుషార్థో నిత్య ఏవ — అన్యథా తదర్థినామైశ్వర్యలక్షణానిత్యపురుషార్థనిష్ఠేభ్యః పృథఙ్నిర్దేశానాం ముక్తాదిశబ్దైర్వ్యావృత్తనిర్దేశానాం భగవత్ప్రాప్త్యర్థిపరబ్రహ్మోపాసకైస్తుల్యతయాఽ నావృ

త్తినిర్దేశానాంచాయోగాత్ ॥ ౭౨ ॥ కైవల్యపురుషార్థస్యానిత్యత్వే త్వర్థాన్తరవిశేషసద్భావే హ్యనిత్యపురుషార్థభూతైశ్వర్యార్థిత్వావిశేషేస్త్రైకవిధాధికారికోటినివేశవత్కైవల్యార్థినోప్యైశ్వర్యార్థికోటినివేశోపి దుష్పరిహారస్స్యాత్ ॥ ౭౩ ॥ అనావృత్తిశ్రుతిబలాదేవహి — అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్ — ౪– ౪– ౨౨॥ ఇతిసూత్రకారేణాపిపరబ్రహ్మప్రాప్తి లక్షణపురుషార్థస్యనిత్యతాసమర్థితా ॥౭౪॥ సాచేదనావృత్తిశ్రుతిరన్యథాసిద్ధిముపేయాత్తదాసంప్రతిపన్నమోక్షరూపపరమపురుషార్థస్యాపి నిత్యతానసిద్ధ్యేదేవ ॥ ౭౫ ॥ అనావృత్తిశ్రుతిశ్చోభయేషామధికారిణాం సర్వత్రసాధారణీదృశ్యతే ॥ ౭౬ ॥ ప్రాప్యవస్తుతదనుభవస్థానాదినిత్యత్వాదపి, పరమపురుషార్థవదేవాసావపి పురుషార్థో నిత్యః ॥౭౭॥ తదనుభవస్థాననిత్యత్వంచ పశ్చమవిప్రతిపత్తివిచారే స్థాపయిష్యతే ॥౭౮॥ దివ్యసూరిభిస్సర్వైః పూర్వాచార్యైశ్చైకకణ్ఠ్యై ద్రావిడవేదతదఙ్గోపాఙ్గ. తద్భాష్యాదిషు ముక్తకణ్ఠమసందిగ్ధైరన్యథాసిద్ధిగన్ధానర్హైరనేకైర్నిర్దేశైః — అయం కైవల్యాఖ్యపురుషార్థో భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థవన్నిత్య ఏవ — నిత్యతాయాం నకించిదనయోర్వైషమ్యమ్ — అల్పత్వానల్పత్వాభ్యాంస్వరూపానుగుణత్వ తదననుగుణత్వాభ్యామేవచానయోర్వైషమ్యమితి సమస్తతః ప్రతిపాద్యతే ॥ ౭౯ ॥ శ్రీపరాఙ్కుశదివ్యసూరిణాతావదస్యకైవల్యాఖ్యపురుషార్థస్యస్వరూపం ద్రావిడబ్రహ్మసంహితాయాంప్రథమకాణ్డేద్వితీయశ్రీముఖసూక్తే పఞ్చమగాథాయాం సప్తమశ్రీముఖసూక్తే ప్రథమగాథాయాం—చతుర్థకాణ్డే ప్రథమశ్రీముఖసూక్తే దశమగాథాయాం నవమశ్రీముఖసూక్తేదశమగాథాయామ్—షష్ఠకాణ్డే నవమశ్రీముఖసూక్తే దశమగాథాయామ్—సప్తమకాణ్డే పఞ్చమశ్రీముఖసూక్తే దశమగాథాయామ్—అష్టమకాణ్డేఽష్టమశ్రీముఖసూక్తే షష్ఠ్యాదిగాథాత్రితయే దశమశ్రీముఖసూక్తే ద్వితీయగాథాయామ్—ఏవంస్థలాన్తరేషు ప్రబన్ధాన్తరేషుచ సమ్యక్ప్రతిపాదితందృశ్యతే ॥ ౮౦ ॥ తత్రసర్వత్ర

నిత్యత్వమేవాస్యావగమ్యతే ॥ ౮౧ ॥ ద్రావిడవేదాదిభాష్యకారైః ప్రాచీనైః కురుకేశార్యవేదాన్తయోగికృష్ణపాదసూర్యోత్తరవీధి కృష్ణగురువాదికేసరిరమ్యజామాతృమునిప్రభృతిభిస్సర్వైరపి స్వస్వభాష్యేషు సుప్రతిష్ఠాపితోఽయమర్థః ॥ ౮౨ ॥ ఏవం భట్టనాథాదిదివ్యసూర్యన్తరైరపి స్పష్టతరముక్తలక్షణఏవాయంపురుషార్థస్తత్రతత్రస్వప్రబన్ధేషు నిరూపితః ॥ ౮౩ ॥ కింబహునా।శ్రీభాష్యకారైరేవ శ్రీగీతాభాష్యే కైవల్యపురుషార్థో నిత్యఏవేతిమందమతీనామపిసుజ్ఞానస్స్ఫుటతరమేవ నిరూపిత ఇతి నప్రమాణాన్తరగవేషణమపేక్షితమాస్తికానామ్ ॥ ౮౪ ॥ ఏతేచ గ్రన్థాయథావసరముపరిష్టాదుదాహరిష్యన్తే ॥ ౮౫ ॥ అత్ర ద్రావిడవేదతద్భాష్యాదిగ్రన్థాశ్చాస్మిన్ సంస్కృతగ్రన్థే సాజాత్యేనానురూపఘటనాసిద్ధ్యర్థమపరిచితద్రావిడవేదానామపి ప్రతిపత్తౄణాంసుఖప్రతిపత్త్యర్థంచ ప్రాయశస్సంస్కృతవాణ్యాప్రతిసంస్కృత్యైవోదాహరిష్యన్తే ॥ ౮౬ ॥ యత్పునః—సర్వేచ్యవనధర్మాణఇతి మోక్షధర్మవచనశకలమేవ సమన్తతఉదాహృత్య సర్వమపిశాస్త్రంవ్యాకులయన్త్యేతేస్వతన్త్రాః ॥ ౮౭ ॥ తదేవతావత్ప్రథమం విచార్యతే ॥౮౮॥ తస్యపరస్పరాన్యథాసిద్ధిసంవలితం నకథంచిదపికైవల్యస్యానిత్యతాసాధకంభవితుమర్హతి ॥ ౮౯ ॥ అథాత్రప్రథమం పాఠవిప్లవతన్మూలకనిరూపకకృతయోజనాభేదాదిప్రదర్శనార్థందర్శితమోక్షధర్మవచనపూర్వోత్తరసన్దర్భపాఠభేదాదికం లిఖ్యతే ॥ ౯౦ ॥ ఏతద్వచనఘటితంహి ప్రకరణం భారతేశాన్తిపర్వణి ద్విచత్వారింశదధికత్రిశతతమే శ్రీనారాయణీయోపాఖ్యానేఽష్టమేచాధ్యాయే — చతుర్విధామమజనా భక్తాఏవహిమేశ్రుతాః । తేషామేకాన్తినశ్శ్రేష్ఠాయేచైవానన్యదేవతాః॥ అహమేవగతిస్తేషాం నిరాశీఃకర్మకారిణామ్ । యేతుశిష్టాస్త్రయోభక్తాః ఫలకామాహితేమతాః ॥ సర్వేచ్యవనధర్మాస్తేప్రతిబుద్ధస్తుశ్రేష్ఠభాక్॥ బ్రహ్మాణంశితికణ్ఠంచ యాశ్చాన్యాదేవతాస్స్మృతాః।సంబుద్ధచర్యాస్సేవన్తో మామేవైష్యన్తియత్పరమ్।భక్తంప్రతివిశేషస్తఏషపా

ధర్మానుకీర్తితః॥ ఇత్యేతాదృశపూర్వోత్తరసన్దర్భశాల్యద్యతనకోశేషు దృశ్యతే ॥ ౯౧ ॥ అత్ర—యేచైవానన్యదేవతా ఇతిస్థానే—తేచైవానన్యదేవతా ఇతిపాఠాన్తరమ్ । ౧ । ఏవం—చతుర్విధా ఇత్యర్ధానన్తరం—ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చేతి పృథక్పృథగిత్యర్ధమధికం క్వచిదుపలభ్యతే । ౨ । ఏవం—సర్వేచ్యవనధర్మాస్తే ప్రతిబుద్ధస్తు శ్రేష్ఠభాగిత్యస్యస్థానే—సర్వేచ్యవనధర్మాణః ప్రతిబుద్ధస్తు మోక్షభాగితి— సంబుద్ధచర్యాస్వేవన్త ఇత్యాద్యర్థస్థానే—ప్రతిబుద్ధానసేవన్తే యస్మాత్పరిమితం ఫలమితి చ పాఠః కైశ్చిదుదాహృతః క్వచిదుపలభ్యతే । ౩ । ఇత్యేవం తావదిహ పాఠభేద ఉపలభ్యతే తత్తద్గ్రన్థేషూదాహృతః ॥ ౯౨ ॥ ఇత్థం పాఠభేదదర్శనేన దర్శితమోక్షధర్మవచనజాతస్య—చతుర్విధా భజన్తే మామిత్యాది గీతాసప్తమాధ్యాయగ్రన్థసమానప్రకరణతామ్—యేత్వన్యదేవతా భక్తా యజన్తే శ్రద్ధయాన్వితాః । తేపి మామేవ కౌన్తేయ యజన్త్యవిధిపూర్వకమ్। అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ। న తు మామభిజానన్తి తత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తి తే। యాన్తి దేవవ్రతా దేవాన్ పితౄన్ యాన్తి పితృవ్రతాః। భూతాని యాన్తి భూతేజ్యా యాన్తి మద్యాజినోపి మామితి నవమాధ్యాయత్రయోవింశశ్లోకాది ప్రవృత్తగ్రన్థసమానప్రకరణతాం చ యథాయథమాచార్యాః పరిజగృహుః ॥ ౯౩॥

తత్ర సవమాధ్యాయసమానప్రకరణతావాదినస్త్వేవమ్మన్యన్తే—తదేతన్మోక్షధర్మవచనజాతం దేవతాన్తరభక్తభగవద్భక్తపరం సద్దర్శితనవమాధ్యాయసమానప్రకరణమేవ । ౧ । యాన్తి దేవవ్రతా ఇతి శ్లోకోక్త దేవభక్తపితృభక్తభూతభక్త భగవద్భక్తరూపాధికారిచతుష్టయపరతయా—చతుర్విధా మమ జనా ఇతి చతుర్విధత్వోక్తిర్ఘటనమపి సంగచ్ఛతే । ౨ । చతుర్థాధికారిణామేకాన్తిప్రతిబుద్ధశబ్దితానామ్—తేచైవానన్య దేవతా ఇత్యనేన—బ్రహ్మాణం శితికణ్ఠం చేత్యాదిశ్లోకే— ప్రతిబుద్ధానసేవన్త ఇత్యనేన చ దేవతాన్తరసేవనరాహిత్యేనేతరత్రివిధాధికారివ్యావృత్తతాప్రతిపాదనమపి నవమాధ్యాయసమానప్రకరణతామేవాస్య గ్రన్థస్యా

వగమయతి । ౩ । సప్తమాధ్యాయదర్శితప్రకరణోపాత్తానాం చతుర్వి
ధానామప్యధికారిణామ్— చతుర్విధా భజన్తే మామితి భగవద్భక్తతా
యా ఏవ ప్రతిపాదనాత్— కేషాంచిద్దేవతాన్తరభక్తత్వప్రదర్శనాచ్చ
న తత్సమానప్రకరణత్వమస్య సమ్భవతి । ౪ । కించ— సర్వే చ్యవనధర్మాణ ఇ
త్యనేన— న తు మామభిజానన్తి తత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తి తే ॥ ఇత్యస్య ప్రత్యభిజ్ఞా
పనాచ్చ నవమాధ్యాయసమానప్రకరణత్వమవగమ్యతే । ౫ । సంబుద్ధ
చర్యాస్సేవన్త ఇతి పాఠదర్శనమప్యస్యైవోత్తమ్భకమ్— దేవతాన్తరా
న్తర్యామితయా భగవత ఏవారాధ్యత్వజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామపునరావృత్తి
పునరావృత్తిసమ్భవప్రతిపాదనస్య ప్రకరణద్వయాభిప్రేతత్వాత్ । ౬ ।
దర్శితనవమాధ్యాయగ్రన్థభాష్యమప్యత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాపకం దృశ్యతే । ౭ ।
తత్ర చతుర్వింశశ్లోకావతరణికాయామ్— అతస్త్రైవిద్యా ఇన్ద్రాదిశరీరస్య
పరమపురుషస్యారాధనాన్యతానికర్మాణి— ఆరాధ్యశ్చ స ఏవేతి న జానన్తి—
తే చ పరిమితఫలభాగినశ్చ్యవనస్వభావాశ్చ భవన్తీత్యనేన— యస్మాత్పరిమి
తం ఫలమితి— సర్వే చ్యవనధర్మాణ ఇతి చ మోక్షధర్మవచనైకకణ్ఠ్యమే
వాస్య భాష్యకారైర్దర్శితమిత్యవగమ్యతే । ౮ । ఏవం— యాన్తి దే
వవ్రతా ఇత్యాది పఞ్చవింశశ్లోకావతారికాయామపి— అహో మహది
దం వైచిత్ర్యం— యదేకస్మిన్నేవ కర్మణి వర్తమానాస్సంకల్పమాత్రభే
దేన కేచిదత్యల్పఫలభాగినశ్చ్యవనస్వభావాశ్చ భవన్తి— కేచనానవధి
కాతిశయానన్ద పరమపురుషప్రాప్తిరూపఫలభాగినోఽపునరావర్తినశ్చ
భవన్తీత్యాహేత్యనేన— తద్వ్యాఖ్యానే— యే తు తైరేవ యజ్ఞైర్దేవపితృ
భూతశరీరకం పరమాత్మానం భగవన్తం వాసుదేవం యజామహ ఇతి మాం
యజన్తే— తే మద్యాజినో మామేవ యాన్తీత్యనేన చ— సమ్బుద్ధచర్యాస్సే
వన్తో మామేవైష్యన్తి యత్పరమితిపాఠభేదస్య— చ్యవనధర్మాణ ఇత్యస్య
చ ప్రత్యభిజ్ఞాపనం సమ్యక్కృతమవగమ్యతే । ౯ । ఏవం— చతుర్విధా మా
మజనా భక్తా ఏవ హి తే శ్రుతా ఇత్యత్ర— తే భక్తా ఏవ హి శ్రుతా ఇతి కథంచి
ద్భక్తత్వసమర్థన వాగ్భఙ్గీస్వారస్యపర్యాలోచనేపి— తేపి మామేవ కాన్తై

య యజన్త్యవిధిపూర్వకమితినవమాధ్యాయస్థాయాః — దేవతాన్తరభక్తానాం భగవద్భక్తత్వసమర్థనశైల్యాఏవ ప్రత్యభిజ్ఞాజాయతే।౧౦। తస్మాదిదమ్మోక్షధర్మవచనజాతం భగవద్భక్తానామేవాపునరావృత్తిలక్షణమోక్షస్సమ్భవతి — దేవతాన్తరభక్తానాంతు సుదూరమపిగత్వా పునరావృత్తిలక్షణం చ్యవనధర్మత్వమవర్జనీయమేవేత్యేతదర్థ ప్రతిపాదనపరంచ న్నవమాధ్యాయసమానప్రకరణమేవ — నతుభక్తావాన్తరవిభాగపరేణ — చతుర్విధాభజన్తేమామిత్యాదిసప్తమాధ్యాయగ్రన్థేనసమానప్రకరణమితిసిద్ధ్యతీతి ॥ ౯౪ ॥ ఈదృశనిర్వాహక్రమశ్చ — శ్రీమత్కృష్ణపాదసూరితనయేన జ్ఞానాధిరాజసూరిణా రహస్యత్రయార్థకారికాఖ్యగ్రన్థే చరమశ్లోకప్రకరణాన్తే — చతుర్విధామమజనా ఇత్యేతదపిసంగతమ్। దేవతాపితృభూతానా మ్మమభక్తాశ్చయేజనాః॥ తేషామ్మద్యాజినశ్శ్రేష్ఠా స్త్రియోఽప్యన్యేఽన్యదేవతాః॥ అతశ్చ్యవనధర్మాణ ఇతితస్యార్థవర్ణనాదిత్యభిహితః॥ ౯౫॥ రహస్యత్రయతాత్పర్యదీపికాకారైరపి మూలమన్త్రాధికారాన్తేదర్శితమోక్షధర్మవచన జాతముక్తాభిప్రాయకతయాపి యోజితమ్ ॥ ౯౬ ॥

అస్యవచనజాతస్య సప్తమాధ్యాయసమాన ప్రకరణతావాదినస్త్వేవమ్మన్యన్తే — చతుర్విధామమజనా ఇత్యాది మోక్షధర్మవచనజాతస్య గీతాసప్తమాధ్యాయసమానప్రకరణత్వమేవయుక్తమ్ — అధికారిచాతుర్విధ్యకీర్తనస్య తత్రైకవిధాధికారిశ్రైష్ఠ్యవర్ణనస్యేతరాధికారిత్రయవ్యావృత్త తాదృశైకవిధాధికారిగత భగవదేకప్రాప్యకత్వలక్షణశ్రైష్ఠ్యబీజప్రదర్శనస్యచ ప్రకరణద్వయైకకణ్ఠ్యప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాత్ ।౧। యాన్తిదేవవ్రతాదేవానిత్యాది నవమాధ్యాయశ్లోకోక్తానాం దేవాదిభక్తానామర్థాచ్చతుర్విధత్వేపితత్రతదకథనేన చతుర్విధత్వేతాత్పర్యవిరహాత్ — తాదృశానామనేకవిధత్వసమ్భవేన చాతుర్విధ్యవ్యవస్థిత్యయోగాచ్చాన్యత్ర చతుర్విధత్వేన నిర్దిష్టాధికారిచతుష్టయవిషయత్వమేవా

స్య స్వారసికమ్ । ౨ । అతఏవచ—చతుర్విధామమజనా ఇత్యాద్యర్థా-
నన్తరం—అతోऽజిజ్ఞాసురర్థార్థీజ్ఞానీ చేతిపృథక్పృథగితిక్వచిత్పాఠోఽపి
దృశ్యమానస్సంగతో భవతి । ౩ ।ఇత్థంచ—తేషాంజ్ఞానీనిత్యయుక్తఏకభ
క్తిర్విశిష్యతఇతి గీతాసప్తమాధ్యాయప్రకరణస్థ జ్ఞానిశ్రైష్ఠ్యపరసప్తద
శశ్లోకే జ్ఞానిశ్రైష్ఠ్యహేతుతయాऽభిధీయమాన నిత్యయుక్తత్వైక
భక్తిత్వప్రతికోటిభూత మితరాధికారిణామశ్రైష్ఠ్యబీజతయా తత్రవివ-
క్షితం నిత్యయుక్తత్వాదిరాహిత్యపర్యవసన్నం చ్యవనధర్మత్వమేవేహా
పీతరాధికారిణా మశ్రైష్ఠ్యబీజతయాऽభిధీయతే ।౪। పునరావృత్తిమ
త్త్వలక్షణం చ్యవనధర్మత్వంతు నేహావివక్షితమ్—తథాసతిగీతాశాస్త్రే
జ్ఞానిజిజ్ఞాస్వోరుభయోరపునరావృత్తిమత్త్వస్యైశ్వర్యార్థిన ఏకస్యైవ
పునరావృత్తిమత్త్వస్యచాభిధానేన— ఇహాప్రతిబుద్ధశబ్దితజ్ఞానీతరాధి
కారిద్వయస్య పునరావృత్తిమత్త్వాభిధానే పరస్పరవిరోధాపత్తేః ।౫।
ఇదంకిలాత్రాభిప్రేతమ్— శ్రేష్ఠాధికారిణో భగవతఏవపరమప్రాప్య
తయాతత్కైంకర్యాదిలక్షణతదుపాసనాత్మకధర్మానుష్ఠానసహితతత్స
హవాసరూపస్తైనసహయోగస్తమధికారిణంప్రతి స్వయంపురుషార్థ
భూతో యావదాత్మభావ్యనువర్తతఇతి సోऽధికారీనిత్యయుక్తఇత్యు
చ్యతే—ఇతరయోస్తు విలక్షణాచిత్తత్త్వ ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూప
లక్షణ భగవదితరప్రాప్యతదనుభవలక్షణైశ్వర్య కైవల్యరూపపురుషా
ర్థాన్తరపరతయా దర్శితధర్మానుష్ఠానసహితసహవాసలక్షణయోగ
స్య స్వాభిలషితపురుషార్థాన్తరసాధనమాత్రతయైవాపేక్షితత్వేన నదీ
తరణానన్తరం ప్లవపరిత్యాగవత్స్వాభిలషితప్రాప్త్యనన్తరం ప్రవాహ
ణాదేవతాదృశధర్మోనివర్తతఇతి చ్యవనధర్మత్వం నిత్యయుక్తత్వప్రతి
కోటిభూతంతయో రభిధీయతఇతి।౬। తథాచ—చ్యవనధర్మాణఇత్యనేన
—చ్యవనః—కాలవిశేషేనివర్తనశీలః—ధర్మః— అపేక్షితశ్రేయస్సాధ
నభూతః కైంకర్యాదిరూపోపాసనలక్షణ స్స్వామిప్రీతిహేతువ్యాపారః—

యేషాం తేచ్యవనధర్మాణ ఇత్యర్థకేన సేవ్యసేవకభావలక్షణధర్మనివృత్తి
రూపో నిత్యయోగాభావ ఏవేహాభిధీయత ఇతి నాత్ర కైవల్యార్థినః పున
రావృత్తిప్రతిపాదనగన్థః।౭। అతఏవ చాత్ర—చ్యవనధర్మాణ ఇతి ధర్మపద
ప్రయోగసార్థక్యమ్—అన్యథా—నతుమామభిజానన్తి తత్త్వేనాతశ్చ్యవ
న్తిత ఇత్యత్రేవ చ్యవనశబ్దమాత్రేణైవ పునరావృత్తిలాభేన ధర్మశబ్ద
వైయర్థ్యాత్ ।౮। జ్ఞానినస్తదితరయోశ్చ ప్రధానతమపరస్పరవ్యావర్త
కధర్మతయా గీతాశాస్త్రే బహుషుస్థలేష్వసకృదభిధీయమానం నిత్య
యుక్తత్వతద్రాహిత్యరూపం పరస్పరవైలక్షణ్యమిహాప్యవశ్యమభిధాత
వ్యమేవేతి తదభిధానమేవోచితమ్ ।౯। గీతాసప్తమాధ్యాయస్థ దశి
తప్రకరణగతస్య—తేషాంజ్ఞానీనిత్యయుక్తఏకభక్తిర్విశిష్యతఇత్యాది సప్త
దశశ్లోకస్యభాష్యే భాష్యకారైః—తేషాంజ్ఞానీవిశిష్యతే— కుతః— నిత్య
యుక్తఏకభక్తిరితిచ—తస్యహి మదేకప్రాప్యస్య మయాయోగోనిత్యః
—ఇతరయోస్తు యావత్స్వాభిలషితప్రాప్తిమయాయోగః—తథా—
జ్ఞానినోమయ్యేకస్మిన్నేవభక్తిః—ఇతరయోస్తు స్వాభిలషితే తత్సాధన
త్వేనమయిచ—అతస్సఏవవిశిష్యతఇతి భాషమాణైస్తదిదంసర్వంవైల
క్షణ్యం స్పష్టమేవనిరూపితమ్।౧౦।అత్రాభిధీయమానోయోగస్సేవ్యసే
వకభావేనసహావర్తనలక్షణో గుణానుభవకైంకర్యరూపధర్మ ఏవపర్యవ
స్యతి—పరమాత్మనోవిభుత్వేన యథాకథంచిత్సంయోగాదిలక్షణస్య
తదీయాన్యాదృశయోగస్య వ్యావర్తకత్వాకాదాచిత్కత్వాద్యయోగా
త్ ।౧౧।అతఏవ—సతతంకీర్తయంతోమాం యతన్తశ్చదృఢవ్రతాః।న
మస్యన్తశ్చమాంభక్త్యా నిత్యయుక్తాఉపాసతఇతి గీతానవమాధ్యాయచ
తుర్దశశ్లోకభాష్యే—నిత్యయుక్తాః—నిత్యయోగంకాంక్షమాణాః — ఆ
త్మానంమద్దాస్యవ్యవసాయినఇతి వ్యాకుర్వాణైర్భాష్యకారైరేవభా
షితం—నిత్యయుక్తశబ్దార్థఘటకయోగస్య యావదాత్మభావినిత్యకైం
కర్యపర్యవసన్న తచ్ఛ్లోకోక్తపరిచర్యాయుక్తసతతసహావాసరూపత్వమ్।
౧౨। యేతుసర్వాణికర్మాణి మయిసన్న్యస్యమత్పరాః।అనన్యేనైవయో

గేన మాంధ్యాయ స్తఉపాసతఇతి ద్వాదశాధ్యాయషష్ఠశ్లోకభాష్యేపి— మత్పరాః—మదేకప్రాప్యాః—అనన్యేనైవయోగేన— అనన్యప్రయోజనేనయోగేన—మాంధ్యాయ స్తఉపాసతే— ధ్యానార్చనప్రణామ స్తుతికీర్తనాదీని స్వయమేవాత్యర్థప్రియాణి ప్రాప్యసమానికుర్వన్తో మాముపాసతఇత్యర్థఇతి యోగశబ్దో గుణానుభవకైంకర్యలక్షణధర్మరో వ్యాఖ్యాతః ।౧౩। తథాచ—సేవ్యసేవకభావలక్షణోయోధర్మస్సాధనానుష్ఠానదశాయాంస్వస్వప్రాప్యప్రాప్తిసాధనత్వేన త్రయాణామధికారిణాం సాధారణోఽపేక్షితః—సధర్మోజ్ఞానినః ప్రాపకరూపః ప్రాప్యరూపశ్చేత్యత స్స్వయమేవాయంపురుషార్థభూతస్సన్ ప్రాప్యదశాయామపి యావదాత్మభావీజ్ఞానినోనచ్యవతే—అన్యయో స్త్వయమైశ్వర్యకైవల్యపురుషార్థయో స్స్వయంసాధనమాత్రభూతస్సన్ సాధ్యనిష్పత్తౌ చ్యవతఇత్యయమంశోఽత్రాభిధీయతే—సర్వేచ్యవనధర్మాణఇత్యనేనేతి, నాత్రకశ్చిద్విరోధః ।౧౪। ఏషధర్మోజ్ఞానినః ప్రాపకరూపః ప్రాప్యరూపశ్చేతీదృశంవైచిత్ర్యం గీతాశాస్త్రేఽసకృదుచ్యతే।౧౫। యథోక్తం నవమాధ్యాయద్వితీయశ్లోకే—ప్రత్యక్షావగమంధర్మ్యం సుసుఖంకర్తుమవ్యయమితి—ద్వాదశాధ్యాయాన్త్యశ్లోకే — యేతుధర్మ్యామృతమిదం యథోక్తంపర్యుపాసతఇతిచ ।౧౬। ఏవమన్యత్రాపి నిత్యయుక్తాదిశబ్దైరిదమేవాభిహితంద్రష్టవ్యమ్ ।౧౭। దర్శితనవమాధ్యాయద్వితీయశ్లోకభాష్యే—ధర్మ్యం—ధర్మాదనపేతం—ధర్మత్వంహినిశ్శ్రేయససాధనత్వం—స్వరూపేణైవాత్యర్థప్రియత్వేన తదానీమేవ మద్దర్శనాపాదనతయాచ స్వయంనిశ్శ్రేయసరూపమపి నిరతిశయనిశ్శ్రేయసరూపాత్యన్తికమత్ప్రాప్తిసాధనమిత్యర్థఇతి — దర్శితద్వాదశాధ్యాయాన్తిమశ్లోకభాష్యే—ధర్మ్యంచామృతంచేతిధర్మ్యామృతం— యేతుప్రాప్యసమంప్రాపకంభక్తియోగంయథోక్తం — మయ్యావేశ్యమనోయేమామిత్యాద్యుక్తేన ప్రకారేణోపాసతే—తేభక్తాఅతీతరామ్మమప్రియాఇతిచ

భావమాత్రె భాష్యకారైరపీదృశంవైచిత్ర్యం స్ఫుటమేవ్యాఖ్యాతమ్ । ౧౮ । తస్మాదిహోచ్యమానం చ్యవనధర్మత్వం నపునరావృత్తిమత్త్వరూపమ్—అపితుయథోక్తరూపమేవేతిసమ్యగవధార్యతామ్ ।౧౯। అహమేవగతిస్తేషాం నిరాశీఃకర్మకారిణామ్।యేతుశిష్టాస్త్రయోభక్తాః ఫలకామాహితేమతాః॥సర్వేచ్యవనధర్మాణః॥ ఇత్యత్రైవవచనే —అహమేవగతిరిత్యాద్యర్ధేనైకాన్తినాం భగవదితరఫలాన్తరాభిసన్ధిరహితకర్మకారిత్వపూర్వకంభగవదేకప్రాప్యత్వమభిధాయ-హి-యస్మాత్ - తే- ఫలకామాః—భగవదితరస్వస్వాభిమతఫలాన్తరకామాః-మతాః-అతఏవ హేతోః- తేసర్వే-చ్యవనధర్మాణఇత్యుక్త్యా దర్శితగీతాభాష్యోక్తఏవార్థ శ్చ్యవనధర్మత్వరూప స్స్పష్టముచ్యతఇత్యవగమ్యతే । ౨౦ । అత్ర- అహమేవగతిస్తేషామితిభగవదేకప్రాప్యత్వం జ్ఞానినామభిధాయ తత్ప్రతికోటితయాఽన్యేషామభిధీయమానమిదంఫలకామత్వం భగవత్ప్రాప్తితరప్రయోజనవిశేషకామత్వరూపమేవ— తన్నిమిత్తీకృత్యాభిధీయమానమిదంచ్యవనధర్మత్వం దర్శితనిత్యయుక్తత్వాభావరూపమేవేతిహి స్పష్టమేవోపలభ్యతే—చ్యవనధర్మత్వస్య పునరావృత్తిమత్త్వరూపత్వే ఫలాన్తరకామతాయా స్తద్ధేతుత్వాసమ్భవాత్ — భగవదుపాసనాదిలక్షణస్వరూపానుగుణధర్మవిశేషచ్యుతిరూపత్వేచ ఫలదశాయా ముపాయానువృత్త్యనావశ్యకత్వేన ఫలాన్తరప్రాప్తిదశాయాం తదుపాయమాత్రతయాఽభిమత భగవత్సేవనలక్షణధర్మనివృత్త్యవశ్యంభావేన ఫలాన్తరకామతాయా స్తద్ధేతుత్వసమ్భవాచ్చ ।౨౧। నచ—సర్వేచ్యవనధర్మాణః ప్రతిబుద్ధస్తుమోక్షభాగితి ప్రతిబుద్ధాధికారిణోఽపునరావృత్తిలక్షణమోక్షరూపఫలాభిధానదర్శనేన తత్ప్రతికోటితయా ప్రతిబుద్ధేతరాధికారిత్రయస్యాభిధీయమానమిదం చ్యవనధర్మత్వం పునరావృత్తిమత్త్వరూపం కిన్నస్యాదితివాచ్యమ్—సర్వేచ్యవనధర్మాస్తే ప్రతిబుద్ధస్తుశ్రేష్ఠభాగిత్యేవపాఠదర్శనాత్— తత్పాఠేచ — తేషామేకాన్తినశ్శ్రే

ష్ఠా ఇత్యుపక్రాన్తశ్రైష్ఠ్యస్యైవ— శ్రేష్ఠభాగిత్యనేనోపసంహారదర్శనేన భగవత్ప్రాప్తిలక్షణస్వరూపానుగుణపరమపురుషార్థస్యైవ శ్రేష్ఠఫలరూపతయా తద్వ్యాజాంప్రతిబుద్ధానాం నిరుక్తధర్మవిశ్లేషప్రచ్యుతివిరహేణతత్ప్రతికోటితయా ప్రతిబుద్ధేతరేషాం నిరుక్తధర్మవిశేషప్రచ్యుతిమత్త్వరూపచ్యవనధర్మత్వస్యైవాభిధానౌచిత్యేన దర్శితశఙ్కానవకాశాత్—సమానప్రకరణదర్శిత గీతాగ్రన్థానుగుణ్యేన దర్శితపాఠస్యైవప్రామాణికత్వాచ్చ ।౨౨। ఇదమత్రావధేయమ్— సమానప్రకరణదర్శితగీతాగ్రన్థే చతుర్విధాధికారిమధ్యే జ్ఞానిశబ్దనిర్దిష్టాధికారిణః— తేషాంజ్ఞానీనిత్యయుక్తఏకభక్తిర్విశిష్యతఇత్యాదినాశ్లోకత్రయేణ నిత్యయుక్తత్వైకభక్తిత్వ భగవదేకానుత్తమగతికత్వపరమప్రాప్యప్రాపకాది సర్వప్రకారవాసుదేవప్రపన్నత్వాదిభి రధికార్యన్తరేభ్య శ్శ్రైష్ఠ్యదుర్లభత్వాదికముక్తమ్—౧—ప్రత్యుత తత్ర జిజ్ఞాసుశబ్దనిర్దిష్టాధికారిణోఽపునరావృత్తిలక్షణ ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపప్రాప్తిరూపమోక్షఃఫలముచ్యతేస్పష్టమ్—౨— అపునరావృత్తిశ్చజ్ఞానిజిజ్ఞాస్వోరుభయో స్తుల్యరూపైవప్రతిపాద్యతే —౩— అనయోర్వైషమ్యంతు స్వస్వప్రాప్యభూతపరమాత్మ ప్రత్యగాత్మనో స్సుమేరుసర్షపసహస్రాంశుఖద్యోతాదివ త్స్వతస్సిద్ధాతిమాత్రోత్కర్షాపకర్షలక్షణతారతమ్యమాత్రనిబన్ధనమిత్యపి స్ఫుటముచ్యతే—౪— అర్చిరాదిగతిశ్చోభయో స్సాధారణీప్రతిపాద్యతే—౫—నచమోక్షభిన్నపురుషార్థస్య సా గతిఃక్వచిదుచ్యతే—౬— నవామోక్షోప్యనిత్యః—౭—ఏవం సమానప్రకరణే మహతాగ్రన్థేనవిశదతమం దర్శితాధికారిచతుష్టయ స్వరూపఫలగత్యాద్యభిధానేన తద్విరోధేనేహ—సర్వేచ్యవనధర్మాణః ప్రతిబుద్ధస్తుమోక్షభాగితిపాఠః ప్రామాదికః ప్రక్షిప్తోవేతి సంభావనీయోవర్తతే—౮—నచాసౌపాఠోఽద్యతనకోశేషు క్వచిదపిదృశ్యతే—౯—దృశ్యతే చ—సర్వేచ్యవనధర్మాస్తే ప్రతిబుద్ధస్తుశ్రేష్ఠభాగిత్యేవ సర్వత్రపాఠః—౧౦—అనుగుణశ్చాయంపాఠో గీతాదిసమానప్రకరణగ్రన్థస్య స్వీయ

పూర్వోత్తరసన్దర్భస్యచ—౧౧—అస్యచాయమర్థః — ప్రతిబుద్ధేతరాధికారిత్రయప్రాప్య ప్రకృతితత్త్వప్రత్యగాత్మతత్త్వరూపపురుషార్థేభ్యః పరమాత్మతత్త్వరూపశ్రేష్ఠపురుషార్థభాక్ ప్రతిబుద్ధః—అతోఽస్యాధికార్యన్తరేభ్య శ్శ్రైష్ఠ్యంపూర్వోక్తమితి—౧౨— తదిదంప్రతిబుద్ధాధికారిపురుషార్థశ్రైష్ఠ్యం గీతాశాస్త్రేష్వష్టమాధ్యాయే పఞ్చదశశ్లోకప్రభృతి ద్వావింశశ్లోకపర్యన్తగ్రన్థే తత్తదధికారిప్రాప్యవస్తువినాశిత్వావినాశిత్వోత్కర్షాపకర్షప్రతిపాదనపరే ప్రథమతఐశ్వర్యార్థికైవల్యార్థిప్రాప్యవస్తు తదుత్కర్షాపకర్షతారతమ్యాభిధానానన్తరం జ్ఞానిప్రాప్యస్య సర్వోత్కృష్టపురుషార్థరూపతాప్రతిపాదనపరేణ—పురుషస్సపరఃపార్థభక్త్యాలభ్యస్త్వనన్యయేత్యాది ద్వావింశశ్లోకేన స్పష్టముచ్యతే—౧౩—అతఏవప్రోక్తం తచ్ఛ్లోకావతరణికాభాష్యే—జ్ఞానినఃప్రాప్యంతు తస్మాదత్యన్తవిభక్తమిత్యాహేతి కైవల్యార్థిభగవత్ప్రాప్త్యర్థినోః ప్రాప్యతారతమ్యమాత్రం—౧౪—ఉక్తంచ తదుత్తరశ్లోకావతరణికాభాష్యే — అథాత్మయాథాత్మ్యవిదః పరమపురుషనిష్ఠస్యచ సాధారణీమర్చిరాదికాంగతిమాహ — ద్వయోరప్యర్చిరాదికాగతిశ్శ్రుతౌ శ్రుతా—సాచాపునరావృత్తిలక్షణేత్యనయోరుభయోరప్యవిశేషేణార్చిరాదిగతిమత్త్వ మపునరావృత్తిమత్త్వంచ—౧౫—ఏవంసతి కథమిహ ప్రతిబుద్ధేతరేషాం సర్వేషామవిశేషేణ పునరావృత్తిమత్త్వమభిధీయేత—౧౬— తస్మాత్ — సర్వేచ్యవనధర్మాస్తే ప్రతిబుద్ధస్తుశ్రేష్ఠభాగిత్యేవపాఠస్యాద్యతనకోశేషు సర్వత్ర దృశ్యమానత్వా త్తస్యైవచ ప్రమాణాన్తరసమానప్రకరణ స్వప్రకరణపూర్వోత్తరసందర్భాదీనా మనుగుణత్వాచ్చాన్యాదృశఃపాఠః ప్రామాదికః ప్రక్షిప్తో వేతిసమ్భావ్యతే —౧౭— తతోనతేనకైవల్యార్థినః పునరావృత్తిమత్త్వశంకాపిసుకరేతి । ౨౩ । అస్తువా కథంచిదయమపిపాఠః ప్రామాణికః । ౨౪ । తథాపి-శబ్దస్యస్వప్రతిపాద్యముఖ్యతమార్థఏవ ప్రథమంప్రవృత్తేరత్ర మోక్షశబ్దస్య భగవత్ప్రాప్తిలక్షణముఖ్యమోక్షప

రతయా తత్రనిరుక్తధర్మవిశేషప్రచ్యుతివిరహేణతదుపాదానముఖేనయు
క్తోక్తరీత్యైవప్రతిబుద్ధస్య శ్రైష్ఠ్యమిహాభిధిత్సితమితినప్రమాణాన్తర
సమానప్రకరణాది విరుద్ధార్థపరతాఽస్యప్రకరణస్య కేనచిత్సువచా।
౨౫। ఇదంపునరత్రబోద్ధవ్యమ్— మోక్షశబ్దోహిప్రతిబన్ధకనివృత్తిమాత్ర
పరః—౧—నత్వపునరావృత్తిపరః—౨—మోక్షశబ్దేన ప్రతిబుద్ధస్యాపునరా
వృత్తిమత్త్వసాక్షాత్ప్రతిపాద్యమానేసత్యేవచ—చ్యవనధర్మాణఇత్యనే
న తత్ప్రతికోటితయాప్రతిబుద్ధేతరేషాం పునరావృత్తిమత్త్వం స్వరసతః
ప్రతీతంస్యాత్—౩—నచేహాతదస్తి—౪—పరంతు— మోక్షేసతి పున
రావృత్తిరాహిత్యస్య వస్తుతోవిద్యమానతయా మోక్షశబ్దేనపరంపర
యా తత్ప్రతిపాదనసిద్ధిమభిప్రేత్య తత్ప్రతికోటితయా — చ్యవనధర్మాణ
ఇత్యనేనపునరావృత్తిఃప్రతిపాద్యతఇతి వక్తవ్యమ్—౫— తథాసతి—పర
మమోక్షే నిరుక్తధర్మవిశేషప్రచ్యుతిరాహిత్యస్యాపి వస్తుతోవిద్య
మానతయా మోక్షశబ్దేనపరంపరయా తత్ప్రతిపాదనసిద్ధిమేవాభిప్రేత్య
తత్ప్రతికోటితయా ప్రతిబుద్ధేతరేషాం నిరుక్తధర్మవిశేషప్రచ్యుతిమ
త్త్వమేవ ప్రమాణాన్తరాద్యానుగుణ్యేన స్వరసతఃప్రతిపాదయితుంశ
క్యమ్—౬— మోక్షశబ్దస్యచ భగవత్ప్రాప్తిలక్షణముఖ్యమోక్షఏవప్ర
థమతరం ప్రవృత్తిర్యుక్తా—ప్రాధాన్యాతిశయాత్ — సావిద్యాయావి
ముక్తయఇతి విద్యాశబ్దస్యప్రాధాన్యాతిశయేన మోక్షవిద్యాపరతయా
ప్రవృత్తిన్యాయాత్— ఏతేవైనిరయాస్తాతస్థానస్య పరమాత్మనఇత్యు
క్తన్యాయేన తత్త్వజ్ఞానాంతద్దృష్ట్యాఽన్యస్య మోక్షశబ్దేనవ్యపదేశాన
ర్హత్వాత్—కైవల్యహేతుభగవత్సంకల్పస్యాపి భగవత్ప్రాప్తివిశేష
ప్రతిబన్ధకత్వావిశేషేణ—ముక్తిర్మోక్షో మహానన్ద ఇత్యాది కోశసి
ద్ధరూఢిశక్యతావచ్ఛేదకహ్రాసేనచ మోక్షశబ్దస్యాస్మిన్నేవార్థే ప్రవృత్తి
నిమిత్తపౌష్కల్యసద్భావాచ్చ—౭—అతః— ప్రతిబుద్ధస్తుమోక్షభా
గితి ప్రతిబుద్ధస్యకైవల్యార్థినోపివ్యావృత్తతయా నిర్దేశఉపపద్యత
ఇతి।౨౬। తేచైవానన్యదేవతాఇతి—ప్రతిబుద్ధానసేవన్తఇతిచ ప్రతిబు

ద్ధానాం దేవతాన్తరసేవనరాహిత్యేనేతరవ్యావృత్తతయాఽభిధానంతు —ఇతరేషాం భగవద్భక్తానామప్యత్ర వివక్షితాధికారిణాం పరిమితఫలాన్తరసంగిత్వనిబన్ధనం కించిద్దేవతాన్తరసేవనమవర్జనీయమ్— కాత్స్న్యేన పరిమితఫలత్యాగినాం ప్రతిబుద్ధానామేవ తన్నాస్తీత్యభిప్రాయకమ్।౨౭। ఏతద్వచనప్రామాణ్యాదేవచ పరిమితఫలస్య దేవతాన్తరసేవననియతత్వమభ్యుపగమ్యతే।౨౮। అతఏవోక్తం వేదాన్తాచార్యైరపి శ్రీపాఞ్చరాత్రరక్షాయాం తృతీయాధికారే పరమైకాన్తిపదవ్యాఖ్యానావసరే—ఏవంపరిమితవిషయత్యాగినాం పరిమితదేవతాన్తరత్యాగోనియతో భవతి — కాంక్షంతఃకర్మణాంసిద్ధిం యజన్తఇహదేవతాః।క్షిప్రంహిమానుషేలోకే సిద్ధిర్భవతికర్మజా॥బ్రహ్మాణంశితికణ్ఠంచ యాశ్చాన్యాదేవతాః స్మృతాః।ప్రతిబుద్ధానసేవన్తే యస్మాత్పరిమితం ఫలమితి పరిమితఫలసంగతదభావాభ్యాం దేవతాన్తరసమ్బన్ధాసమ్బన్ధప్రతిపాదనాదితి।౨౯। వస్తుతస్తు—తేచైవానన్యదేవతాఇత్యనేన ప్రతిబుద్ధానాం తత్ప్రకరణవివక్షితాధికార్యన్తరేభ్యో దేవతాన్తరసేవనరాహిత్యేన వ్యావృత్తతానవివక్షితా—అపితు—భగవదనన్యప్రాప్యత్వేనైవ—అహమేవగతిస్తేషాం నిరాశీఃకర్మకారిణామిత్యుత్తరేణార్థేన—అనన్యదేవతాఇత్యస్యానన్యప్రాప్యవిషయతయాఽనుపదమేవవివృతత్వాత్ — అన్యాస్వప్రాప్యాదన్యా—దేవతా—ప్రాపకతయోపాస్యాదేవతా—యేషాంతేఽన్యదేవతాః — తేనభవన్తీత్యనన్యదేవతాఇతి వ్యుత్పత్త్యా—అనన్యా—స్వప్రాప్యాదభిన్నా—దేవతా — ప్రాపకతయోపాస్యాదేవతా యేషాంతే—అనన్యదేవతాఇతివ్యుత్పత్త్యావా భగవదనన్యప్రాప్యత్వస్య శబ్దానైవస్వరసతోలాభాత్—భగవన్తముపాస్య తేనవిలక్షణాచిత్తత్త్వప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మతత్త్వరూపప్రాప్యాన్తరసాధనపరైరైశ్వర్యార్థికైవల్యార్థివ్యావర్తకతాయా భగవదనన్యప్రాప్యత్వస్యావ్యాహతత్వాచ్చ।౩౦। బ్రహ్మాణంశితికణ్ఠంచేత్యాదిశ్లోకే — ప్రతిబుద్ధానసేవన్తఇత్యభిధానంతు నప్రతిబుద్ధానాం దేవతాన్తరసేవనరాహిత్యేన తత్రవివక్షితా

ధికార్యాన్తరవ్యావృత్తిప్రదర్శనాభిప్రాయకమ్—అపితు — నిత్యనైమి
త్తికేషుకర్మసు తేషామపిదేవతాన్తరసేవనస్య ప్రసక్తత్వేన భగవదేక
ప్రాప్యాణాం తేషాం తాదృశదేవతాన్తరస్య తత్సేవనరూపధర్మస్యచ ప్రా
పకకోటిమాత్రనివిష్టతయా ప్రాప్యదశాయామనువృత్తివిరహేణాన్య
దేవతత్వా చ్యవనధర్మత్వం చావర్జనీయమిత్యాశంకాయాః— బ్రహ్మా
ణం శితికణ్ఠం చేత్యాదినా — భక్తం ప్రతివిశేషస్త్వేషపార్థానుకీర్తితఇ
త్యనేనగ్రన్థేన—నిత్యనైమిత్తికేష్వపికర్మసు ప్రతిబుద్ధానాం పరిమితఫల
హేతుదేవతాన్తరసేవనం నాస్త్యేవ—తత్రాపి తత్తదన్తర్యామిణః పర
మాత్మనఏవ తైస్తైశ్శబ్దైర్వివక్షితస్య తేషామారాధ్యత్వాత్ — నచాయం
ప్రతిబుద్ధానామేవవిశేషః—అపితు దేవతాన్తరభక్తేభ్యోవ్యావృత్తః కృ
త్స్నస్యైవ భగవద్భక్తస్యాయంవిశేషః— ఇత్యేవంపరిహారమాత్రతా
త్పర్యకమేవ—సమ్బుద్ధచర్యాస్త్వేవన్తఇత్యాదితత్రత్యపాఠాన్తరేణ—నతు
మామభిజానన్తితత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తితఇత్యనేనగీతావచనేనచైకార్థ్యా
త్ ।౩౧।సంబుద్ధచర్యాస్త్వేవన్తఇత్యాదేశ్చాయమర్థః—సమ్బుద్ధచర్యాః —
సర్వాన్తరాత్మభూతపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానగర్భకర్మయోగని
ష్ఠాః ప్రతిబుద్ధాః—బ్రహ్మాదీన్ — తదన్తర్యామిణంపరమాత్మానమేవసా
క్షాదారాధ్యమనుసన్ధాయ— బ్రహ్మార్పణంబ్రహ్మహవి బ్రహ్మాగ్నౌ
బ్రహ్మణాహుతమ్।బ్రహ్మైవతేనగన్తవ్యం బ్రహ్మకర్మసమాధినేతి గీ
తాచతుర్థాధ్యాయచతుర్వింశశ్లోకోక్తన్యాయేన సాక్షాదారాధ్యాది
భూతంపరమాత్మానంప్రతి పీఠాదిమాత్రస్థానీయతయాసేవమానాః।సర్వ
స్మాత్పరంయత్ ।తత్ —పరబ్రహ్మభూతంమామేవైష్యన్తీతి।౩౨। ఇత్థం
చ చతుర్ణామప్యధికారిణాం భగవదేకభక్తత్వేపినక్షతిః ।౩౩। తథా
చ—మోక్షధర్మప్రకరణేపి— ఆర్తోజిజ్ఞాసురర్థార్థీజ్ఞానీచేతి పృథ
క్పృథగిత్యర్థస్యాపి క్వచిత్ప్రదర్శనాదనేకైఃప్రత్యభిజ్ఞాపకైః ప్రక
రణద్వయైకకణ్ఠ్యావగమాచ్చ దర్శితమోక్షధర్మవచనజాతం దర్శితగీ
తాసప్తమాధ్యాయవచనసమానప్రకరణమేవాభ్యుపగన్తుంయుక్తమితి

॥౯౭॥ అయం సప్తనవతితమవాక్యోక్తయోజనాభేదకల్పః — అధికారిణాం చతుర్విధత్వకీర్తనస్వారస్యం— ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చేతి పృథక్పృథగిత్యర్థస్యాపి క్వచిత్పారదర్శనం చోపజీవ్యప్రవృత్తేః ॥౯౮॥ దర్శితార్థశ్లోకసద్భావపాఠశ్చ—తత్త్వదీపే ద్వయప్రకరణే వాదికేసరిసౌమ్యజామాతృమునిభిః—తత్త్వత్రయరహస్యతృతీయప్రకరణవ్యాఖ్యానే వరవరమునిభిశ్చేదాహృతో దృశ్యతే ॥౯౯॥ ప్రాక్చతుర్నవతితమవాక్యోక్తయోజనాభేదకల్పస్తు—తేచైవానన్యదేవతా ఇతి పదస్వారస్యం—ప్రతిబుద్ధానసేవన్త ఇత్యస్య ప్రతిబుద్ధానాం ప్రకరణపఠితేతరత్రివిధాధికారివ్యావృత్తిప్రతిపాదకతాస్వారస్యం చోపజీవ్యదర్శితార్థపాఠానాదరేణ ప్రవృత్తేః ॥౧౦౦॥

వయం తు మన్యామహే—దర్శితమోక్షధర్మవచనజాతస్య దర్శితగీతాసప్తమాధ్యాయవచనోక్తాధికారిచతుష్టయవిషయత్వేఽపి — చ్యవనధర్మాణ ఇత్యస్య పునరావృత్తిమత్త్వార్థకత్వస్వీకారేఽపి చ స్వరసత ఏవావిరోధేన సన్దర్భనిర్వాహస్సమ్భవతి—దర్శితమోక్షధర్మవచనజాతే దర్శితగీతాసప్తమాధ్యాయప్రకరణే చ భగవద్భక్తేష్వేవ కస్యచిదితరేభ్యో వ్యావృత్తౌ భగవద్భక్తానాం దేవతాన్తరభక్తేభ్యో వ్యావృత్తౌ చోభయోరేవ ప్రతిపిపాదయిషితత్వేన యథాయథం తత్తదంశానాం తత్తద్విషయత్వసమ్భవాత్ ।౧। దర్శితనవమాధ్యాయప్రకరణస్య దర్శితసప్తమాధ్యాయప్రకరణశేషత్వేనానయోరుభయోరేకప్రకరణత్వేన నభిన్నప్రకరణత్వానుసన్ధానం యుక్తమ్ ।౨। యతస్సప్తమాధ్యాయప్రకరణప్రతిపిపాదయిషితార్థస్యైవ విశదనిరూపణపరం దృశ్యతే నవమాధ్యాయప్రకరణమ్ ।౩। తథా హి—గీతాసప్తమాధ్యాయే దర్శితప్రకరణస్య భగవద్భక్తేషు జ్ఞాన్యాఖ్యాధికారిణో భగవద్భక్తాన్తరదేవతాన్తరభక్తరూపకృత్స్నాధికార్యన్తరాపేక్షయా శ్రైష్ఠ్యం పరమదుర్లభత్వం చ ప్రధానప్రతిపాద్యమ్ ।౪। ఇదం జ్ఞానీతరసకలాధికారిణాం స్వరూపస్వభా

వప్రతిపాదనపూర్వకం జ్ఞాన్యపేక్షయా౽పకర్ష ప్రతిపాదనం జ్ఞానిదశా యాందుస్తరబహుతరవిరోధినివర్తనపూర్వక ప్రాప్త్యతాప్రతిపాదనం చాన్తరేణ ప్రతిపాదయితుంనశక్యతే । ౫ । అతస్సర్వేషాంభగవద్భక్తా నాం దేవతాన్తరభక్తానాంచ స్వరూపస్వభావాదివర్ణన మిహప్రస్తుత మేవ । ౬ । అతఏవ గీతాసప్తమాధ్యాయే – చతుర్విధాభజన్తేమామి త్యాదిషోడశశ్లోకే చతుర్విధభగవద్భక్తాన్నిరూప్య— తేషాంజ్ఞానీత్యా దిసప్తదశశ్లోకప్రభృతిశ్లోకత్రయేణ జ్ఞానినస్సర్వేతరసకలభగవద్భక్తేభ్య శ్శ్రైష్ఠ్యంప్రతిపాద్య తత్రైకోనవింశశ్లోకే–సమహాత్మాసుదుర్లభఇతి తస్యదుర్లభత్వమపిప్రస్తుత్య—కామైస్తైస్తైర్హృతజ్ఞానాః ప్రపద్యన్తే౽ న్యదేవతాః—ఇత్యాదివింశశ్లోకమారభ్య—యేషాంత్వన్తగతంపాపం జ నానాంపుణ్యకర్మణామ్। తేద్వన్ద్వమోహనిర్ముక్తా భజన్తేమాందృఢవ్ర తాః॥ఇత్యష్టావింశశ్లోకాన్తేనగ్రన్థేన — తైస్తైఃకామైర్హృతజ్ఞానతయా తత్తత్సిద్ధ్యర్థం దేవతాన్తరాణ్యేవప్రపద్యమానానా మనాదిపాపవాస నాబలమోముహ్యమానతయా భగవత్ప్రభావమజానతాంలోకానాం సహసాభగవద్భక్తజనౌన్ముఖ్యగన్ధఏవనవిద్యతే— అపిత్వనేకజన్మార్జిత సుకృతసంచయేనయేక్షీణపాపాః—తఏవభగవన్తంప్రపద్యన్తఇతిభగవద్భ క్తదశాయాఏవదుర్లభత్వప్రతిపాదనముఖేన జ్ఞానిదశాయాస్సుదుర్లభ త్వం—దేవతాన్తరభక్తానా మన్తవత్ఫలతయా౽నన్తఫలానాం భగవ ద్భక్తానాంతేభ్యో వ్యావృత్తత్వంచప్రతిపాద్యతే।౭। తత్ర—అన్తవత్తుఫ లంతేషాం తద్భవేదల్పమేధసామ్। దేవాన్దేవయజోయాన్తి మద్భక్తా యాన్తిమామపి॥ఇతిత్రయోవింశశ్లోకే దేవతాన్తరభక్తభగవద్భక్తానా మన్తవత్ఫలత్వానన్తఫలత్వాభ్యాంవైషమ్యముచ్యతే।౮। ఏతదేవచవై షమ్యం—నవమాధ్యాయే—త్రైవిద్యామాంసోమపాఃపూతపాపాః। ఇ త్యాదివింశశ్లోకప్రభృతినా—యాన్తిదేవవ్రతాదేవాన్ ॥ ఇత్యాదిపంచ వింశశ్లోకాన్తేనగ్రన్థేన విశదతరముచ్యతఇతి నదర్శితసప్తమనవమా ధ్యాయగ్రన్థయో ర్భిన్నప్రకరణతా ।౯। ఇత్థంచ దర్శితసప్తమనవమా

ధ్యాయ[గ్రన్థ]ప్రతిపాదితం భగవద్భక్తదేవతాన్తరభక్తరూప సకలేతరాధికారిభ్యో జ్ఞాన్యధికారిణః శ్రైష్ఠ్యమనదర్శితమోక్షధర్మ ప్రకరణేనాపి ప్రతిపాద్యతఇతి నాత్రవిరోధగన్ధః । ౧౦ । దర్శితమోక్షధర్మవచనజాతేచ — చతుర్విధామమజనాః — ఇత్యనేనచతుర్విధాభజన్తేమామ్ — ఇత్యుక్తచతుర్విధభక్తనిర్దేశఏవక్రియతే । ౧౧ । తేషామేకాన్తినశ్శ్రేష్ఠాఇతిచ — తేషాంజ్ఞానీనిత్యయుక్తఇత్యాదివజ్జ్ఞానినిర్దేశః । ౧౨ । యేచైవానన్యదేవతాస్తేషామేకాన్తినశ్శ్రేష్ఠాఇతియోజ్యమ్ । ౧౩ । యేచమెభగవదనన్యదేవతాఏవ చతుర్విధాభక్తానిర్దిష్టాః — తేషామ్మధ్యఏకాన్తినఏవశ్శ్రేష్ఠాఇతితదర్థః।౧౪। యెచైవానన్యదేవతాఇత్యేవపాఠస్సమ్ప్రతిసర్వత్రదృశ్యతే । ౧౫ । తెచైవానన్యదేవతాఇతిపాఠేపి తచ్ఛబ్దఃపూర్వతచ్ఛబ్దసమానవిషయఏవ। ౧౬ ।చకారేణైకాన్తినామపిసముచ్చయె నతుసర్వేషామనన్యదేవతాకత్వబోధః । ౧౭ । అత్ర — తేచైవానన్యదేవతాఇతి చతుర్ణామనన్యదేవతాకత్వవర్ణనం — ఉదారాస్సర్వఏవైతఇతి గీతానిర్దేశసమానవిషయమ్ । ౧౮ । సర్వఏవైతేమామెవోపాసతఇత్యుదారాఇత్యుదారత్వమనన్యదేవత్వపర్యవసన్నమేవ తత్రభాషితమ్ । ౧౯ ।తథాచ—చతుర్ణామనన్యదేవత్వేప్యేకాన్తినఏవ తత్రశ్రేష్ఠావక్ష్యమాణానన్యప్రయోజనత్వేనత్యుభయత్రైకరూపైవశ్రైష్ఠ్య ముపపాదితంభవతి ।౨౦। అత్రానన్యదేవతాభక్తశబ్దాభావాత్ప్రాగుక్తరీత్యా —అనన్యదేవతాఇత్యస్యానన్యప్రాప్యపరతాపివాసువచా । ౨౧ । సర్వథా—చతుర్విధాభజన్తేమామిత్యత్ర— చతుర్విధామమజనాఇత్యత్రచ వివక్షితానాంచతుర్ణామప్యధికారిణాం భగవదేకభక్తత్వమేనాభిమతమ్ । ౨౨ । తథాచ—చత్వారోపిభగవదనన్యదేవతాఏవేతియద్యప్యుక్తాః(ప్రోక్తాః)ఏవ—తథాపి తేషామప్యేకాన్తినఏవ శ్రేష్ఠాః—యతోనిరాశీఃకర్మకారిణామేకాన్తినాం భగవానేవపరమప్రాప్యః—ఇతరేషాంత్రయాణాంతు భగవతఇతరదేవఫలమ్—తతః—ఇత్యయమర్థః— తేషామేకాన్తినశ్శ్రేష్ఠాఇత్యాదినా—ఫలకామాహితే

మతా ఇత్యన్తేనార్ధత్రయేణ గీతాదేవేహాఽపి ప్రతిపాద్యత ఇతి సిద్ధమ్। ౨౩। ఇత్థం చ గీతాశాస్త్రే—ఉదారాస్సర్వ ఏవైత ఇత్యాదిశ్లోకవదత్రాపి భగవదేకపరమప్రాప్యత్వభగవదితరపరమప్రాప్యత్వాభ్యామేవ జ్ఞానితదితరాధికారిత్రయవ్యావృత్తిః ప్రతిపాదితేతి నాత్ర పునరావృత్తిమత్త్వాపునరావృత్తిమత్త్వాభ్యాం వైషమ్యం వివక్షితమ్। ౨౪। ఇత్థం భగవద్భక్తేష్వేవ ప్రాప్యవైషమ్యమూలాం జ్ఞానిన ఇతరాధికారిత్రయాద్వ్యావృత్తిమభిధాయ—సర్వే చ్యవనధర్మాణ ఇత్యాదినా సార్ధశ్లోకద్వయేన దేవతాన్తరభక్తేభ్యో భగవద్భక్తస్య వ్యావృత్తిరభిధీయతే। ౨౫। తదిదం గీతాశాస్త్రేఽపి—కామైస్తైస్తైర్హృతజ్ఞానాః ప్రపద్యన్తేఽన్యదేవతాః। ఇత్యారభ్య — అన్తవత్తు ఫలం తేషాం, తద్భవేదల్పమేధసామ్। దేవాన్ దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపీత్యన్తేనోచ్యతే। ౨౬। ఏతదేవ చ నవమాధ్యాయే వింశాదిశ్లోకత్రయేణ ప్రథమం సంగ్రహేణాభిధాయ — తతస్త్రయోవింశాదిశ్లోకత్రయేణ తదేవ ఫలవైషమ్యహేతూపన్యాసపూర్వకం వివృతమితి న సప్తమనవమాధ్యాయగ్రన్థయోర్భిన్నప్రకరణతా జ్ఞానివైశిష్ట్యప్రతిపాదనశేషత్వే నైకప్రకరణత్వాత్। ౨౭। ఇత్థం చ — సర్వే చ్యవనధర్మాణ ఇత్యత్ర సర్వపదం సర్వదేవతాన్తరభక్తపరం — జ్ఞానినస్సేతరభగవద్భక్తేభ్యో వ్యావృత్తేరనుపదమేవ నిరూపితతయా దేవతాన్తరభక్తేభ్యో వ్యావృత్తేరేవ నిరూపణీయతయాఽవశిష్టత్వాత్ — సమానప్రకరణగీతాసప్తమాధ్యాయే భగవద్భక్తాన్తరేభ్యో వ్యావృత్తిప్రదర్శనానన్తరం దేవతాన్తరభక్తేభ్యో వ్యావృత్తేరేవ నిరూపణదర్శనాత్ — ఇహాఽపి — బ్రహ్మాణం శితికణ్ఠం చేత్యాదివాక్యశేషే పరిమితఫలకత్వపర్యవసన్నచ్యవనధర్మకత్వాపరిమితఫలకత్వపర్యవసన్నమోక్షఫలకత్వయోర్దేవతాన్తరసేవకత్వతదసేవకత్వవిశిష్టభగవదుపాసకత్వనిబన్ధనతాప్రతిపాదనపూర్వకం ప్రతిబుద్ధానాం నిరుక్తచ్యవనధర్మత్వహేతుదేవతాన్తరసేవకత్వాభావప్రతిపాదనముఖేన దేవతాన్తరభక్తేభ్యో వ్యావృత్తేరేవ ప్రతిపాదనాచ్చ। ౨౮।

త్థంచ—సర్వేచ్యవనధర్మాణః ప్రతిబుద్ధస్తుమోక్షభాగితివచనవ్యక్తిపర్యా
లోచనే— ప్రతిబుద్ధఏవమోక్షం ప్రాప్తుమర్హతి—ప్రతిబుద్ధేతరేసర్వే
చ్యవనధర్మాణఏవేత్యర్థః ప్రతీత్యాఽత్రత్యసర్వశబ్దస్య ప్రతిబుద్ధేతరపర
తాయాఏవస్వారసికత్వాత్ —బ్రహ్మాణంశితికణ్ఠంచేత్యాదిశ్లోకేనప్రతిబు
ద్ధశబ్దస్యానన్యదేవతాయాజివిషయత్వేనవ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ ప్రతిబుద్ధేతర
పరతయాఽవగమ్యమానోఽయంసర్వశబ్దోదేవతాన్తరభక్తపరఏవ—న
తుప్రస్తుతజ్ఞానేతరభగవద్భక్తాధికారిత్రయపరః—తథాసతి—బ్రహ్మాణం
శితికణ్ఠంచేత్యాదిశ్లోకే దేవతాన్తరాసేవకత్వేన ప్రతిబుద్ధానామితరవ్యా
వృత్తిప్రతిపాదనాసాంగత్యాత్ ।౨౯। ఆర్తాదయశ్చత్వారోపి భగవ
దనన్యభక్తాఇతిహి ప్రాగేవనిరూపితమ్।౩౦। మోక్షధర్మవచనస్థైకాన్తి
ప్రతిబుద్ధశబ్దానైకధర్మావచ్ఛిన్నవిషయా — ప్రథమస్య ప్రయోజ
నాన్తరానవలమ్బిభగవదేకప్రాప్యకాధికారిపరతయా— అహమేవగతిరి
త్యాదినా— ద్వితీయస్యానన్యదేవతాయాజిపరతయా—బ్రహ్మాణంశితిక
ణ్ఠంచేత్యాదినాచ పృథక్పృథగ్వ్యాఖ్యానాదేకవిషయత్వే పృథక్పృథ
గ్వ్యాఖ్యానానావశ్యకత్వాచ్చ । ౩౧ । ఇత్థంచ—చ్యవనంప్రచ్యుతిః—
స్వప్రాప్యఫలభోగవినాశేనపునరావృత్తిః—ధర్మః—అవర్జనీయతయా
ప్రాప్తంవిశేషణం—యేషాంతేచ్యవనధర్మాణఇతివ్యుత్పత్త్యా చ్యవనధ
ర్మాణఇత్యస్యావర్జనీయపునరావృత్తయఇత్యర్థకతయా—సర్వేచ్యవన
ధర్మాణః ప్రతిబుద్ధస్తుమోక్షభాగిత్యనేన—భగవద్భక్తఏవమోక్షభాగ్భ
వతి—తదితరే సర్వేదేవతాన్తరభక్తా అవర్జనీయచ్యవనాఏవభవన్తీత్యు
క్తంభవతి — దేవతాన్తరభక్తభగవద్భక్తానాం పరస్పరవ్యావృత్త్యభి
ధానస్థలేషు సర్వత్ర పునరావృత్త్యపునరావృత్తిరూపవైలక్షణ్యస్యై
వాభిధీయమానతయాఽత్రాపి తస్యైవప్రతిపిపాదయిషితత్వాత్ ।౩౨।
యథోక్తం గీతాయాంసప్తమాధ్యాయే — కామైస్తైస్తైర్హృతజ్ఞానాః
ప్రపద్యన్తేఽన్యదేవతాః।తంతంనియమమాస్థాయ ప్రకృత్యానియతాః

స్స్వయా ॥ యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతి । త
స్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్ ॥ స తయా శ్రద్ధయా
యుక్తస్తస్యారాధనమీహతే । లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్
హి తాన్ ॥ అన్తవత్తు ఫలం తేషాం తద్భవేదల్పమేధసామ్ । దేవాన్ దేవయ
జో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపి ॥ ఇతి వింశాదిచతుశ్శ్లోక్యా । ౩౩ ।
ఏవం నవమాధ్యాయేఽప్యుక్తమ్— త్రైవిద్యా మాం సోమపాః పూతపాపా
యజ్ఞైరిష్ట్వా స్వర్గతిం ప్రార్థయన్తే । తే పుణ్యమాసాద్య సురేన్ద్రలోక
మశ్నన్తి దివ్యాన్ దివి దేవభోగాన్ ॥ తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాలం
క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తి । ఏవం త్రయీధర్మమనుప్రపన్నా గతా
గతం కామకామా లభన్తే ॥ అనన్యాశ్చిన్తయన్తో మాం యే జనాః పర్యుపా
సతే । తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహమ్ ॥ యేఽప్యన్య
దేవతాభక్తా యజన్తే శ్రద్ధయాఽన్వితాః । తేఽపి మామేవ కౌన్తేయ యజ
న్త్యవిధిపూర్వకమ్ । అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ । న తు
మామభిజానన్తి తత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తి తే ॥ యాన్తి దేవవ్రతా దేవాన్
పితౄన్ యాన్తి పితృవ్రతాః । భూతాని యాన్తి భూతేజ్యా యాన్తి మద్యాజి
నోఽపి మామ్ ॥ ఇతి వింశాదిశ్లోకషట్కేన । ౩౪ । అత్ర— త్రైవిద్యా మామితి
శ్లోకే మామిత్యుక్తిరిన్ద్రాదిశరీరకభగవత్పరా — యష్టృభిర్భగవత్పర్య
న్తానామిన్ద్రాదిశబ్దానామవగమ్యాయజనేఽపి స్వశరీరభూతేన్ద్రాదియజ
నస్య వస్తుతస్స్వయజనే పర్యవసన్నతామనుసన్దధతో భగవతస్స్వాభిప్రా
యమాత్రమూలేత్యవధేయమ్— యేఽప్యన్యదేవతాభక్తా ఇతి శ్లోకే భగవతై
వాస్యార్థస్య స్పష్టీకృతత్వాత్ । ౩౫ । అత్ర చ— సప్తమాధ్యాయే వింశా
దిశ్లోకత్రయేణ దేవతాన్తరోపాసకానాం తత్తత్ఫలభాక్త్వమభిధాయ
త్రయోవింశశ్లోకే పూర్వార్ధేన తాదృశఫలస్యాన్తవత్త్వమభిధాయ—
తతః— కథం దేవతాన్తరభక్తానామన్తవత్ఫలత్వమిత్యాశఙ్కాపరిహారా
యోక్తం— దేవాన్ దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపీతి । ౩౬ ।
ఏవం కథనేన చ— నశ్వరభోగదేవతాన్తరప్రాప్తిః పునరావృత్తిఫలా— తద్వి

పరీతలక్షణభగవత్ప్రాప్తిస్త్వపునరావృత్తిఫలేతి సిద్ధ్యతి ।౩౭। తదిదం స్పష్టముక్తమష్టమాధ్యాయషోడశశ్లోకే — ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున। మాముపేత్య తు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యత ఇతి ।౩౮। నవమాధ్యాయేఽపి — వింశైకవింశశ్లోకాభ్యాం దేవతాన్తరయాజినాం ఫలభోగప్రకారం పునః పునరావృత్తిం చాభిధాయ ద్వావింశశ్లోకే భగవద్భక్తానాం — యోగక్షేమం వహామ్యహమిత్యపునరావృత్తిరభిహితా ।౩౯। అత్ర శ్లోకే — అహమ్మత్ప్రాప్తిరూపం యోగమపునరావృత్తిరూపం క్షేమం చ వహామీతి వ్యాకుర్వతా భాష్యకృతా క్షేమశబ్దో హ్యపునరావృత్తిపరో భాషితః ।౪౦। తదుపరి త్రయోవింశచతుర్వింశశ్లోకాభ్యాం సర్వాన్తరాత్మభూతభగవత్తత్త్వయాథాత్మ్యజ్ఞానపూర్వకముపాసనస్యాకరణం కరణం చ పునరావృత్త్యపునరావృత్త్యోశ్చ హేతురిత్యభిధాయ — తతః పూర్వవదేవ దేవాద్యుపాసకానాం దేవాదిప్రాప్తిప్రతిపాదనముఖేన పునరావృత్తిమత్త్వం భగవద్యాజినాం భగవత్ప్రాప్తిప్రతిపాదనముఖేనాపునరావృత్తిమత్త్వం చోపపాదితమ్ ।౪౧। అయం భావః — ఉపాసకైర్యథా యదుపాసితా హి దేవతా స్వసమానభోగత్వలక్షణం సాయుజ్యం దద్యాత్ । నాధికమ్ — అసామర్థ్యాత్ । ఇత్థం చ దేవతాపితృభూతాదీనాం పరిచ్ఛిన్నకాలవర్తిపరిమితభోగతయా తత్సాయుజ్యలక్షణా తత్ప్రాప్తిః పునరావృత్తిరూప ఏవ విశ్రామ్యతి । భగవతస్తు తద్విపరీతలక్షణతయా తత్ప్రాప్తిరపునరావృత్తిలక్షణ ఏవ విశ్రామ్యతీతి ।౪౨। తదిదముక్తం సప్తమాధ్యాయత్రయోవింశశ్లోకభాష్యే — ఇన్ద్రాదయో హి పరిచ్ఛిన్నభోగాః — పరిమితకాలవర్తినశ్చ — తత్సాయుజ్యం ప్రాప్తాస్తైస్సహ ప్రచ్యవన్తే। మద్భక్తా అపి తేషామేవ కర్మణా మదారాధనరూపతాం జ్ఞాత్వా పరిచ్ఛిన్నఫలసఙ్గం త్యక్త్వా మత్ప్రీత్యైకప్రయోజనా మాం ప్రాప్నువన్తి న చ పునర్నివర్తన్తే — మాముపేత్య తు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యత ఇతి హి వక్ష్యత ఇతి ।౪౩। నవమాధ్యాయపఞ్చవింశశ్లోకభాష్యేఽప్యుక్తమ్ — దేవాదివ్రతా దేవాదీన్ ప్రాప్య తైస్సహ పరిమితం భోగం

భుక్త్వా తేషాం వినాశకాలే తైస్సహ వినష్టా భవన్తి — మద్యాజినస్తు మామనాదినిధనం సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్ప మనవధికాతిశయా సంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణమహోదధి మనవధికాతిశయా నన్దం ప్రాప్య న పునర్నివర్తన్త ఇత్యర్థ ఇతి । ౨౪ । ఇత్థం గీతాశాస్త్రే భగవద్భక్తేష్వేవ కస్యచిదధికారిణ ఇతరేభ్యః ప్రాప్యాన్తరపరేభ్యో భగవదేకప్రాప్యత్వరూపవైషమ్యాభిధానానన్తరం దేవతాన్తరభక్తభగవద్భక్తానాం వైలక్షణ్యాభిధానస్థలే పునరావృత్తిమత్త్వాపునరావృత్తిమత్త్వరూపవైషమ్యస్యాసకృదభిధానదర్శనాత్ తత్సమానప్రకరణేఽస్మిన్ మోక్షధర్మవచనేపి తద్వదేవ ప్రాప్యాన్తరపరత్వ భగవదేకప్రాప్యత్వలక్షణ భగవద్భక్తావాన్తరవైషమ్యాభిధానానన్తరం కేషాంచిత్పునరావృత్తిమత్త్వాపునరావృత్తిమత్త్వరూపవైషమ్యవర్ణనం దేవతాన్తరభక్తభగవద్భక్తవిషయం స్వరసతస్సువచమితి నాత్ర — సర్వేచ్యవనధర్మాణ ఇత్యస్య పునరావృత్తిమదర్థకత్వేపి కైవల్యార్థినః పునరావృత్తిప్రతిపాదనపరత్వనిబన్ధ ఉపలభ్యతే । ౨౫ ।

నను — సర్వేచ్యవనధర్మాణః ప్రతిబుద్ధస్తు మోక్షభాగిత్యత్ర ప్రతిబుద్ధశబ్దోఽనన్యదేవతాయాజిభగవద్భక్తమాత్రపరో వా — జ్ఞానిమాత్రపరో వా — ఆద్యే పునరావృత్తిమత్త్వేనావశ్యసంగ్రాహ్యస్యైశ్వర్యార్థినః — సర్వేచ్యవనధర్మాణ ఇత్యత్ర ప్రతిబుద్ధేతరకృత్స్నవిషయేణ సర్వశబ్దేనాసంగ్రహప్రసంగః — ప్రతిబుద్ధశబ్దేన గృహీతస్య తస్య మోక్షభాక్త్వకథనవిరోధశ్చ స్యాతామ్ । ద్వితీయే జ్ఞానీతరకృత్స్నవిషయేణ సర్వశబ్దేన కైవల్యార్థినోపి గ్రహణసమ్భవేన తస్య పునరావృత్తిప్రతిపాదనమనాయత్యాసిద్ధం భవతీతి చేన్న — ఐశ్వర్యార్థినః పునరావృత్తేర్వర్ణనీయత్వే తద్వర్ణనస్య సమానప్రకరణగీతాశాస్త్రైకవాక్యత్వానురోధేన భగవద్భక్తావాన్తరవైలక్షణ్యనిరూపణావసర ఏవ ప్రసక్తతయా దేవతాన్తరభక్తభగవద్భక్తవైలక్షణ్యాభిధానప్రకర

శతస్యాప్రసక్తత్వాత్ — ప్రమాణాన్తరైః ప్రకరణాన్తరే భగవద్భక్తాన్తరవైలక్షణ్యస్య విస్తృతవిశదనిరూపణావసర ఏవ తత్సిద్ధావంక్షేపతో నిరూపణావసరేఽత్రస్పష్టతద్వర్ణనాసిద్ధావపి క్షత్యభావాత్ — అపిచ — ఇహ వివక్షితస్య చ్యవనధర్మత్వస్యావర్జనీయచ్యవనకత్వరూపస్య స్వోపాస్యదేవతాప్రసాదాపరిహార్యపునరావృత్తికత్వపర్యవసాయిన ఐశ్వర్యార్థిసాధారణ్యవిరహేణ నిరుక్తరూపైశ్వర్యార్థినంగ్రహస్యానన్వేనావివక్షితత్వాత్ — ప్రతిబుద్ధస్తుమోక్షభాగిత్యేకవచననిర్దేశేన ప్రతిబుద్ధేష్వపి కస్యచిదేవ మోక్షభాక్త్వసమ్భవస్య ప్రతిపిపాదయిషితత్వేనైశ్వర్యార్థినో మోక్షభాక్త్వాభావవిరోధాభావాచ్చ ప్రథమపక్షే బాధకాభావాత్ । ౪౬ ।

ఏతదుక్తం భవతి — చతుర్విధభక్తానామవాన్తరవైచిత్రీనిరూపణప్రకరణ ఏవ తదన్తఃపాతిన ఐశ్వర్యార్థినః పునరావృత్తినిరూపణం ప్రసక్తమ్ — ౧ — నతు దేవతాన్తరభక్తానాం భగవద్భక్తానాంచ వైలక్షణ్యనిరూపణప్రకరణే — ౨ — అతః — సర్వే చ్యవనధర్మాణః ప్రతిబుద్ధస్తు మోక్షభాగిత్యత్ర తత్ప్రసఙ్గ ఏవ నాస్తి — ౩ — తతః పూర్వం — చతుర్విధా మమ జనా ఇత్యారభ్య — ఫలకామా హి తే మతా ఇత్యుక్తస్య భగవద్భక్తాన్తరవైలక్షణ్యనిరూపణప్రకరణత్వేపి తత్ర తాదృశవైలక్షణ్యస్య సంక్షేపత ఏవ నిరూపణకథనేన విశదనిరూపణం నాస్తి — ౪ — అత ఏవ — ఏకాన్తిశబ్దితానాం జ్ఞానినాం తదితరేషాంచ పరం భగవదేకప్రాప్యత్వతదితరప్రాప్యత్వాభ్యాం వైలక్షణ్యం ప్రతిపాదితం — ౫ — న త్వైశ్వర్యార్థికైవల్యార్థినాః పరస్పరవైలక్షణ్యం తత్ప్రాప్యస్వరూపంచ — ౬ — అతస్తత్సర్వంగీతాదౌ తద్విశదనిరూపణప్రకరణ ఏవ బోధ్యమితి నేహ తద్వివక్షా — ౭ — అపిచ — ఉపాసకానాం చ్యవనం స్వీయాపేక్షావిశేషలక్షణస్వదోషమూలం — స్వోపాస్యదేవతాసామగ్ర్యవైకల్యలక్షణదేవతాదోషమూలంచేతి ద్విప్రకారకమస్తి — ౮ — తత్ర ప్రథమం — స్వోపాస్యదేవతాయా మోక్షలక్షణనిత్యఫలప్రదానసామర్థ్యే సత్యపి భఙ్గురక్షుద్రఫలవిషయస్వా

షునావిశేషానుగుణ తత్ప్రసాదలభ్యఫలవినాశావశ్యభావిపునరావృత్తి
రూపం—౯—ఇదంచ స్వాపేక్షావిశేషదోషమూలమేవేతి తత్ప్రకాశే
నవర్జయితుంశక్యతయా నావర్జనీయంచ్యవనం—౧౦—ద్వితీయంతూ
ప్యోపాస్యదేవతా సాధ్యపరిపూర్ణోత్తమఫలప్రార్థనేసత్యపి దేవతా
యానిత్యఫలదానసామర్థ్యవైకల్యేనతత్ప్రసాదలభ్యానిత్యఫలనాశావశ్య
భావి పునరావృత్తిరూపమ్—౧౧— ఇదంప్యోపాస్యదేవతాసామర్థ్యవై
కల్యదోషమూలం దేవతాప్రసాదతోప్యపరిహార్యమేవేత్యపరిహార్యమే
వచ్యవనమ్—౧౨— సర్వేచ్యవనధర్మాణఇత్యత్రధర్మపదం—చ్యవనమే
షాంధర్మోఽవశ్యభావివిశేషణమితికీర్త్యా చ్యవనస్య నిరుక్తరూపమవ
ర్జనీయత్వమవగమయదేవసఫలం—౧౩—అత్రధర్మపదవివక్షితం చ్య
వనస్యావశ్యభావ్యవర్జనీయవిశేషణత్వమేవ — గీతానవమాధ్యాయే
చతుర్వింశశ్లోకావతరణికాభాష్యే—తేచపరిమితఫలభాగినశ్చ్యవనస్వభా
వాశ్చభవన్తీతి—పంచవింశశ్లోకావతారికాభాష్యే—కేచిదత్యల్పఫలభా
గినశ్చ్యవనస్వభావాశ్చభవన్తీతిచ భాషమాణాభాష్యకారానిర్దిశన్తి
—౧౪—స్వభావశబ్దోప్యవర్జనీయవిశేషణపర్యాయః—౧౫— ఉపా
స్యదేవతాసామర్థ్యవైకల్యమూలమైశ్వర్యాఖ్యలక్షణభగవద్భక్తావ్యావృ
త్తమవర్జనీయచ్యవనమేవచ—సర్వేచ్యవనధర్మాణఇత్యత్రవివక్షితం—
ధర్మపదప్రయోగస్వారస్యాత్ —అన్యథా—ప్రతిబుద్ధస్య కథంచ్యవనధ
ర్మత్వంనాస్తీత్యాదిశంకాపరిహారాయప్రవృత్తే—బ్రహ్మాణంశితికణ్ఠంచే
త్యాద్యుత్తరశ్లోకే ప్రతిబుద్ధానాం పరిమితఫలమాత్రదానశక్తదేవతో
పాసకత్వాభావాన్నచ్యవనధర్మత్వమితి పరిహారకథనస్యాసాంగత్యా
పత్తేః — స్వాపేక్షావిశేషలక్షణదోషమూలదర్శితప్రథమప్రకారచ్యవ
నస్య ప్రతిబుద్ధేష్వపిసమ్భావేన తదభావస్య దేవతాన్తరసేవకత్వాభావేన
సాధనాసమ్భవాచ్చ—౧౬—ఇత్థంచ నిరుక్తరూపస్య చవనధర్మత్వస్య
సకలభగవద్భక్తావ్యావృత్తస్యైవేహవివక్షితత్వేన నైశ్వర్యార్థిలక్షణభ
గవద్భక్తసంగ్రాహ్యతాదివక్షితేతి పరదసరగ్రాహ్యాదోషః—౧౭—

ఏవం—సర్వేచ్యవనధర్మాణ ఇత్యత్ర సర్వపదప్రయోగాత్ప్రతిబుద్ధేతరత్వావచ్ఛేదేన నిరుక్తరూపచ్యవనధర్మత్వస్య—ప్రతిబుద్ధస్తు మోక్షభాక్—ఇత్యుత్తరైకవచనాన్తప్రతిబుద్ధశబ్దప్రయోగస్వారస్యాత్ప్రతిబుద్ధత్వసామానాధికరణ్యేన మోక్షభాక్త్వస్య చ ప్రతిపాదనస్యైవేహాభిమతత్వదర్శనేన నైశ్వర్యార్థిలక్షణభగవద్భక్తస్య మోక్షభాక్త్వప్రతిపాదనప్రసఙ్గమూలో విరోధః— తాదృశభగవద్భక్తస్యేహ ప్రతిబుద్ధశబ్దేనావివక్షితత్వేనక్షతివిరహాత్ —౧౮— ప్రతిబుద్ధత్వావచ్ఛేదేనేహ మోక్షభాక్త్వావివక్షణంచ—గీతాసప్తమాధ్యాయే—మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే। యతతామపి సిద్ధానాం కశ్చిన్మాం వేత్తి తత్త్వతః॥ ఇతి తృతీయశ్లోకేన—బహూనాం జన్మనామన్తే జ్ఞానవాన్మాం ప్రపద్యతే। వాసుదేవస్సర్వమితి స మహాత్మా సుదుర్లభః॥ ఇత్యేకోనవింశశ్లోకేనచోక్తరీత్యా—ప్రతిబుద్ధా అపి సర్వే న మోక్షభాజో భవన్తి— తేష్వపి తాదృశోఽధికారీ క్వచిత్క్వచిదేక ఏవ భవతీతి తద్దుర్లభత్వాభిప్రాయేణైశ్వర్యార్థినాం తదభావాభిప్రాయేణ చేతి నాత్ర కశ్చిద్విరోధ ఇతి। ౪౭ ।ఇత్థంచ కైవల్యార్థిభగవత్ప్రాప్త్యర్థినోరుభయోరపీహావివక్షితత్వసమ్భవేన తయోర్ద్వయోరేవాపునరావృత్తిలక్షణమోక్షభాక్త్వం ప్రతిపాదితం భవతీతి స్వసమానప్రకరణగీతాశాస్త్రసమానార్థకమేవేదం మోక్షధర్మవచనం । ౪౮ । యద్వా— ప్రతిబుద్ధశబ్ద ఇహానిత్యఫలవిరక్తముముక్షుభగవద్భక్తవిషయస్స నైశ్వర్యార్థిమాత్రవ్యావృత్త ఏవ—అనిత్యఫలవిషయాన్మోక్షరూపనిత్యఫలదానసమర్థాసమర్థపరావరదేవతాతత్త్వవిషయాచ్చవ్యామోహాత్ప్రతిబుద్ధత్వస్యైవ ప్రతిబుద్ధశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్ — బ్రహ్మాణం శితికణ్ఠంచేత్యాద్యుత్తరశ్లోకేన తథైవ వివరణాచ్చ । ౪౯ । ఇత్థంచ భగవద్భక్తదేవతాన్తరభక్తరూపాణాం సర్వేషామైశ్వర్యార్థినాం — సర్వేచ్యవనధర్మాణ ఇత్యత్ర ప్రతిబుద్ధేతరకృత్స్నవిషయేణ సర్వశబ్దేన సంగృహీతానాం పునరావృత్తిమత్త్వమవిశే

ణోక్తం భవతీతి నభగవద్భక్తభూతైశ్వర్యార్థినాం పునరావృత్త్య
భనన్యూనతా । ౫౦ । నాపివా కైవల్యార్థినా మపునరావృత్త్య
భనన్యూనతా— అనిత్యఫలవిరక్తముముక్షు భగవద్భక్తవిషయేణ
ప్రతిబుద్ధశబ్దేన కైవల్యార్థిభగవత్ప్రాప్త్యర్థినాముభయేషామపిసంగ్రహా
న్మోక్షభాక్ఛబ్దేనోభయేషా మపునరావృత్తిలక్షణమోక్షప్రతిపాదనస
త్త్వాచ్చ । ౫౧ । ఏవంచ ప్రతిబుద్ధత్వావచ్ఛేదేన మోక్షభాక్త్వస్య ప్రతి
పాదయిషితత్వేపినవిరోధః । ౫౨ । నచైవంసతి దేవతాన్తరాసేవక
త్వేన ప్రతిబుద్ధానామైశ్వర్యార్థిభ్యోవ్యావృత్త్యభిధానమసంగతం—భగ
వద్భక్తభూతైశ్వర్యార్థిభ్యో నిరుక్తరూపేణ వ్యావృత్త్యయోగాదితివా
చ్యమ్—బ్రహ్మణంశితికణ్ఠంచేత్యాదిశ్లోకే—ప్రతిబుద్ధానసేవన్త ఇత్యస్య
ప్రాప్యప్రాపకసాధారణోపాసనలక్షణాశ్రయణసామాన్యరాహిత్యార్థ
కతయా భగవద్భక్తభూతైశ్వర్యార్థినాం ప్రాపకతయా భగవదుపాస
కత్వేపి ప్రాప్యభూతైశ్వర్యస్య బ్రహ్మాదిపదప్రాప్తిరూపత్వేనప్రాప్య
తయా దేవతాన్తరోపాసకత్వస్యావర్జనీయతయా దేవతాన్తరానాశ్ర
యిత్వలక్షణతదసేవకత్వేనప్రతిబుద్ధానాం సకలైశ్వర్యార్థివ్యావృత్త్యభి
ధానస్య సంగతత్వాత్ । ౫౩ ।

ఇదమత్రబోధ్యమ్ — ఐశ్వర్యార్థిషు భగవద్భక్తానాంప్రాప
కతయా భగవదాశ్రయిత్వస్య—దేవతాన్తరభక్తానాంప్రాపకతయా దే
వతాన్తరాశ్రయిత్వస్యచవ్యావృత్తస్యసత్త్వే ప్యైశ్వర్యస్య బ్రహ్మాదిప
దప్రాప్తిరూపతయా ప్రాప్యతయా దేవతాన్తరాశ్రయిత్వముభయేషాం
తుల్యమ్—౧—అతఏవ—గీతాష్టమాధ్యాయే — ఐశ్వర్యార్థిప్రాప్యప్ర
కృతిసమ్బన్ధపురుషార్థభూతభోగైశ్వర్యస్య నశ్వరత్వే నపునరావృ
త్తిప్రతిపాదనఘట్టే—ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జు
నేత్యాది షోడశశ్లోకమారభ్యైకోనవింశశ్లోకపర్యన్తేనగ్రన్థేన బ్రహ్మా
దిపదానాం బ్రహ్మాదీనాంచోత్పత్తివినాశకాలవ్యవస్థావర్ణనం సంగచ్ఛ
తే—౨— ఐశ్వర్యస్య బ్రహ్మాదిపదతదధిపతిచతుర్ముఖాదిప్రాప్తిరూప

త్వాభావేతు తేషామిహానశ్వరత్వవర్ణన మప్రస్తుతమసంగతంస్యాత్ — ౩— స్యస్యైవచతుర్ముఖాదిభావేన ప్రాప్తిరైశ్వర్యరూపత్వేపితథావిధావస్థాప్రాప్త్యత్వాయతథావిధావస్థాపన్నదేవతాన్తరస్యప్రాప్యత్వతయోపాసనమావశ్యకమేవ —౪— అన్యథాహి తథావిధావస్థాప్రాప్తిరేవనసమ్భవతి—తత్క్రతున్యాయాత్ —౫— అన్తతస్స్వస్యైవతథావిధావస్థాపన్నస్యప్రాప్యతయోపాసనేపి తథావిధావస్థాపన్నస్య స్వస్యైవదేవతాన్తరరూపతయా తథావిధస్యోపాసనప్రాప్తి దేవతాన్తరోపాసనప్రాప్తిరూపేవభవతః—౬—అతఏవ—శారీరకశాస్త్రేపి కార్యాధికరణే హిరణ్యగర్భలక్షణకార్యబ్రహ్మోపాసకత్వమైశ్వర్యార్థినో బాదరిపక్షోపన్యాసముఖేనప్రతిపాద్యతే —౭— నచ భగవద్భక్త్యన్తఃపాతినామైశ్వర్యార్థినాం స్వాసాధారణదివ్యమంగళవిగ్రహవిశిష్టస్య భగవతఏవోపాసనమన్తిమస్మరణంచవిహితం దృశ్యతే— యథోక్తం — గీతాష్టమాధ్యాయేఽష్టమాదిశ్లోకత్రయే— అభ్యాసయోగయుక్తేన చేతసానాన్యగామినా। పరమంపురుషందివ్యంయాతిపార్థానుచిన్తయన్॥ కవింపురాణమనుశాసితార మణోరణీయాంసమనుస్మరేద్యః। సర్వస్యధాతారమచిన్త్యరూప మాదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్॥ ప్రయాణకాలేమనసాఽచలేన భక్త్యాయుక్తోయోగబలేనచైవ। భ్రువోర్మధ్యేప్రాణమావేశ్యసమ్యక్సతంపరంపురుషముపైతిదివ్యం॥ ఇత్యేవంరూపే— ఆదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాదిత్యసాధారణదివ్యమంగళవిగ్రహనిర్దేశఃకృతః— ఉక్తంహితత్రభాష్యే—ఆదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ —అప్రాకృతస్వాసాధారణదివ్యరూపమితి। పరమంపురుషందివ్యమితి—సతంపరంపురుషముపైతిదివ్యమితిచ భగవతఏవనిర్దేశఃకృతః— తత్కథమేషాంహిరణ్యగర్భాదిలక్షణదేవతాన్తరోపాసకత్వముచ్యతఇతివాచ్యమ్ — సకలేతరదేవతాజాతభోగ్యజాతవిలక్షణశబ్దాదిభోక్తృత్వదశావిశిష్టచతుర్దశలోకగర్భా[illegible] హిరణ్యగర్భశరీరకస్య తదీయపాదయుగ్మలవిశిష్టస్వాసాధా

రణాప్రాకృతదివ్యమంగళవిగ్రహసమేతస్య చతుర్ముఖాన్తస్సన్నిపత్య తన్ముఖేనదర్శితవిలక్షణ ప్రాకృతశబ్దాదీన్భుఞ్జానస్య తతస్తాదృశభోక్తృత్వదశాలక్షణవిలక్షణైశ్వర్యసమ్పన్నస్య భగవతఉపాసనస్య తత్ర వివక్షితతయా తదసాధారణాప్రాకృతదివ్యరూపనిర్దేశేప్యైశ్వర్యార్థీనాం తత్రవిశేషణీభూతదేవతాన్తరోపాసకతాయా అవర్జనీయత్వా దప్రాకృతరూపవిశిష్టభగవద్రూపవిశేష్యాంశస్య ప్రాపకత్వమాత్రేణోపాస్యతాయాః హిరణ్యగర్భాకారభూతవిలక్షణశబ్దాదిభోక్తృత్వలక్షణవిలక్షణైశ్వర్యరూపవిశేషణాంశస్యైవ ప్రాప్యతయోపాస్యతాయాశ్చవివక్షితత్వేన విరోధాభావాచ్చ—౮—తదిదం గీతాభాష్యే భాష్యకారైరేవ తత్రతత్రస్పష్టముపదర్శితమ్—౯—యథోక్తమష్టమాధ్యాయచతుర్థశ్లోకభాష్యే—పురుషశ్చాధిదైవతం—అధిదైవతశబ్దనిర్దిష్టఃపురుషః—అధిదైవతం—దైవతోపరివర్తమానః—ఇన్ద్రప్రజాపతిప్రభృతికృత్స్నదైవతోపరివర్తమాన ఇన్ద్రప్రజాపతిప్రభృతీనాం భోగ్యజాతాద్విలక్షణశబ్దాదేర్భోక్తాపురుషః—సాచ భోక్తృత్వావస్థాఐశ్వర్యార్థిభిః ప్రాప్యతయాఽనుసన్ధేయేతి—౧౦—అత్రాధిదైవతపురుషఇతినిర్దిష్ట శ్చతుర్ముఖ శరీరకతదీయహృదయకమలనివిష్టాప్రాకృతాసాధారణరూపదర్శితలక్షణపరమపురుషఏవ—నతు పరమపదనాథాదిః—తస్యక్షరప్రాకృతశబ్దాదిభోక్తృత్వదశాయాః ప్రమాణసంప్రదాయాసమ్ప్రతిపన్నత్వాత్—౧౧—ఇన్ద్రప్రజాపతిప్రభృతీత్యత్ర—ప్రజాపతిశబ్దశ్చచతుర్ముఖాదర్వాచీనప్రజాపతిపరఏవ—౧౨—అష్టమశ్లోకభాష్యేపి—పరమంపురుషం దివ్యంమాంనక్ష్యమాణ ప్రకారంచిన్తయన్మామేవయాతి—ఆదిభరతమృగత్వప్రాప్తివదైశ్వర్యవిశిష్టతయా మత్సమానాకారో భవతీత్యైశ్వర్యదశాయాఃప్రాప్యత్వమభిహితమ్—౧౩—దశమశ్లోకభాష్యేపి— దివ్యంపురుషంయోనుస్మరేత్—సతమేవాప్నోతి—తత్సమానైశ్వర్యోభవతీత్యర్థఇత్యైశ్వర్యదశాయాఏవప్రాప్యత్వముక్తమ్—౧౪—సాచైశ్వర్యదశాచతుర్ముఖాకారేణాణ్డాధిపత్యప్రాప్తిలక్షణైవ—

౧౫—అత ఏవోక్తం — శ్రీభట్టనాథదివ్యసూరిప్రబన్ధప్రథమశ్రీసూక్తప
ఞ్చమగాథాభాష్యే—కృష్ణపాదసూరిభిః, దేవతానామైశ్వర్యస్య కృత్స్న
స్యోపరితనమణ్డాధిపత్యం ఖల్వైశ్వర్యస్యోపరితనసీమా— తాభిర్బ్రహ్మా
దిభిరీశ్వరస్యాశ్రయణప్రకార ఉచ్యతే—అణ్డాధిపతయే నమ ఇతి హ్యేతత్పద
ప్రాప్తయే సాధనమన్త్రః — తాదృశాణ్డైశ్వర్యవిశిష్టతయా ఖలు సర్వేశ్వర
స్యానుసన్ధానం—వ్యాహరన్మామనుస్మరన్—ఇత్యుక్తరీత్యా—ఏతన్మన్త్ర
స్యాభిధానం— మనసైశ్వర్యవిశిష్టతయాఽనుసన్ధానం చైవమస్యాశ్రయణప్ర
కారస్థితిరితి—౧౬—అత్ర దేవతానామిత్యాదినా భాష్యకారోక్తాధిదైవ
తశబ్దార్థం ప్రత్యభిజ్ఞాప్య తాదృశపదవివక్షితైశ్వర్యస్యాణ్డాధిపత్యరూప
తాయా అభిధానాచ్చతుర్ముఖైశ్వర్యరూపతైవాభిహితా భవతి —౧౭—
భగవద్భక్తభూతైశ్వర్యార్థిప్రకరణేషు ప్రాయశస్తేషాం హిరణ్యగర్భై
శ్వర్యప్రేప్సుతావర్ణనం చాత్రార్థినోఽసఙ్కోచప్రసఙ్గాభావేన సీమా
భూతైశ్వర్యప్రేప్సుతాయా ఏవ ప్రాయశస్సమ్భవాభిప్రాయకం— నత్విత
రైశ్వర్యార్థిత్వాసమ్భవాభిప్రాయకమ్—తథా సతి శ్రీభారతశాన్తిపర్వ
ణ్యేకచత్వారింశదధికత్రిశతతమే శ్రీనారాయణీయోపాఖ్యానే సప్తమే
చాధ్యాయే బ్రహ్మాదీనాం సర్వేషామేవ దేవానాం భగవన్తముద్దిశ్య పర
మం తపోఽనుష్ఠాయ తత్తత్స్వస్వపదప్రాప్తిలక్షణైశ్వర్యప్రాప్తిప్రతిపాదన
విరోధాపత్తేః —౧౮— తథా చ—ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిషు సత్యలోకా
దిపదేషు తత్తత్పదాధిపత్యప్రాప్తిస్తత్తత్పదాధిపతిభిస్సహ సమానభోగ
తయా న్యూనభోగతయా వా సహావస్థానం చేత్యేతత్సర్వం భగవతస్తత్తద్దే
వతాన్తరాణాం చ సకాశాల్లబ్ధుం తత్తత్పదాధిపతిదేవతాన్తరప్రాప్తిలక్ష
ణైశ్వర్య ఏవాన్తర్భవతీత్యైశ్వర్యార్థినాం సర్వేషాం ప్రాప్యతయా దేవ
తాన్తరోపాసనం తత్ప్రాప్తిశ్చావర్జనీయే ఏవ—అన్తతస్తత్తద్దశావిశిష్ట
స్వాత్మన ఏవ దేవతాన్తరరూపతయా తథావిధస్వాత్మానుసన్ధానప్రాప్త్యో
స్సత్త్వాత్ — తదేతత్సర్వమభిప్రేత్యైవ భగవతా గీతాష్టమాధ్యాయే—
ఐశ్వర్యార్థినాం ప్రాప్యవినాశాధీనపునరావృత్త్యుపపాదనఘట్టే—ఆబ్ర

హ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జునేత్యాద్యభిధానాచ్చేతి ।౫౪।
తథాచైశ్వర్యార్థినాం పునరావృత్తిం కైవల్యార్థిభగవత్ప్రాప్త్యర్థి
నోశ్చాపునరావృత్తిం ప్రతిపాదయదిదం మోక్షధర్మవచనప్రకరణం గీ
తాశాస్త్రసమానకక్ష్యమేవేతి నకించిదిహవిరోధ ఉపలభ్యతే ।౫౫।
అథవా ప్రతిబుద్ధశబ్దో దేశతః కాలతో వస్తుతో వాపరిచ్ఛిన్నఫలవిషయా
దావ్యామోహాదుత్తీర్ణవిషయస్సన్ — తేషామేకాన్తినశ్శ్రేష్ఠా ఇత్య
త్రస్థితైకాన్తిశబ్దేనసమానవిషయ ఏవ — సర్వేచ్యవనధర్మాస్తఇతిపాత
పూర్వనిర్దిష్టచతుర్విధాధికారిఘటక జ్ఞానీతరత్రివిధాధికారపరామర్శి
తచ్ఛబ్దస్వారస్యాద్బహువచనవిరోధేన ద్వివిధాధికారిమాత్రపరామర్శే
స్వారస్యాసమ్భవాత్ — బ్రహ్మణశ్శతికల్పం చేత్యాద్యుత్తరశ్లోకే — పరి
మితం ఫలమిత్యస్య కాలపరిచ్ఛిన్నమాత్రవిషయత్వలక్షణసఙ్కోచాస్వార
స్యాత్ — త్రివిధపరిచ్ఛిన్నవిషయత్వే ప్రతిబుద్ధాసాధారణధర్మతయా త
చ్ఛ్లోకవివక్షితస్య పరిమితఫలవిరక్తత్వస్య కైవల్యార్థివ్యావర్తకతా
లాభస్వారస్యాచ్చ ।౫౬। గీతార్థసఙ్గ్రహే ఏకాదశశ్లోకే — భక్తభేదః ప్ర
బుద్ధస్య శ్రైష్ఠ్యం సప్తమ ఉచ్యత ఇతి ప్రతిపాదయద్భిః భగవద్యామున
మునిభిరపి గీతాసప్తమాధ్యాయే జ్ఞానిశబ్దేననిర్దిష్టస్యాధికారిణః ప్రతి
బుద్ధశబ్దపర్యాయ ప్రబుద్ధశబ్దేననిర్దేశాద్దర్శితమోక్షధర్మవచనప్రక
రణస్థప్రతిబుద్ధశబ్దో జ్ఞానిపర ఇతి — జ్ఞానిగతోత్కర్షస్య శ్రైష్ఠ్యమితిశ
బ్దేననిర్దేశాత్ — తేషామేకాన్తినః శ్రేష్ఠా ఇతి — ప్రతిబుద్ధస్తు శ్రేష్ఠభాగి
తిచదర్శితమోక్షధర్మవచనప్రకరణోక్తం శ్రేష్ఠభాక్త్వలక్షణం శ్రైష్ఠ్య
మేవ — ఉదారాస్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీత్వాత్మైవ మే మతమిత్యత్ర గీతాసప్త
మాధ్యాయే వివక్షితమితిచ దర్శితమోక్షధర్మవచనగీతాశాస్త్రప్రక
రణయోరేకవిషయత్వం సమ్యక్ప్రత్యభిజ్ఞాపితమ్ ।౫౭। ఇత్థమేకాన్తిప్ర
తిబుద్ధశబ్దయోరేకవిషయత్వేసతిచ — ప్రాక్ — అనన్యదేవతా ఇత్యుక్త
స్యైకాన్తివిశేషణస్యైవ — బ్రహ్మణశ్శతికల్పం చేత్యాదినా వివరణం
స్వారసికం భవతి ।౫౮। ఇత్థంచ — తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తిర్విశిష్య

తే॥ప్రియోహిజ్ఞానినోఽత్యర్థమహంసచమమప్రియః । ఉదారాస్సర్వఏ
వైతేజ్ఞానీత్వాత్మైవమేమతం । ఆస్థితస్సహియుక్తాత్మా మామేవానుత్త
మాంగతిమ్॥ఇతిగీతాసప్తమాధ్యాయసప్తదశాష్టాదశశ్లోకవివక్షితతదిత
రాధికారిత్రయవైలక్షణ్యమేవేహాభిధిత్సితమ్ ।౫౯। తత్రహి జ్ఞానినో
భగవదేకప్రాప్యత్వమూలకం నిత్యయుక్తత్వమేకభక్తిత్వంచేతివిశేషణ
ద్వయమస్తి—ప్రాప్యాన్తరపరస్యతన్నాస్తీత్యేతదేవవైలక్షణ్యమభిమతమ్
।౬౦।తదేవచదర్శితమోక్షధర్మప్రకరణేప్యభిధిత్సితమ్।౬౧।ఇదమత్రావ
ధేయమ్—నిత్యయుక్తత్వమేవచ—శ్రేష్ఠభాగితి— మోక్షభాగితిచపాఠ
భేదేనాభిధీయతే।ఏకభక్తిత్వమేవచ—అనన్యదేవతాఇత్యనేన—బ్రహ్మా
ణంశితికణ్ఠంచేత్యాదినాచోచ్యతే । నిత్యయుక్తత్వప్రతికోటిభూతమేవచ
చ్యవనధర్మత్వం— ఏకభక్తిత్వప్రతికోటిభూతమేవచాన్యదేవతత్వమిత
రాధికారిత్రయస్యవివక్షితమితి । ౬౨ ।

ఇదంపునరత్రావధేయమ్— విలక్షణభోగశక్తియుక్తచేతనవిశేష
త్వస్యైవ దేవతాత్వరూపత్వాత్—తస్యబ్రహ్మాదిభ్యోపి విలక్షణభోగ
శక్తియుక్తప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపే కైముతికన్యాయసిద్ధ
త్వాత్—తత్క్రతున్యాయేన ప్రాప్యస్యాప్యుపాసనీయత్వా చ్చైశ్వ
ర్యార్థినాం ప్రకృతిమిశ్రచేతనవిశేషాత్మకబ్రహ్మాది దేవతాన్తరేష్వివ
కైవల్యార్థినాం ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపలక్షణదేవతాన్త
రే ప్రాప్యతయోపాసనస్యసత్త్వా త్ప్రాప్యతయాదేవతాన్తరోపాసకత్వ
లక్షణ మన్యదేవతత్వం జ్ఞానీతరాధికారిత్రయసాధారణమ్—౧—
ప్రాప్యతయా దేవతాన్తరానుపాసకత్వలక్షణమనన్యదేవతత్వం జ్ఞాని
నోఽసాధారణమేవ —౨— ఇత్థంచ— తేషామేకాన్తినశ్శ్రేష్ఠా
యేచైవానన్యదేవతాఇతి— బ్రహ్మాణంశితికణ్ఠంచ యాశ్చాన్యాదేవ
తాస్స్మృతాః।ప్రతిబుద్ధానసేవన్తే యస్మాత్పరిమితంఫలమితిచ—
దేవతాన్తరానుపాసకత్వస్య జ్ఞానీతరాధికారిత్రయవ్యావృత్తజ్ఞానిధర్మ

తయా ప్రతిపాదనం సాధుసంగచ్ఛతే —౩— తేషాంచైకాన్తానాం ఇతి పా
ఠోపినాస్మిన్ శ్లోకే నసమన్వేతవ్యః —౪— యాశ్చాన్యా దేవతాస్సన్తి
తా ఇత్యనేన యథోక్తరీత్యా ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపమపి
సంగృహీతంభవతి —౫— ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిమూలాన
న్దస్యాపి భగవత్ప్రాప్తిమూలానన్దాదత్యల్పతయా — యస్మాత్పరిమితం
ఫలమితిచ సాధుసంగచ్ఛతే —౬— జ్ఞాపితంచేదంగీతాష్టమాధ్యాయ
ద్వావింశశ్లోకావతారికాభాష్యే — జ్ఞానినఃప్రాప్యంతు తస్మాదత్యన్తవిభ
క్తమిత్యాహేతి భాష్యమాణైర్భాష్యకారైరపి —౭— ఐకాన్త్యంభగవ
త్యేషాం సమానమధికారిణామితిగీతార్థసంగ్రహాష్టావింశశ్లోకే భగవ
ద్యామునమునివచనం — ఉదారాస్సర్వఏవైతఇతి గీతాసప్తమాధ్యాయా
ష్టాదశశ్లోకభాష్యే — సర్వఏవైతేమామేవోపాసతఇత్యుదారా ఇతిభాష్య
కారవచనంచప్రాపకతయా దేవతాన్తరానుపాసకత్వలక్షణానన్యదేవత
త్వవిషయమితినవిరోధః —౮— వ్యక్తమేవేదంతచ్ఛ్లోకభాష్యఏవ —
యేమత్తోయత్కించిదపిగృహ్ణన్తి తేమమసర్వస్వదాయినఇత్యనేనగ్రన్థేన
—౯— ఏవంచ్యవనధర్మత్వమపి జ్ఞానీతరాధికారిత్రయసాధారణమేవే
హావివక్షితం — సేవ్యసేవకభావేనప్రసక్తసమ్బన్ధాత్స్వతఃపరమప్రాప్య
భూతాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోభగవతఃప్రాప్యాన్తరాశ్రయణేన ప్రచ్యు
తేస్త్రయాణామవిశిష్టత్వాత్ —౧౦— చ్యవనంహినామ ప్రసక్తసమ్బ
న్ధాదుపరితనవస్తునఃకేనచిద్ధేతునా తాదృశసంసర్గప్రహాణపూర్వకా
ర్వాచీనవస్తుప్రాప్తిః —౧౧— స్వప్రాప్యప్రాపకతయా సేవ్యసేవకభావేన
భగవన్తమేవోపాసీనేషు చతుర్విధేష్వధికారిషు జ్ఞానినోభగవదేక
ప్రాప్యాస్తమేవపరమప్రాప్యంప్రేప్సన్తఉపాసనదశాయామివఫలదశా
యామప్యనివృత్తసేవ్యసేవకభావలక్షణతత్సంసర్గతయాయావదాత్మ
భావ్యనువృత్తతాదృశభగవత్సంసర్గానిత్యయుక్తాఉచ్యన్తే —౧౨— ఇత
రేత్వధికారిణఐశ్వర్యకైవల్యలక్షణప్రాప్యాన్తరపరతయా స్వస్వప్రాప్య
ప్రాప్తయే సేవ్యసేవకభావేన భగవన్తమేవోపాసీనా స్వస్వప్రాప్యప్రా

ప్త్యనన్తరం నదీనిస్తరణానన్తరం ప్లవపరిత్యాగవదుపాసనదశాస్థితసేవ్య సేవకభావలక్షణభగవత్సంసర్గప్రవాహేణ భగవతః ప్రచ్యవనాత్ — సర్వే చ్యవనధర్మాణ ఇత్యవిశేషేణ నిర్దిశ్యన్తే — ౧౩ — ఇదమేవచ కేషాంచిన్నశ్వ రప్రాప్యాన్తరభజనరూపం సత్ప్రాప్త్య వినాశేనపునరావృత్తిరూపంభ వతి — కేషాంచిత్స్థిరప్రాప్యాన్తరభజనరూపం సత్ప్రాప్త్య వినాశాభావే నాపునరావృత్తిరూపంభవతీతివిశేషేపి పరమప్రాప్యభూతాద్భగవతః ప్రచ్యుతత్వమవిశిష్టమేవ జ్ఞానీతరేషాంసర్వేషామ్ — ౧౪ — ఇత్థంచ — చ్యవనధర్మాణ ఇత్యస్య — చ్యవనం — యథోక్తలక్షణా భగవతః ప్రచ్యుతిః — ధర్మో యేషాంత ఇత్యేవార్థసిద్ధ్యా నాత్ర కైవల్యార్థినా మైశ్వ ర్యార్థితుల్యప్రాప్యపురుషార్థవినాశాధీనపునరావృత్తి ప్రతిపాదనగన్ధ ఇతి । ౬౩ । జ్ఞానినాంనిత్యతయాఽన్యేషాంతత్ప్రాప్త్యసిద్ధిపర్యన్తమను వృత్త్యా పశ్చాన్నివర్తమానతయాచ గీతాసప్తమాధ్యాయసప్తదశశ్లోక భాష్యేఽభిహితఉపాసకానాం భగవతాసహయోగ స్సేవ్యసేవకభావల క్షణఏవ — నాన్యాదృశకేవలసంయోగాదిరూపఇతి — అయంయోగః ప్రాపకతయాప్రాప్యతయాచాభిమతత్వాదేవజ్ఞానినాంనిత్యతయాఽనువ ర్తతఇతి — సర్వేచ్యవనధర్మాస్తే ప్రతిబుద్ధస్తుశ్రేష్ఠభాగితిపాఠఏవచ స్వారసికఇతి — సర్వేచ్యవనధర్మాణః ప్రతిబుద్ధస్తుమోక్షభాగితిపాఠేపి మోక్షశబ్దస్య భగవత్ప్రాప్తిప్రతిబన్ధకసర్వవినిర్మోక్షవిషయస్య భగ వత్ప్రాప్తిలక్షణపరమమోక్షఏవ ముఖ్యతమత్వేనతద్విషయతయా — ప్రతిబుద్ధస్తుమోక్షభాగిత్యత్ర ప్రతిబుద్ధస్య కైవల్యార్థివ్యావృత్తత యాపి నిర్దేశఉపపద్యతఇతిచ ప్రాగేవోపపాదితమ్ । ౬౪ । అర్థప ఞ్చకరహస్యే — లోకాచార్యైరపి — కైవల్యమచిత్సమ్బన్ధనివృత్తిమా త్రేణ మోక్షఇతికేచిద్వ్యపదిశన్తీతివదద్భిస్తస్యముఖ్యమోక్షరూప త్వాభావఏవఖ్యాపితః । ౬౫ । దర్శితమోక్షధర్మవచనప్రకరణస్యేదృ శార్థకత్వమేవ స్వప్రకరణసమానప్రకరణ సకలపూర్వాచార్యశ్రీసూ క్త్యనుగుణమ్ । ౬౬ । ఆర్తోజిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీచేతిపృథక్ప్రథ

గిత్యధికార్థసద్భావమంగీకుర్వతాం వాదికేసరిరమ్యజామాతృమునిప్రవరమునిప్రభృతీనామపి చేదమేవాభిప్రేతమిత్యవగమ్యతే । ౯౮ । భక్తంప్రతివిశేషస్తవమపార్థానుకీర్తితఇతివాక్యశేషస్యాపి భక్తావాన్తరవిశేషకీర్తనపరత్వమేవచ స్వారసికమ్ । ౯౯ । తథాచ—దర్శితమోక్షధర్మవచనప్రకరణస్య ప్రాగుక్తేషుకల్పేషు కేనాప్యేకేనకల్పేనశాస్త్రాన్తరోక్తకైవల్యార్థ్యపునరావృత్త్యవిరోధేన పూర్వోక్తార్థపరతాయా ఏవ స్వరసతోలాభేన నకథంచిదపికైవల్యార్థినా మైశ్వర్యార్థితుల్యాపునరావృత్తి ప్రమాణతాసిధ్యతీతి సర్వథాపి నాత్రవిరోధగన్ధఇతి ॥ ౧౦౧ ॥ యఃపునః—సర్వేవ్యవనధర్మాణఃప్రతిబుద్ధస్తుమోక్షభాగితివచనస్య—జ్ఞాన్యేకఏవమోక్షభాక్—తదన్యేఽధికారిణఆర్తార్థార్థిజిజ్ఞాసురూపాస్త్రయోపి స్వప్రాప్యపురుషార్థవినాశేన కాలవిశేషేఽవర్జనీయపునరావృత్తయఇతి పూర్వపక్ష్యభిమతోర్థః ॥ ౧౦౨ ॥ సతు నకథంచిదపిసమ్భవతి—సమానప్రకరణగీతాశాస్త్రే మహాత్మగ్రన్థేనైశ్వర్యార్థినాం ప్రాప్యభూతైశ్వర్యస్యబ్రహ్మాదిపదప్రాప్తిరూపస్య కాలవిశేషేఽవశ్యవినాశిత్వేనావర్జనీయ పునరావృత్తికతాం ప్రతిపాద్య జ్ఞానినాం ప్రాప్యభూతభగవత్తత్త్వస్యవినాశప్రసంగాభావేన పునరావృత్త్యభావంప్రతిపాద్య తథైవ కైవల్యార్థినామపి జిజ్ఞాసుశబ్దితానాం ప్రాప్యభూతప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మ తత్త్వస్యావినాశిత్వేనాపునరావృత్తింప్రతిపాద్య తతఐశ్వర్యార్థినాం పునరావృత్తిహేతుధూమాదిగతేః—జ్ఞానినాంజిజ్ఞాసూనాం చాపునరావృత్తిహేత్వర్చిరాదిగతేశ్చస్ఫుటతప్రతిపాదనేనతద్విరోధస్యదుష్పరిహరత్వాత్—ఏవం సర్వత్రశ్రుతిస్మృతిష్వైశ్వర్యార్థిలక్షణైకవిధాధికారిణాం పునరావృత్తేస్తదన్యద్వివిధాధికారిణామపునరావృత్తేశ్చప్రతిపాదనదర్శనే నేహైకవిధాధికారిమాత్రస్యాపునరావృత్తింప్రతిపాద్య తదితరేషాం సర్వేషామవిశేషేణపునరావృత్తిప్రతిపాదనే సకలశాస్త్రవిరోధప్రసఙ్గాచ్చ ॥ ౧౦౩ ॥ గీతాశాస్త్రేష్టమాధ్యాయే—ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జు

నేత్యాదిషోడశశ్లోకా ద్వ్యేకోనవింశశ్లోకాన్తగ్రన్థేనైశ్వర్యార్థినాం ప్రా
ప్యభూతబ్రహ్మాదిపదైశ్వర్యస్యవినాశేనావర్జనీయంపునరావృత్తిమత్త్వం
ప్రతిపాదితమ్ ॥ ౧౦౪ ॥ మాముపేత్యపునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వ
తమ్। నాప్నువన్తిమహాత్మానస్సంసిద్ధింపరమాంగతాః॥ఇతిపఞ్చదశశ్లో
కేన— మాముపేత్యతుకౌన్తేయపునర్జన్మనవిద్యతే॥ఇతిషోడశశ్లోకోత్త
రార్ధేనచపరమకారణభూత భగవత్తత్త్వస్యకదాచిదపివినాశ ప్రసఙ్గా
భావేనతదేకప్రాప్యానాంజ్ఞానినాంప్రాప్యవినాశప్రసఙ్గాభావేనాపునరావృ
త్తిః ప్రతిపాదితా ॥౧౦౫॥ పరస్తస్మాత్తుభావోఽన్యోఽవ్యక్తోఽవ్యక్తా
త్సనాతనః।యస్ససర్వేషుభూతేషు నశ్యత్సునవినశ్యతి॥ అవ్యక్తోఽక్షరఇ
త్యుక్తస్తమాహుఃపరమాంగతిమ్।యంప్రాప్యననివర్తన్తే తద్ధామపర
మంమమ॥ఇతివింశైకవింశశ్లోకాభ్యాంజిజ్ఞాసుశబ్దితానాం కైవల్యార్థినా
మపిప్రాప్యభూతప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మ తత్త్వస్యావినాశిత్వేనాపు
నరావృత్తిమత్త్వం ప్రస్ఫుటంప్రతిపాదితమ్ ॥ ౧౦౬ ॥ ఏవం పఞ్చదశా
ధ్యాయేపి—తతఃపదంతత్పరిమార్గితవ్యం యస్మిన్గతాననివర్తన్తిభూ
యః॥ఇతిచతుర్థశ్లోకే—గచ్ఛన్త్యమూఢాఃపదమవ్యయంతత్॥ ఇతిపఞ్చ
మశ్లోకే— యద్గత్వాననివర్తన్తేతద్ధామపరమంమమ॥ఇతిషష్ఠశ్లోకేచప్ర
కృతివినిర్ముక్తప్రత్యగాత్మ స్వరూపస్యనిత్యతా ప్రతిపాదనపూర్వకంత
త్ప్రాప్తికామానాంపునరావృత్త్యభావఏవప్రతిపాదితః॥౧౦౭॥ తస్మాత్
—సర్వేచ్యవనధర్మాణఃప్రతిబుద్ధస్తుమోక్షభాగిత్యాదివచనఘటితమోక్ష
ధర్మప్రకరణస్యైకాన్తి ప్రతిబుద్ధశబ్దితజ్ఞానిలక్షణైకవిధాధికారిమాత్ర
పునరావృత్తేస్తదితరాధికారిణాంత్రయాణాం పునరావృత్తేశ్చప్రతిపా
దనపరతా నకథంచిదపిసమ్భవతి— దర్శితాన్యథాసిద్ధిగన్ధానర్హాతిస్ఫు
టార్థక కైవల్యార్థ్యపునరావృత్తిప్రతిపాదకసమానప్రకరణగీతాదిగ్రన్థ
విరోధాత్—ఇహ తత్తత్ఫలార్థినాం తత్తత్ప్రాప్యస్యవినాశాదేవ పునరా
వృత్తేఃప్రతిపిపాదయిషితతయా ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మతత్త్వలక్ష
ణప్రాప్యస్యాక్షరశబ్దవాచ్యస్య కదాచిదపినాశప్రసంగాభావేన తదర్థి

నాం జిజ్ఞాసూనాం ప్రాప్యవినాశాధీనపునరావృత్తేరసమ్భావిత త్వాచ్చ ॥ ౧౦౮ ॥ కించ — సర్వేచ్యవనధర్మాణ ఇత్యస్య ప్రతిబుద్ధేతరాధికారిసామాన్యోద్దేశేన పునరావృత్తి ప్రతిపాదనపరత్వే పఞ్చాగ్నివిదాం శ్రుత్యాదిప్రతిపన్నస్యాపునరావృత్తిమత్త్వస్య భవతామపిసమ్ప్రతిపన్నతయా తద్వచనవిరోధో భవతామపి దురుద్ధరఏవస్యాత్ ॥ ౧౦౯ ॥ ఏవంపఞ్చాగ్నివిదామపి మోక్షభాక్త్వస్య భవతామపిసమ్ప్రతిపన్నతయా ప్రతిబుద్ధస్యావిశేషేణ మోక్షభాక్త్వేన సకలేతరవ్యావృత్త్యభిధానమసంగతమ్ ॥ ౧౧౦ ॥ నచాత్రప్రతిబుద్ధశబ్దః పంచాగ్నివిదాం పరమపురుషనిష్ఠానాంచ సాధారణ ఇతి నాత్రకశ్చిద్విరోధ ఇతి వాచ్యం— తేషాంజ్ఞానీనిత్యయుక్తఏకభక్తిర్విశిష్యత ఇతి — ఆస్థితస్సహి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాంగతిమితిచ — గీతాశాస్త్రే ఏకభక్తిత్వేన భగవదేకప్రాప్యత్వేనచాభిహితస్య జ్ఞానినః పరమపురుషనిష్ఠతాయాఏవావగమేన తద్విభక్తాత్ప్రకృతిపియుక్తప్రత్యగాత్మలక్షణప్రాప్యాన్తరనిష్ఠాశ్చ పంచాగ్నివిదో వ్యావృత్తత్వాత్ తత్స్థానీయస్య దర్శిత మోక్షధర్మవచనప్రకరణఏకాన్తిప్రతిబుద్ధశబ్దాభిహితస్యాధికారిణోపి— తేషామేకాన్తినశ్శ్రేష్ఠాస్తేచైవానన్యదేవతా ఇతి — అహమేవగతిస్తేషాం నిరాశీఃకర్మకారిణామితిచ — తద్వదేవానన్యదేవతత్వలక్షణైకభక్తిత్వేన భగవదేకప్రాప్యత్వేనచ ప్రతిపన్నస్య పంచాగ్నివిద్వ్యావృత్తతాయా దురపహ్నవతయా ప్రతిబుద్ధశబ్దస్యోభయసాధారణ్యాసమ్భవాత్ ॥ ౧౧౧ ॥ భగవదేకప్రాప్యత్వలక్షణం పరమపురుషనిష్ఠత్వం పఞ్చాగ్నివిద్వ్యావృత్తమితితు గీతాష్టమాధ్యాయే త్రయోవింశచతుర్వింశశ్లోకావతారికాయాం— అథాత్మయాథాత్మ్యవిదః పరమపురుషనిష్ఠస్యచ సాధారణీమర్చిరాదికాంగతిమాహేత్యభిదధతా భాష్యకారేణైవ సువ్యక్తముక్తమ్ ॥ ౧౧౨ ॥ షడ్వింశశ్లోకభాష్యే— ద్వివిధానాంజ్ఞానినామితినిర్దేశస్తు చతుర్వింశశ్లోకే— తత్రప్రయాతాగచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదోజనా ఇత్యేకోక్త్యాజిజ్ఞాసుజ్ఞానిరూపద్వివిధాధికారిణామచిరా

రాదిగతివిధానార్థం బ్రహ్మప్రాప్తిప్రయోజక విద్యావత్త్వేన మూలోక్తజిజ్ఞాసుజ్ఞానిరూపద్వివిధాధికారి క్రోడీకారానువాదమాత్రం —అన్యథా—పూర్వోక్తజిజ్ఞాసుభిన్నజ్ఞానినఏవ పఞ్చాగ్నివిదాదిరూపేణ ద్వివిధత్వపరత్వే తస్యైకభక్తిత్వభగవదేకప్రాప్యత్వాభిధానవిరోధాపత్తేః—పంచాగ్నివిదః ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మలక్షణప్రాప్యాన్తరనిష్ఠత్వే తన్మూలద్విభక్తత్వయోః భగవతామపిసమ్ప్రతిపన్నత్వాత్—జిజ్ఞాసుభిన్నస్య జ్ఞానినోద్వివిధత్వేన పూర్వంకాప్యనుక్తత్వేనేహ తథా తదనువాదాయోగాత్—పంచాగ్నివిదో జిజ్ఞాసుభిన్నత్వేతస్యేహప్రస్తుతతయా మూలేభాష్యేచ తస్యగత్యభిధానస్య ప్రస్తుతజిజ్ఞాసోర్గత్యకథనస్యచాసంబద్ధత్వప్రసంగాత్ — గీతాష్టమాధ్యాయ పంచదశశ్లోకావతారికాభాష్యేణ — అతఃపరమధ్యాయశేషేణ జ్ఞానినఃకైవల్యార్థినశ్చాపునరావృత్తి మైశ్వర్యార్థినః పునరావృత్తించాహేత్యేవంరూపేణాధ్యాయశేషస్య దర్శితాధికారిత్రయవిషయతాయాఏవోక్తత్వేన తదతిరిక్తాధికారివిషయత్వాసమ్భవాత్—పూర్వప్రక్రాన్తజిజ్ఞాసుత్యాజ్యోపాదేయవిషయాష్టమాధ్యాయతృతీయశ్లోకే—అక్షరంబ్రహ్మపరమమిత్యాదికే పంచాగ్నివిద్యాయాఏవ జిజ్ఞాసూపాదేయవిద్యాత్వేన ప్రతిపాద్యమానతాయాస్తద్భాష్యే వ్యక్తత్వేన పంచాగ్నివిదఏవ జిజ్ఞాసురూపతాయాస్స్పష్టత్వాత్— గీతాష్టమాధ్యాయత్రయోవింశచతుర్వింశశ్లోకవ్యాఖ్యానావసరే— గీతార్థసంగ్రహాఖ్యవ్యాఖ్యాయాం—— జ్ఞానినాం జిజ్ఞాసూనాంచాపునరావృత్తిమార్గమితిపఙ్క్త్యా—జ్ఞానినఃపరం బ్రహ్మగచ్ఛన్తి—జిజ్ఞాసవో వివిక్తాత్మస్వరూపం బ్రహ్మగచ్ఛన్తీతివివేక ఇతిపఙ్క్త్యాచ తత్రత్యార్చిరాదిగత్యభిధానస్య జ్ఞానిజిజ్ఞాసువిషయతయైవ శ్రీయామునాచార్యపాదైర్వ్యాఖ్యాతత్వేన తద్విరోధప్రసంగాచ్చ ॥ ౧౧౩ ॥ తస్మాత్ — ప్రస్తుతో జిజ్ఞాసురేవపంచాగ్నివిత్—సచ నప్రతిబుద్ధశబ్దేనేహవివక్షితః— అపితు సర్వశబ్దేనేత్యేవోపగన్తవ్యమ్ ॥ ౧౧౪ ॥ తథాచ—చ్యవనధర్మత్వస్య పునరావృత్తిరూపత్వే శ్రుత్యా

దిభిరపునరావృత్తిమత్త్వేన ప్రతిపన్నస్య పంచాగ్నివిదః పునరావృత్తిమత్త్వప్రతిపాదనవిరోధో దుష్పరిహారఏవ ॥ ౧౧౫॥ యదపిమన్యన్తే పూర్వపక్షిణః—పంచాగ్నివిద్యానిష్ఠస్య ప్రకృతిమణ్డలే క్వచిదాత్మానుభవః పూర్వంభవతి—తస్మాదపగతస్య పశ్చాదేవ బ్రహ్మప్రాప్తిః—ఆత్మానుభవాదపగమాభిప్రాయకతయా చ్యవనధర్మత్వాభిధానముపపద్యత ఇతి ॥ ౧౧౬ ॥ ఉక్తంహి తైత్తిరీయాష్టమాధ్యాయ త్రయోవింశాదిశ్లోకభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాయాం—పంచాగ్నివిదోపి బ్రహ్మప్రాప్తిరస్త్యేవేతి స్వీకర్తవ్యం—తత్ర ప్రాప్త్యైజ్ఞానినాం పరమాత్మాస్వపిశిష్టో భోగ్యః—అక్షరయాథాత్మ్యనిష్ఠానాం స్వస్వరూపమేవపూర్వం భోగ్యం—వస్వాదిపదప్రాప్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిసాధనమధువిద్యాన్యాయాదన్తతో బ్రహ్మప్రాప్తిరితి—ఆత్మమాత్రానుభవసుఖస్యాస్థిరత్వాదేవ చ్యవనధర్మత్వముచ్యతే—నతావతా పునస్సంసారప్రసంగ ఇతిచ ॥ ౧౧౭ ॥ తదేతదత్యన్తమనుపపన్నం—ఈదృశకథాకల్పనాయాః ప్రమాణేషుపూర్వాచార్యశ్రీసూక్తిషువా క్వాప్యాకరలేశాదర్శనాదతి ప్రసంగభయేనాతీన్ద్రియార్థే స్వైరకల్పనాయోగాచ్చ స్వోత్ప్రేక్షామాత్రవిజృమ్భితాయా అస్యాః ప్రమాణశరణై రంగీకారాయోగాదీదృశకల్పనాయాస్సర్వథైవానుపపన్నతాయా వక్ష్యమాణత్వాత్ – తాదృశచ్యవనధర్మత్వస్య మోక్షభాక్త్వ ఏవపర్యవసన్నతయా ప్రత్యుత శ్లాఘాహేతుభూతస్య నిన్దాహేతుత్వాసమ్భవాత్—సర్వేచ్యవనధర్మాణ ఇతి ప్రతిబుద్ధేతరేషాం సర్వేషాంచ్యవనధర్మత్వేన నిన్దాయా ఏవేహవివక్షితత్వాత్—పంచాగ్నివిదామపి ముఖ్యమోక్షస్యాభ్యుపగమేన ప్రతిబుద్ధస్యేవేతి తుశబ్దేన మోక్షభాక్త్వేన ప్రతిబుద్ధస్య స్వేతరసకలవ్యావృత్తిత్వాభిధానాసంగతే ర్దుర్వారత్వాచ్చ ॥ ౧౧౮ ॥ కించ॥ పంచాగ్నివిదో జ్ఞాన్యవిశిష్టభవదభిమతపరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తిదశాయామపి కైవల్యపురుషార్థభూతప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మానుభవలోపాభావేన నివృత్తిలక్షణం భవదభిమతం చ్యవనధర్మత్వమపి తస్యానసంభవదుక్తికమ్ ॥ ౧౧౯ ॥

నన్వాత్మమాత్రానుభవస్యైవ కైవల్యాఖ్యపురుషార్థతయా పరిపూర్ణ బ్రహ్మప్రాప్తిదశాయాం తన్నివృత్తిర్నిరాబాధైవ-బ్రహ్మప్రాప్త్య భావవిశిష్టప్రత్యగాత్మప్రాప్తేరేహాత్మమాత్రానుభవరూపతయా తదానీం విశేషణాభావాదేవ విశిష్టాభావసిద్ధేరితిచేత్ —విశేషణప్రక్షేపేణ విశిష్టాభావం సాధయన్తో భవన్త స్తార్కికసింహాః ఇతితు దృఢంవిశ్వసిమః ॥ ౧౨౦ ॥ పరంతు — అధికంతుప్రవిష్టంనతుతద్ధానికరమితిన్యాయేన బ్రహ్మప్రాప్తేరధికాయా స్తదానీంసమ్భవేపి స్వపురుషార్థభూతప్రకృతివియుక్తాత్మప్రాప్తేర్విచ్ఛేదాభావేన బ్రహ్మప్రాప్తివిశిష్టాయాఆత్మప్రాప్తేరధికాభ్యుదయరూపాయాః ప్రత్యుతశ్లాఘాహేతుత్వేన నిందాహేతుత్వోక్తిర్ననమేవాసంగతమితివిచార్యతామ్ ॥ ౧౨౧ ॥ ప్రతియోగినినష్టేవ పూర్వక్షణవృత్తిత్వవైశిష్ట్యవ్యాసజ్యవృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నస్యతస్యాభావ సంపాదనవదాత్మప్రాప్తౌసత్యామేవకించిద్విశేషణవిశిష్టాయాస్తస్యాఅభావసంపాదనస్యాకించిత్కరత్వేననిందాహేతుత్వంహిదుర్వచం —అన్యథా— జ్ఞానినామపీదృశయత్కించిద్విశేషణవిశిష్టతత్పురుషార్థాభావస్యానువచతయా తేష్వపిచ్యవనధర్మత్వేననిందాప్రసంగస్యదుర్వారత్వాత్ ॥ ౧౨౨ ॥ కించ యద్విరహేణాధికార్యన్తరాణాంనింద్యత్వం శాస్త్రాభిప్రేతం—తత్సద్భావం నిందాహేతుతయాప్రతిపాదయతీతి నహి కశ్చిదనున్మత్తోబ్రూయాత్ ॥ ౧౨౩ ॥ బ్రహ్మప్రాప్తివిరహేణైవహిజ్ఞానీతరాం శ్చ్యవనధర్మత్వేననిందతిశాస్త్రమ్॥ ౧౨౪ ॥కైవల్యార్థినాం ప్రకృతివియుక్తాత్మప్రాప్తేరపేక్షితత్వదర్శనేపి బ్రహ్మప్రాప్త్యభావేనాపి భవితవ్యమితీదృశాపేక్షానిబన్ధో నక్వచిదుపలభ్యతే—యేనేదృశకల్పనాపి కథంచిత్సమ్భవదుక్తికాస్యాత్ ॥ ౧౨౫ ॥ జరామరణమోక్షాయ మామాశ్రిత్యయతన్తియే॥ఇతిగీతాయాం సప్తమాధ్యాయైకోనవింశశ్లోకే జరామరణమోక్షాయేత్యేతావన్మాత్రనిర్దేశాత్ —తద్భాష్యే — ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపదర్శనాయేత్యేవవ్యాఖ్యానాత్ — యఃప్రయాతిత్యజన్దేహంసయాతి పరమాంగతి మిత్యష్టమాధ్యాయత్ర

యోదశశ్లోకభాష్యే — సయాతిపరమాంగతిం। ప్రకృతివియుక్తమ్మ
మానాకారమపునరావృత్తిమాత్మానం ప్రాప్నోతీత్యర్థ ఇతివ్యాఖ్యానా
త్ — తేప్రాప్నువన్తిమామేవేతి ద్వాదశాధ్యాయచతుర్థశ్లోకభాష్యే—
తేపిమాంప్రాప్నువన్త్యేవ — మత్సమానాకారమసంసారిణమాత్మానం
ప్రాప్నువన్త్యేవేత్యేవకార మయోగవ్యవచ్ఛేదపరంవ్యాఖ్యాయబ్రహ్మ
ప్రాప్తివ్యవచ్ఛేదాభావజ్ఞాపనాత్ — ప్రత్యుత — పంచాగ్నివిదాంబ్రహ్మ
ప్రాప్తేరపిసద్భావస్య భాష్యాదిషు సర్వత్రైవ భాష్యకారైరుక్తత్వా
త్ — కార్యాధికరణవేదాంతదీపే — పంచాగ్నివిదోహిప్రకృతివియుక్త
బ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపవిదః — తేచ తత్ప్రాప్యపునర్నివర్తన్త ఇతి
పఙ్క్త్యా తేషాం ప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకత్వవిశిష్టాత్మస్వరూపప్రాప్తే
రభిధానేన — వేదార్థసంగ్రహే పరమశబ్దవాచ్యతాయాః స్థానవిశేషప్ర
కృతివియుక్తాత్మస్వరూప భగవత్స్వరూపేషు త్రిష్వపిసద్భావనిరూపణ
ప్రకరణే — భగవత్స్వరూపం పరమప్రాప్యత్వాదేవపరమంపదం — ఇతర
యోరపిభగవత్ప్రాప్తిగర్భత్వాదేవపరమపదత్వం — సర్వకర్మవినిర్ముక్తా
త్మస్వరూపావాప్తి ర్భగవత్ప్రాప్తిగర్భేతిపఙ్క్త్యా ప్రకృతివియుక్తాత్మ
స్వరూపప్రాప్తే ర్బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భత్వాభిధానేనచ తేషాం జాయ
మానాయాః ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపప్రాప్తే ర్బ్రహ్మప్రాప్తివైశి
ష్ట్యస్య తదానీమేవనియతత్వావగమాచ్చ పంచాగ్నివిదాం బ్రహ్మప్రా
ప్త్యభావవిశిష్టాత్మస్వరూపావాప్తేః కదాచిదపిసమ్భవాదర్శనేన తేషాం
పూర్వం ప్రకృతిమణ్డలే క్వచిచ్చిరకాలమాత్మమాత్రానుభవః —
పశ్చాదేవ బ్రహ్మప్రాప్తిరితి పూర్వపక్షిణాం కథాకల్పనం ప్రమాణా
పరామర్శమూలమత్యన్తహేయమేవేత్యవధేయమ్ ॥ ౧౨౬ ॥ ప్రకృతి
మణ్డలఏవ క్వచిదాత్మానుభవస్థానాభ్యుపగమా ద్దేశవిశేషావచ్ఛిన్నత్వ
విశిష్టాత్మానుభవలక్షణస్య ప్రాప్యపురుషార్థాభావరూపం చ్యవనధర్మ
త్వం పంచాగ్నివిదో బ్రహ్మప్రాప్తిదశాయాం సమ్భవతీతిచ త్సర్వలోక
కామచారిణో ముక్తస్యాపి దేశవిశేషావచ్ఛిన్నత్వవిశిష్టబ్రహ్మానుభవ

లక్షణస్య! పాప్యపురుషార్థాభావవత్త్వలక్షణ చ్యవనధర్మత్వమస్త్యేవేతి తాదృశచ్యవనధర్మత్వస్య ప్రతిబుద్ధేతరనిందాహేతుత్వేనాభిధానంనసంగచ్ఛతే॥౧౨౭॥ అపిచ—చ్యవనశబ్దస్య క్వచిన్నివృత్తిమాత్రఔపచారిక ప్రయోగసత్త్వేపి— తత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తితఇత్యాదిషు సర్వత్రోపరితనాద్వస్తునోఽర్వాచీనప్రాప్తిరేవ చ్యవనశబ్దముఖ్యార్థతయాఽర్వాచీనవస్తునఉత్తరితనవస్తుప్రాప్తిరూపః పంచాగ్నివిదో భవదభిమతఆత్మానుభవాదపగమ స్స్వరసతశ్చ్యవనశబ్దార్థఏవ నభవితుమర్హతి ॥౧౨౮॥ యదపి—సర్వేచ్యవనధర్మాణఇత్యత్ర పరిమితసుఖానుభవవిశమ్యేన తదానీంనిరతిశయసుఖాద్భ్రష్టత్వేనాపినిన్దోపపత్తిస్సమ్భవతీతి — ఉపాసనదశానుభూతేపరమాత్మనిఫలదశాయాంకించిత్కాలమనుభవ విచ్ఛేదాద్వాప్రాప్తభ్రంశలక్షణంచ్యవనధర్మత్వమితిచకథంచిన్నిన్దాసమర్థనమ్॥ ౧౨౯ ॥ తదపిహేయం—తథాసతి తత్ర పరబ్రహ్మానుభవలక్షణనిరతిశయసుఖానుభవాద్భ్రంశరూపాస్మదభిమతచ్యవనస్యైవనిన్దాహేతుత్వేన బ్రహ్మప్రాప్త్యర్థస్యాత్మానుభవా దపగమస్యాత్మానుభవస్థానాదూర్ధ్వగమనాత్మకస్య భవదభిమతౌపచారికచ్యవనరూపస్య ప్రత్యుతప్రశంసాహేతోర్నిన్దాహేతుత్వాసంభవేన ప్రాగుక్తాసంగతేస్తదవస్థత్వాత్ ॥౧౩౦॥ యదపి—ప్రతిబుద్ధస్తుమోక్షభాగితిచావ్యాహతమోక్షభాక్త్వం ప్రతిబుద్ధస్యోచ్యతే—నతావతాఽన్యస్యమోక్షాభావఇతి తద్వచనప్రతిబుద్ధస్య సకలేతర వ్యావృత్తత్వాభిధానసమర్థనమ్ ॥ ౧౩౧ ॥ తదపిహేయమేవ—దర్శితవచనే మోక్షశబ్దస్యావ్యాహతమోక్షలక్షణాకల్పనే గమకాభావాత్—నిర్మూలభవదీయకల్పనావిశేషస్య వచనప్రతిపన్నముఖ్యార్థబాధకత్వాయోగాత్ —ప్రత్యుతవచనేనైవ ప్రతిబుద్ధేతరేషాంమోక్షాభావం స్వసామర్థ్యతః ప్రతిపాదయతా భవదీయకల్పనావిశేషస్య ప్రతిరోధసంభవాచ్చ ॥ ౧౩౨ ॥ కిఞ్చప్రమాణగతశబ్దస్య తుల్యబలప్రమాణాన్తరప్రతిపన్నార్థానుగుణ్యేన లక్షణాకల్పనసంభవేపి నిర్మూలభవదీయకల్పనావిశేషమాత్రం నతస్యస్వానుగుణార్థవిశేషేలక్షణాకల్పనా

చ్ఛేదం భవితుమర్హతి ॥ ౧౩౩ ॥ పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతిమణ్డలఏవ క్వ చిత్ స్థానవిశేషే ప్రథమమాత్మమాత్రానుభవః—తతః పశ్చాత్తు చిరవిళ మ్బేన మోక్షప్రాప్తిరితి భవదీయకల్పనా విశేషేహి న కించిత్ప్రమాణ మితి—కల్పనాచవచనవిరోధేన నప్రభవితుమర్హతీతిచ ప్రాగేవావోచా మ॥ ౧౩౪ ॥ఏవం—అవ్యాహతమోక్షభాక్త్వం నామ ప్రతిబన్ధకీభూతకర్మ విశేషప్రయోజ్యవిళమ్బమన్తరేణైవ మోక్షభాక్త్వమితివక్తవ్యం—త చ్చ ప్రతిబుద్ధానామపి సర్వేషాం ప్రాయశోనసంభవత్యేవ— తేష్వపి శీఘ్రమోక్షప్రాప్తిప్రతిబన్ధకబహుశరీర బహుకాలానుభావ్యఫలహేతు ప్రారబ్ధకర్మబాహుళ్యసంభవస్య ప్రమాణప్రతిపన్నత్వాదితినాయంధ ర్మస్సర్వేషాం ప్రతిబుద్ధానాం స్వేతరసకలవ్యావర్తకాకారో భవితు మర్హతి ॥ ౧౩౫ ॥ ప్రతిబుద్ధానామపి ప్రతిబన్ధకీభూతప్రారబ్ధకర్మవిశేష ప్రయోజ్యమోక్షవిళమ్బః—భోగేనత్వితరే క్షపయిత్వాఽథసంపద్యతే ॥శా॥౪॥ ౧॥౧౯॥ ఇత్యధికరణేస్పష్టః ॥౧౩౬॥ తథాచ॥కైవల్యఫలానిత్యత్వసాధ కతయా పూర్వపక్ష్యభిమతస్య చ్యవనధర్మత్వస్య కస్యచిద్దుర్వచత్వాత్ —సకలేతరవ్యావృత్తతయా సకలప్రతిబుద్ధసాధారణతయాచ ప్రతిపద్య మానస్య మోక్షభాక్త్వస్య ప్రాగుక్తహేతుభిరవ్యాహతమోక్షభాక్త్వ రూపతాయాదుర్వచత్వాచ్చ పరమప్రాప్త్యాత్పరస్మాత్ప్రచ్యుతిః స్వస్య సేవకభావసంయోగనివృత్తిరూపప్రచ్యుతిశీలత్వలక్షణం యథోక్తరూ పం చ్యవనధర్మత్వమేవ ప్రతిబుద్ధేతరేషాంనిన్దాహేతుతయా దర్శిత వచనాభిప్రేతం— పరమాత్మప్రాప్తిప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిల క్షణద్వివిధమోక్షయోః ప్రాగుదాహృతైరుత్తరత్రోదాహరిష్యమా ణైశ్చప్రమాణైః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్తత్ర పరమాత్మప్రాప్తిలక్షణ మోక్షస్యైవ ప్రకృష్టత్వాత్ —సావిద్యాయావిముక్తయే—ఇత్యాద్యు క్తన్యాయేన ప్రకృష్టమోక్షస్యైవేహ మోక్షశబ్దవివక్షితత్వసమ్భవాచ్చ —ప్రకృష్టమోక్షభాక్త్వమేవచసకలేతరవ్యావృత్తసకలప్రతిబుద్ధసాధా రణాకారతయాదర్శితవచనాభిప్రేతమిత్యభ్యుపగన్తవ్యమితినేదంవచనం

కైవల్యార్థినః ఫలానిత్యత్వసాధకమితిసిద్ధమ్ ॥ ౧౩౭ ॥ కింబహునా—
సమ్ప్రదాయాగత శాస్త్రార్థాగ్రహణేన యథావస్థితశాస్త్రార్థస్య సర్వ
శాస్త్రైకకణ్ఠ్యస్య చాపరిజ్ఞానాచ్చ స్వోత్ప్రేక్షామాత్రవిజృమ్భిత విపరీత
తర్కైః దర్శితమోక్షధర్మవచనశకలస్య ప్రాగుక్తప్రకారేణాన్యథాసిద్ధి
సంవలితస్యా పునరావృత్త్యాదిప్రతిపాదనముఖేన విశదతరకైవల్యపురు
షార్థనిత్యతాప్రతిపాదక సమానప్రకరణశ్రుతిస్మృత్యాది బహుప్ర
మాణవిరుద్ధాప్రతిష్ఠితవిపరీతార్థవర్ణనం కుర్వాణాః తదానుగుణ్యేనా
న్యథాసిద్ధా నేకప్రమాణాన్యథానయనేచ ప్రయతమానా నేతాః—
కిమహోవిపరీతమేతత్సౌన్దర్యమితివిద్వాంసోవిహసంతీతి దర్శితమో
క్షధర్మవచనశకలం నకించిదపిపూర్వపక్ష్యభిమతభిక్షాదానదక్షమ్॥౧౩౮॥
యదపి ప్రాక్పూర్వపక్షభాగే తృతీయవాక్యోదాహృతరహస్యత్రయసార
గ్రన్థాన్తర్గతే ద్వితీయాంకచిహ్నితవాక్యోదాహృతమోక్షధర్మవచనే
—జిజ్ఞాసుర్లభతే భక్తిమిత్యనేన గీతాశాస్త్రోక్తజిజ్ఞాసుశబ్దితాధికారిణ
స్స్వప్రాప్య పురుషార్థలాభానన్తరంప్రాప్యాన్తర ప్రాప్తిహేతుభక్తి
యోగలాభప్రతిపాదనం ప్రదర్శయన్తఃపూర్వపక్షిణో జిజ్ఞాసుప్రాప్య
కైవల్యపురుషార్థస్య దర్శితవచనేనానిత్యతాసిద్ధిమ్మన్యన్తే ॥౧౩౯॥
తదప్యయుక్తమ్—ముచ్యేతార్తస్తథాऽరోగాచ్ఛ్రుత్వేమామాదితఃకథా
మ్।జిజ్ఞాసుర్లభతే భక్తిం భక్తో భక్తగతింలభేదితి శ్రీభారతశాన్తిపర్వస్థ
శ్రీనారాయణీయోపాఖ్యానాన్తర్గతైకచత్వారింశదుత్తరత్రిశతత
మాధ్యాయస్థవచనే తత్ప్రకరణాభిహితకథావిశేషశ్రవణఫలప్రతిపాదన
పరేవర్తమానస్యజిజ్ఞాసుశబ్దస్య జ్ఞానప్రాప్తీచ్ఛువిషయత్వేన కైవల్యా
ర్థివిషయత్వాభావాత్ — కైవల్యార్థినో గీతాశాస్త్రోక్తజరామరణ
మోక్షలక్షణఫలానభిధానేనభక్తేరేవఫలతయా నిర్దేశేనచ భక్తి
యోగరూపజ్ఞానప్రాప్తీచ్ఛువిషయతాయాః స్పష్టత్వాత్ — రుగ్ణవి
షయార్తపదసాహచర్యాదిభిః ఆర్తార్థార్థిజ్ఞానినామేవ గీతాశాస్త్రోక్తా
ధికార్యన్తరసాహచర్యాభావేనచ కైవల్యార్థివిషయత్వాసిద్ధేః—తథాత్వ

స్యాభ్యుపగమేపి కైవల్యప్రాప్తిప్రయోజకభక్తియోగలాభప్రతిపాదక తాయాఏతస్యవచనస్యసువచత్వసంభవేన కైవల్యార్థినః స్వప్రాప్యైవ ల్యప్రాప్త్యనంతరం ప్రాప్యాన్తరప్రాపకభక్తియోగలాభపరత్వే ప్రమా ణాభావాత్—లోకవిశేషేకైవల్యపురుషార్థమనుభవతోఽధికారిణోని శ్శేషనిర్దగ్ధదేహేన్ద్రియాదసర్వోపకరణస్య తదానీం భారతకథావిశేష శ్రవణప్రసంగస్యైవాభావేనతస్యతాదృశ కథాశ్రవణాయత్తభక్తిలాభ కథాయాఏవ సుదూరపరాహతత్వాచ్చ—దర్శితవచనస్య సర్వథై వాన్యథాసిద్ధస్యకథంచిదపికైవల్యానిత్యతాసాధకత్వాయోగాత్ ॥౧౪౦ యదప్యుక్తం ప్రాక్పూర్వపక్షభాగే తృతీయవాక్యోదాహృతరహస్యత్ర యసారగ్రన్థాన్తర్గతతృతీయచతుర్థవాక్యయోః శ్రీముఖసూక్త్యాఖ్యద్రా విడబ్రహ్మసంహితాయాంభగవదనుభవస్య నిత్యత్వాభిధానేనాప్యేత ద్విపక్షేభ్యఆత్మమాత్రానుభవోనిత్యోనేత్యంశోవ్యంజితఇతి—అస్యాష్ ష్టకాణ్డనవమశ్రీముఖసూక్తదశమగాథాదిషునాశరాహిత్యోక్తిరపిచాతు ర్మాస్యాదికర్మఫలవిశేషేష్వక్షయ్యత్వోక్తివదతిచిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రా యేతిచ॥౧౪౧ ॥ నూనమియమకాణ్డేతాణ్డవప్రాయా సర్వాభవదుక్తిః —అన్యేన్ద్రికంభువనమస్యదనిన్ద్రికంవాశతుర్ణంషమేకవిరథూదయమస్వ వాయే—ఇత్యుక్తభవద్గోత్రవైభవానుగుణావైశ్వామిత్రీ సృష్టిరేవ— ఇతఃపూర్వం ద్రావిడవేదభాష్యకారేషు కేనాపి దర్శితశాస్త్రీయస్యానేన వర్త్మనా వ్యాఖ్యానాకరణాత్—అస్యవర్త్మన స్వరసతోమూలేనా ప్యలాభాత్—అపూర్వమేవభవద్భిః స్వోత్ప్రేక్షామాత్రకల్పితత్వాచ్చ ॥౧౪౨॥ దర్శితప్రథమకాణ్డద్వితీయశ్రీముఖసూక్తపంచమగాథాయాంభ వదభిమానానురోధేనాపి కైవల్యపురుషార్థానిత్యతాయాం లింగమేవప్ర పద్య తేనాష్టకాణ్డనవమశ్రీముఖసూక్తదశమగాథాదిషు ప్రతిపన్నాం కైవల్యనిత్యతాశ్రుతిం బాధమానైర్భవద్భిః—శ్రుతిలింగవాక్యప్రకర ణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయేపరదౌర్బల్య మర్థవిప్రకర్షాత్॥ ॥౩॥౩॥౧౪॥ ఇతిపూర్వతన్త్రశాస్త్రార్థవిచారకుశలతాసమ్యగావి

స్మృతా ॥ ౧౪౩ ॥ ద్రావిడవేదతదఙ్గోపాఙ్గేషు దివ్యసూరిభి స్తత్త
ద్భాష్యకారైశ్చ కైవల్యం నిత్యమిత్యేవసోపపత్తిక మన్యథాసిద్ధిగన్ధా
నర్హంస్పష్టమేవనిరూపితమితి సైషాకథా తేషుకథంచిదపి దురారో
ప్యైవ ॥ ౧౪౪ ॥ దర్శితపఞ్చమగాథాయాం కైవల్యోక్త్యనన్తరంభగ
వత్ప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థస్య నిత్యతోక్త్యా కైవల్యస్యానిత్యత్వంవ్యజ్య
తఇత్యుక్తిస్తావదయుక్తా—తత్రప్రథమం భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థస్య
నిత్యత్వాభిధానస్యైవాసిద్ధ్యా తతః కైవల్యస్యానిత్యత్వవ్యంజనాసిద్ధేః
॥ ౧౪౫ ॥

ఇదమత్రావధేయమ్—నహ్యత్రకైవల్యస్యానిత్యత్వంసాక్షాదభిధీ
యతే । ౧ । అపితు—తత్సహచరితభగవదనుభవస్య నిత్యతోక్త్యా
కైవల్యస్యానిత్యత్వంవ్యజ్యతఇతిహి భవద్భిరుచ్యతే । ౨ । తదేతన్న
సంభవతి—షష్ఠకాణ్డనవమశ్రీముఖసూక్తదశమగాథాదిషుప్రస్ఫుటార్థ
కేనశబ్దేన నిత్యత్వాభిధానేన తద్విరోధాత్ ।౩।నఖలులింగంశ్రుతింబాధి
తుంప్రభవతి।౪। అనేకప్రమాణగణసంవాదినీ నిత్యత్వసమర్థకైశ్వర్య
వ్యావృత్తత్వ మహాదుఃఖరూపత్వమోక్షరూపత్వాద్యభిధానలక్షణ
బహుళాప్రకారాలింగానుగృహీతాచేయం కైవల్యనిత్యత్వశ్రుతిరతిప్ర
బలా నానార్థకతయాసందిగ్ధార్థకశబ్దాధీనభగవదనుభవనిత్యత్వ ప్రతి
పాదనరూపేణలింగేనపరమదుర్బలేన కథమివబాధ్యేత । ౫ । తస్మాద్ద
ర్శితగాథాయాం భగవత్ప్రాప్తిలక్షణ పరమపురుషార్థవాచిశబ్ద
స్యనానార్థకస్య సమానప్రకరణస్థ కైవల్యనిత్యత్వశ్రుత్యవిరోధ్యాకా
రేణ తాదృశపురుషార్థపరతాయాఏవసిద్ధ్యా కైవల్యస్య స్వరూపానను
రూపత్వాపకృష్టత్వాదివ్యంజనమేవ సిధ్యతి । ౬ । నపునరనిత్యత్వవ్యం
జనమితి ॥ ౧౪౬ ॥

దర్శితపంచమగాథాహి—నష్టస్సంగఇలిచేత్ప్రాపమోక్షమాత్మా
ప్పరివ్రాప్యతంనిశ్చలస్థితింప్రేప్ససిచేత్తదర్థంభూయస్వామినంభజ॥ ఇత్యే

వమర్థికాఙ్క్షతే ॥౧౪౭॥ నిశ్చలస్థితింప్రేప్ససిచేదితిస్థానే—నిత్యయోగం
ప్రేప్ససి చేదితి వా ప్రతిసంస్కారో భవితుమర్హతి—తత్రత్యస్య—మన్ను
రితి ద్రావిడశబ్దస్య నానార్థకస్య ద్వేధాపి వ్యాఖ్యానసమ్భవాత్ ॥౧౪౮॥
అస్యాశ్చాయమర్థః—సఙ్గః—ప్రాకృతవిషయసఙ్గః। నష్టఇతిచేత్—వి
షయసఙ్గే నష్టే సతీతి యావత్। అక్కా। మోక్షం—కైవల్యలక్షణమోక్షం॥
ప్రాప। అత్ర ప్రాపేతి భూతకాలనిర్దేశః ప్రాప్తి దార్ఢ్యజ్ఞాపనార్థః। తం—
కైవల్యమోక్షం । పరిహృత్య—స్వరూపాననురూపత్వాదినోపేక్ష్య ।
నిశ్చలస్థితింప్రేప్ససిచేత్—స్వరూపానురూపం పరమంచ భగవత్ప్రాప్తి
లక్షణం పురుషార్థం ప్రాప్యపురుషార్థాన్తరచాపలప్రసఙ్గవిధురస్థితిం
లబ్ధుమిచ్ఛసిచేత్ । నిత్యయోగంప్రేప్ససిచేదితి ప్రతిసంస్కారపక్షే—
భగవత్సేవనేన స్వరూపాననురూపమపకృష్టంచపురుషార్థాన్తరంప్రాప్య
తతః పరమప్రాప్యాద్భగవతఃప్రచ్యుతిమన్తరేణ తేనైవసహ సేవ్యసేవక
భావేనయావదాత్మభావిసమ్బన్ధం ప్రాప్తుమిచ్ఛసిచేదిత్యర్థః। స్వామినం—
పరమశేషిభూతంశ్రీమన్నారాయణం। తదర్థీభూయ—ప్రథమమేవత
చ్ఛేషత్వైకరసోభూత్వా । భజ—ప్రాప్యతయాప్రపద్యస్వేతి ॥ ౧౪౯ ॥
అత్రద్వితీయపక్షః—గీతాశాస్త్రే—తేషాంజ్ఞానీనిత్యయుక్తఇత్యాదిషు ప్ర
యుక్తశబ్దసమానవిషయతయాతదేకకణ్ఠః— చతుర్థకాండప్రథమశ్రీముఖ
సూక్తదశమగాథైకకణ్ఠశ్చ ॥ ౧౫౦ ॥ ఏవమత్రప్రథమమేవ భగవతః
ప్రాప్యతయా భజనప్రతిపాదనం కైవల్యమోక్షప్రాప్త్యనన్తరం భగవ
త్ప్రాప్తికథాయాఅసమ్భావితత్వాభిప్రాయకమ్ ॥ ౧౫౧ ॥ తథాచాత్ర
పక్షద్వయేఽపి నకైవల్యపురుషార్థస్యానిత్యత్వవ్యంజనకథా— ప్రత్యుత—
తత్ప్రాప్త్యనన్తరం భగవత్ప్రాప్తేరసమ్భావితత్వజ్ఞాపనేన తస్యనిత్యత్వ
మేవావగమ్యతఇతినాస్యాగాథాయాః కైవల్యానిత్యత్వసాధకతా ॥౧౫౨॥
షట్సహస్రికాభాష్యే—దర్శితగాథోత్తరార్ధంవ్యాఖ్యాతం— తత్రాన
నురజ్యభగవచ్ఛేషత్వైకరసంతవస్వరూపంప్రాప్య నిశ్చలస్థితిప్రాప్తీచ్ఛా
యాం ప్రథమం విషయసఙ్గవిసర్జనసమయఏవస్వామీప్రాప్యతయా

ప్రపదనీయ ఇతి ॥ ౧౫౩॥ నవసహస్రికాభాష్యే—చతుర్వింశతిసహస్రికాభాష్యే చ—మన్నురిలితిపదముపాదాయ వ్యాఖ్యాతం—నిరతిశయపురుషార్థభూతభగవత్కైంకర్యం ప్రాప్య నిశ్చలం స్థాతుమిచ్ఛసి చేదితి ॥ ౧౫౪॥ షట్త్రింశత్సహస్రికాభాష్యే — దర్శితపదముపాదాయ వ్యాఖ్యాతం—స్వప్రాప్త్యుపాయస్తతోఽప్యుపరితనః కశ్చిదనుభవోఽస్తీతి స్థిత్యసహః నిశ్చలస్థితియోగ్యపురుషార్థం ప్రాప్తుమిచ్ఛసి చేదితి ॥ ౧౫౫ ॥ ద్వాదశసహస్రికాభాష్యే తు —స్థిరం భగవద్విషయయోగం ప్రాప్తుమిచ్ఛసి చేదితి తత్పదం వ్యాఖ్యాతమ్ ॥ ౧౫౬ ॥ అత్ర ద్వాదశసహస్రికాభాష్యం దర్శితపదస్య—నిత్యయోగం ప్రేప్ససి చేదిత్యర్థకత్వాభిప్రాయేణ ప్రవృత్తం — అన్యత్తు—నిశ్చలస్థితిం ప్రేప్ససి చేదిత్యర్థకత్వాభిప్రాయేణ ప్రవృత్తమిత్యవగమ్యతే ౧౫౭॥ అత్ర న కుత్రాపి కైవల్యపురుషార్థానిత్యత్వవ్యంజకో భగవదనుభవలక్షణపరమపురుషార్థనిత్యత్వనిర్దేశః కశ్చిద్దృశ్యతే ॥౧౫౮॥ ప్రత్యుత—తదర్థీభూయ స్వామినం భజేత్యంశవ్యాఖ్యానావసరే భాష్యేషు కైవల్యప్రాప్తేః ప్రాగ్భగవదాశ్రయణవేలాయామేవ — భగవాన్ ప్రాప్యతయా ప్రపదనీయ ఇతి వ్యాఖ్యానేన కైవల్యప్రాప్త్యనన్తరం భగవత్ప్రాప్తేరసంభావితత్వావగమేన కైవల్యస్యానిత్యత్వమేవ సుష్ఠు జ్ఞాపితం భవతి ॥ ౧౫౯ ॥ ఏవం విషయసంగే నివృత్తే ప్రకృతివినిర్ముక్త ఆత్మాఽభాసమానో నిత్యత్వాజ్జ్ఞానానన్దలక్షణత్వాచ్చ స్వానుభవ ఏవ నిర్మజ్జయేదుపాసకమితి దర్శితగాథాభాష్యోక్తితో ముక్తకణ్ఠమప్యభిహితం భవతి కైవల్యస్యానిత్యత్వమ్ ॥ ౧౬౦ ॥ అతోఽత్ర న కైవల్యపురుషార్థస్యానిత్యత్వవ్యంజనావకాశః ॥ ౧౬౧ ॥ యత్తు దర్శితగాథాస్థపదవిశేషస్య—నిత్యయోగం ప్రేప్ససి చేదితి ప్రతిసంస్కారపక్షమాశ్రిత్య నిత్యపురుషార్థయోగో నిత్యయోగ ఇత్యభిమన్యమానాః పూర్వపక్షిణస్స్వాభిమతార్థసిద్ధిమ్మన్యన్తే ॥ ౧౬౨ ॥ తత్తు—గీతాశాస్త్రే—తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఇత్యాదిష్వనేకస్థలేషు ప్రయుక్తం జ్ఞానివిషయం నిత్యయుక్తశబ్దం నిత్యభగవత్సంబంధకాంక్షిపరతయా వ్యాకుర్వాణైర్భాష్యకారైరేవ దూరో

త్సారితం—తదేకకర్తృత్వాదస్య—నిత్యయుక్తశబ్దే నిత్యశబ్దస్యైవ—మన్నురి విత్యనిత్యస్య మన్నితిశబ్దస్యాపి నిత్యపర్యాయస్య స్వావ్యవహితోత్తరక్రియావిశేషణతాయా ఏవావగమేన ధాత్వర్థయోగ ఏవ నిత్యత్వభానసమ్భవాత్—భగవదనుభవలక్షణపరమపురుషార్థవాచకపదాన్తరాభావేన తత్ర నిత్యత్వభానాసంభవాచ్చ స్వరసతశ్శబ్దతోఽప్యలభ్యం చేతి నకించిదేతత్ ॥ ౧౬౩ ॥ ఏవం చతుర్థకాణ్డప్రథమశ్రీముఖసూక్తే కైవల్యపురుషార్థస్య నిత్యత్వమేవ స్ఫుటమవగమ్యతే ॥ ౧౬౪ ॥ తత్రహ్యష్టాభిర్గాథాభి రైహికైశ్వర్యస్యాల్పత్వాస్థిరత్వాభ్యాం హేయత్వం ప్రతిపాద్య నవమగాథాయాం మహాతాతపసాసమార్జితస్య స్వర్గాద్యాముష్మికైశ్వర్యస్యాప్యతిచిరకాలానన్తరమపి వా వినాశిత్వలక్షణవస్తుస్వభావవశాత్పునరావృత్తిలక్షణత్వస్యావర్జనీయతయా హేయత్వం ప్రతిపాద్య దశమగాథాయామాత్మప్రాప్తిలక్షణసంకోచమోక్షావలమ్బినః కైవల్యార్థిన ఐశ్వర్యార్థితః ప్రాప్యవైలక్షణ్యేఽప్యతిశ్రమసాధ్య ఆత్మప్రాప్తిలక్షణస్సంకోచమోక్షోఽపి భగవన్తమన్తరేణాసాధ్యః—భగవత్ప్రాప్తిరేవచ పరమమోక్షః—ఏవంస్థితే భగవదపేక్షయాఽత్యల్పభూతేఽతిశ్రమసాధ్యే కైవల్యపురుషార్థే కిమర్థం ప్రవృత్తిః క్రియతే—తం విహాయ భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపరమమోక్ష ఏవ ప్రవృత్తిః క్రియతామిత్యత్యల్పత్వశ్రమసాధ్యత్వాదిదోషైరేవ హేయత్వప్రతిపాదనాత్ కైవల్యస్య స్థిరత్వమేవేతి స్ఫుటమవగమ్యతే—స్థిరత్వాభావే సుదూరమపిగత్వా పునరావృత్తిరవర్జనీయేతి దోషేణాముష్మికైశ్వర్యస్యేవ కైవల్యపురుషార్థస్యాపి దూషణీయతయాఽల్పత్వాదిదోషమాత్రేణ తద్దూషణాయోగాత్—ఐశ్వర్యవత్కైవల్యస్యాప్యస్థిరత్వే నవమగాథోక్తైశ్వర్యదూషణేనైవైకోక్త్యా ద్వయోరపిదూషణసమ్భవేన దశమగాథారమ్భహేతుకైవల్యపురుషార్థావలమ్బనశఙ్కాయా ఏవానుదయేన కైవల్యదూషణార్థదశమగాథావిర్భావస్యైవానుపయోగిత్వాపత్తేశ్చ ॥ ౧౬౫ ॥ ఇయం హి తత్రదశమగాథారంభికాశంకా—అస్థిరాచిత్తత్త్వనిబన్ధనైశ్వర్యపురుషా

ర్థావలంబనేపునరావృత్తేరపరిహార్యత్వేపిస్థిరభూతాత్మప్రాప్తిలక్షణకై
వల్యపురుషార్థావలంబనే కోదోషఇతి ॥ ౧౬౬ ॥ షట్సహస్రికా
భాష్యే కురుకేశాన్త్యైః—అస్థిరత్వాదిదోషాసమ్భిన్నంకైవల్యంప్రాప్యత
యా సమాశ్రీయతఇతిచేదిత్యాశంకయాఽవతార్య తాదృశాశంకాపరి
హారకతయాహి దశమగాథావ్యాఖ్యాతా ॥ ౧౬౭ ॥ ఏవంచతుర్వింశతి
సహస్రికాభాష్యేపి—ఐశ్వర్యమస్థిరంచేత్స్థిరపురుషార్థభూతం కైవల్యం
ప్రతిపత్స్యామహఇత్యుక్తౌ కైవల్యపురుషార్థో దుస్సాధఇతి—సచాపురు
షార్థఇతిచ ప్రతిపాదయత్యేవంరూపా దశమగాథావతారికాకృతా
॥ ౧౬౮ ॥ షట్త్రింశత్సహస్రికాభాష్యేపి దర్శితేదశమగాథావతారికా
—భూమ్యామైశ్వర్యం స్వర్గానుభవశ్చే త్యేతదస్థిరమిత్యవోచదధస్తా
త్—అనేవంభూతఆత్మలాభః స్థిరపురుషార్థఃకిలేతిచేత్—పూర్వోక్తా
త్కించిద్గుణసద్భావేపి భగవదానన్దాపేక్షయాఽస్యైకదేశరూపత్వా
త్సోపిక్షుద్రః—తతస్తమేవప్రాప్తుం ప్రయతధ్వమిత్యాహేత్యేవంరూపా
కృతా ॥ ౧౬౯ ॥ ఏవమన్యత్రాప్యేవంభూతైవ దశమగాథావతారి
కాద్రష్టవ్యా ॥ ౧౭౦ ॥ ఏవం షష్ఠకాండనవమశ్రీముఖసూక్తదశమగా
థాయాం ప్రకృతివియుక్తస్వస్వరూపావస్థితప్రత్యగాత్మతత్త్వానన్దస్య
సంకోచవికాసవినాశాదిలక్షణవికారశూన్యత్వం ప్రతిపాదయంత్యాం
తత్ప్రాప్తిలక్షణకైవల్యపురుషార్థస్యనిత్యత్వ ముక్తకణ్ఠమతిస్ఫుటమేవా
భిహితమ్ ॥ ౧౭౧ ॥ అహ్రస్వీభవన్నదీర్ఘీభవ న్నవినాశయోగ్యనన్తే
కాలేప్యసంకోచ్య వికాస్యనంతఆనందఃప్రాప్తోపి భూయఃకదాప్యసమ్భా
వితంమాయిం స్తనైవదాస్యాధికరణ మల్పంకాలమనుకుర్యాత్కింపునంత
నిరూపణే—ఇత్యేవమర్థాహిసైషాగాథా ॥ ౧౭౨ ॥ అస్యాశ్చాయమర్థః
—అహ్రస్వీభవన్నదీర్ఘీభవన్—సంకోచవికాసలక్షణవికారశీలతావిధురః
అతఏవ—అవినాశయోగీ—వినాశవిధురః స్థిరఇతియావత్। నచేదంస్థిరత్వ
మతిచిరకాలస్థాయిత్వమాత్రరూపమిత్యాహానంత ఇత్యాదినా। అనన్తే
కాలేపి—అపరిచ్ఛిన్నేకాలేపి। అసంకోచీ—అవికాసీ—నసంకోచవికాస

శీలః । సర్వదైవసంకోచవికాసశీలతారహిత ఇతియావత్ । తథాచ— పదార్థాన్తరాణామివాస్య కల్పమధ్యే తదాతదోత్పత్తివినాశశీలత్వమపినాస్తి—కల్పాద్యవసానయోరపి తథాత్వంనాస్తీత్యుక్తంభవతి । తర్హి కదాపునరస్యసమాప్తిరిత్యత్రాహ— అనన్తఇతి । అనన్తః—యథోక్తలక్షణత్వాదేవ—కదాప్యనవసానః—నిత్యఇతియావత్ । ఆనన్దః—ప్రకృతివియుక్తస్యస్వరూపావస్థితప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణకైవల్యమోక్షానన్దః। ప్రాప్తోపి—సమాగతోపి । హేయార్థః—అనవధికానన్దోపి నిత్యోప్యస్యాముత్పాద్యాత్యల్పకాలస్యానుభవే హ్యతిశయితచాపలోత్పాద్యనవధికాతిశయమహైశ్వర్యశాలిపరమశేషిణః । నిరూపణే—సమ్యక్పరిశీలనేసతి । భూయః కదాప్యసమ్భావితం—ఇయమసమ్భావితతోక్తిరేవంభూతత్వేపి త్యాజ్యోపగమవాదః—పతత్పతఙ్గప్రతిమ ఇతిపదభూతోపమాయాం తాత్పర్యం । తన్నైవదాస్యాధికరణమత్యల్పకాలం—క్షణకాలావచ్ఛిన్నత్వాదనన్యదాస్యరససుఖమపి । అనుకార్యాత్మికామ్—ఉపమినుయాత్మికామ్ 'హన్తేత్యనేన—పర్వతపరమాణ్వోరివాతివేలవైషమ్యయోరనయోః కైవల్యభగవత్ప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థయోరపి తారతమ్యం వక్తవ్యం కిలాసీదితిఖేదాతిశయోఽభిప్రేతఇతి ॥ ౧౭౩ ॥ ఇదమత్రతాత్పర్యం—జ్ఞానానన్దలక్షణప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య స్వతస్సంకోచవికాసవినాశాదిలక్షణవికారానర్హత్వాత్తద్గతధర్మభూతజ్ఞానస్య తాదృశవికారార్హత్వేపి విలక్షణప్రకృతిసంసర్గాయత్తస్య తాదృశవికారస్య [illegible]ప్రకృతిసంబన్ధవినిర్మోక్షదశాయాం కదాచిదప్యసమ్భవాచ్చ నిశ్శేష[illegible]ప్రకృతిసంబన్ధనివృత్త్యనన్తరమావిర్భూతానవధికాతిశయవికాసజ్ఞానానన్దమయప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తిలక్షణకైవల్యస్యావినాశిత్వలక్షణమోక్షరూపతాయా అవర్జనీయత్వేనైశ్వర్యాద్వ్యావృత్తత్వేపి శేషభూతస్యశేషిపరిచర్యాయాఏవ స్వరూపానురూపత్వాన్నిరతిశయాశ్చర్యహేయప్రత్యనీకానవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణాకర పరమశేషిపరిచర్యాలక్షణపురుషార్థఏవ సర్వపురుషార్థకాష్ఠాభూతస్స్వరూపానురూ

వః పరమమోక్షఇతి సఏవోపాదేయోవివేకినాం—అతథావిధఃకైవల్య
పురుషార్థస్తుహేయఏవేతి ॥ ౧౨౪ ॥ అత్రాపి గీతాశాస్త్రవదేవపూర్వ
మైశ్వర్యలక్షణపురుషార్థస్యానిత్యత్వేన హేయత్వంజ్ఞాపయిత్వా తతః స్థి
రత్వేనతతోవిలక్షణత్వేనకైవల్యపురుషార్థస్యస్వరూపంజ్ఞాపయిత్వా తస్యా
పి హేత్వన్తరేణ హేయత్వమభిధీయతే ॥౧౨౫॥ అత్రాప్యేతద్భాష్యేషు
కైవల్యపురుషార్థస్య స్థిరత్వమేవసమ్యగ్దర్శితమ్ ॥ ౧౨౬ ॥ షట్సహ
స్రికాభాష్యే దర్శితదశమగాథావ్యాఖ్యానే—వైషయికసుఖమల్పాస్థిర
త్వాదిదోషదుష్టతయాభవదపేక్షితంనచేత్ప్రాచుర్యస్థిరత్వాద్యనేకగుణ
యుక్తస్య కేవలాత్మానుభవలక్షణసుఖస్య పరిగ్రహః కింనసంభవతీ
తిచేదిత్యాదినా కైవల్యస్య నిత్యత్వమేవాభిహితమ్ ॥౧౨౭॥ నవసహస్రి
కాభాష్యే దర్శితగాథావతారికాయాం—వైషయికసుఖమల్పమస్థిరమి
తిమన్యసేచేదనన్తస్యస్థిరస్య కైవల్యపురుషార్థస్య పరిగ్రహఃకిమితిచేది
త్యాదినా తన్నిత్యత్వందర్శితమ్ ॥ ౧౨౮ ॥ చతుర్వింశతిసహస్రికాభా
ష్యేపి — వైషయికసుఖమల్పమస్థిరమితివదసిచేత్తతోఽధికస్యస్థిరస్య
కైవల్యస్య ప్రాప్తౌకిమితిచేదిత్యవతారికయా తన్నిత్యత్వంవర్ణితమ్
॥ ౧౨౯ ॥ షట్త్రింశత్సహస్రికాభాష్యేపి — ఐశ్వర్యాదీన్యల్పాస్థిరాణీత్య
నపేక్షితానీతివదసిచేత్—తాదృశో నఖల్వనన్తఃస్థిరశ్చఖల్వాత్మానుభవః
—తదనుభవేకిమితిచేదిత్యవతారికయా తన్నిత్యత్వంకథితమ్ ॥ ౧౩౦ ॥
ఏవమన్యత్రాపి తదభిధానంద్రష్టవ్యమ్ ॥౧౩౧ ॥ సర్వైరేతైః—వై
షయికసుఖస్యాల్పాస్థిరత్వమేవ నతద్ధేయత్వహేతుతయోక్తమస్మాభిః—
యేన తద్రహితంకైవల్య మాదరణీయమాపద్యేత—అపితు తాదృశ
స్యాపితత్స్వరూపస్య కీర్తనంకృతం—ఉభయోరవిశేషేణ హేయత్వే
ప్రధానహేతుస్తు శేషత్వస్వరూపానుగుణభగవత్ప్రాప్తిలక్షణపరమ
పురుషార్థవ్యతిరిక్తత్వమేవేతి శ్రీపరాఙ్కుశదివ్యసూర్యాశయస్య ప్రస్ఫు
టముపపాదనాత్కైవల్యస్థిరత్వమసందిగ్ధమభిహితమ్ ॥ ౧౩౨॥ ఏవంస
ప్తమశతకషష్ఠశ్రీముఖసూక్తదశమగాథాయాం — వార్త్తాంవిదన్తో

మాయినమన్తరేణాన్యస్య శేషాభావేయుః కిం । విరోధిజన్మవ్యాధిజరామర
ణాద్యన్యాన్మాల్య। మహాదుఃఖంసమూలంనివర్త్య స్వచరణాధోనివేశ్య। తే
న క్రియమాణం క్షేమమనుసంధాయ వివేకం ప్రాప్య॥ ఇత్యేవమర్థికాయాం
మహాదుఃఖశబ్దేన కైవల్యనిర్దేశేన కైవల్యస్య యావదాత్మభావ్యపు
రుషార్థత్వలక్షణం నిత్యదుఃఖత్వమేవవివక్షితం—అన్యథైశ్వర్యస్య తథా
త్వమనభిధానమేతస్యపరం తథాత్వాభిధానేకారణాభావాత్ ॥ ౧౮౩ ॥
తదేతత్తద్వ్యాఖ్యేష్వప్యుక్తమ్ ॥ ౧౮౪ ॥ యథోక్తం షట్సాహస్రికాభా
ష్యే—కైవల్యరూపమహానర్థస్య ప్రవేశం స్వచరణద్వంద్వాధోనివేశ్యేతి
॥ ౧౮౫ ॥ ఉక్తంచ చతుర్వింశతిసహస్రికాభాష్యే — మహాదుఃఖంస
మూలంనివర్త్య—ఆత్మానుభవరూపమహాదుఃఖం సవాసనంనివర్త్య
—ప్రకృతిప్రాకృతానామస్థైర్యమితి కశ్చిద్గుణోఽస్తి—అపురుషార్థా
త్స్థిరాదధికం నవిద్యతేఖలుమహాదుఃఖమితి ॥ ౧౮౬ ॥ భాషితంచ
షట్త్రింశత్సహస్రికాభాష్యేపి—మహాదుఃఖంసమూలంనివర్త్య—జన్మని
వృత్త్యనన్తరమాగన్తుకం కైవల్యంనామ మహాదుఃఖంసవాసనంనివ
ర్త్య—పూర్వస్థితిరేవసమీచీనేతి మననాపాదికాఖల్వేతస్యక్షుద్రతా—
తత్రభూయఏకశరీరపరిగ్రహంకృత్వాపి భగవత్సమాశ్రయణాంకస్తం
యోగ్యతాఽస్తిహి—అయంనిత్యవినాశఃఖల్వితి ॥ ౧౮౭ ॥ అత్ర సర్వ
త్ర కైవల్యస్యానిత్యతాశంకాగంధస్యాపి నావకాశలేశఇతి స్ఫుటమ్
॥ ౧౮౮ ॥ ఏవం స్వప్రబన్ధప్రథమశ్రీసూక్తప్రథమద్వితీయగాథాభ్యాం
స్వయం భగవతో మంగళాశాసనంకృత్వా తావతాపర్యాప్త్యనుదయేన
చతుర్విధాభజన్తేమామితిశ్లోకోక్తాన్ ఐశ్వర్యకైవల్యభగవత్ప్రాప్త్యర్థిన
స్త్రివిధానప్యధికారిణోభగవన్మంగళాశాసనాయస్వగోష్ఠ్యాం సంయో
జయితుమభిసంధాయ తత్రప్రత్యాసన్నతయా భగవత్ప్రాప్తికామాన్
ప్రథమంతృతీయగాథాయామాహూయ తావతాపి పర్యాప్త్యనుదయే
నైశ్వర్యకైవల్యకామానప్యాహ్వయితుంప్రవృత్యచతుర్థగాథాయాంకై
వల్యకామాన్—తతఃపంచమగాథాయామైశ్వర్యార్థినశ్చాహ్వయతో

భట్టనాథదివ్యసూరేరైశ్వర్యకామేభ్యః కైవల్యకామానాం ప్రథమమా
హ్వానబీజం ప్రదర్శయద్భిః శ్రీమత్కృష్ణపాదసూరిభిరపి చతుర్థగాథా
వతారికాభాష్యే౽యమంశ స్సుస్పష్టం విస్తరేణభాషితః॥౧౮౯॥యథో
క్తం తత్ర—ఈశ్వరకరనిరీక్షిణ ఇత్యేతావతా౽౽త్మప్రాప్తికామానైశ్వ
ర్యకామాంశ్చాహ్వాయితుముద్యమ్యతత్ర ప్రథమమాత్మప్రాప్తికామా
నాహ్వాయతి। ఐశ్వర్యాదాత్మప్రాప్తిరుత్కృష్టేతి బుద్ధ్యానాహ్వయతి—
తాదృశమోక్షస్యానేనానర్థతయా౽నుసన్ధానాత్—తర్హి కుతః ప్రథ
మమాహ్వానమితిచేత్ —— భగవత్సంబన్ధోపకరణభూతశరీరమోక్షస్య
సన్నిహితత్వాత్తాదృశమోక్షప్రాప్తౌ పునరావృత్త్యభావా దైశ్వర్య
కామస్య కాలాన్తరేపివా భగవత్సంబన్ధకరణయోగ్యతాసద్భావాత్
——అస్యకైవల్యకామస్య తాదృశయోగ్యతావిలయాచ్చ దుర్గతింద్ర
ష్ట్వాప్రథమమాహ్వయతీతి ॥౧౯౦॥ ఏవమన్యత్రాపి దివ్యసూరిప్రబన్ధత
ద్భాష్యేషు తత్రతత్రాయమర్థః ప్రతిపాదితోద్రష్టవ్యః॥౧౯౧॥ త
థాచ ప్రమాణేషు క్వాపిపశ్చాద్భగవత్ప్రాప్త్యభిధానానుపలమ్భా
త్ప్రాప్త్యుత మహోమఃఖత్వనిత్యత్వాభిధానేన పశ్చాత్తద్యోగ్యతారాహి
త్యస్యైవప్రోపలమ్భా ద్యథోక్తరీత్యా పూర్వాచార్యైః పశ్చాత్తద్యో
గ్యతారాహిత్యస్య సుస్పష్టమేవాభిధానాచ్చ ద్రావిడబ్రహ్మసంహితా
ప్రథమకాణ్డద్వితీయశ్రీముఖసూక్తపఞ్చమగాథాభాష్యేషు కైవల్యంప
రిహృత్య భగవత్ప్రాప్తీచ్ఛాయాం కైవల్యప్రాప్తేః ప్రాగ్విషయసంగని
వృత్తికాలఏవ కైవల్యసంగం నివర్త్య ప్రాప్యతయా భగవదుపాసనవిధా
నపరతయా వ్యాఖ్యానం కైవల్యప్రాప్తేః పశ్చాద్భగవత్ప్రాప్తియోగ్య
తావిలయాభిప్రాయకతయా కైవల్యస్యనిత్యత్వమేవావగమయతీతిసిద్ధం
॥ ౧౯౨ ॥ ఏతేనదర్శితగాథాభాష్యేషు విషయసంగనివృత్తికాలఏవ
కైవల్యసంగమపినివర్త్య తదాద్యేవభగవతః ప్రాప్యతయోపాసనవిధాన
పరతయా వ్యాఖ్యానస్య మధ్యేవిశ్రమ్యపరిహారమాత్రాభిప్రాయకతయా
సమర్థనోద్దేశేన గీతాభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాయాం సప్తమాధ్యాయ

షోడశశ్లోకభాష్యవ్యాఖ్యానే — కేవలాత్మన్యపర్యవస్యన్నితి — నగరం ప్రవివిక్షోరఙ్గస్య ఛాయాతరుమూలస్యాపవదాత్మానుభవవిళమ్బ ఇతి భావఇత్యనేన — అష్టమాధ్యాయత్రయోవింశచతుర్వింశశ్లోక భాష్యవ్యాఖ్యానే — కైవల్యంభగవన్తంచ మన్త్రోఽయంసాధయిష్యతీత్యాదిష్వపి కైవల్యశబ్దేనాత్మానుభవసుఖం తదపేక్షిభిః ప్రాప్యముచ్యతే — ఏతచ్చాన్తరాయకోటినివిష్టత్వాదాదితస్సావధానం జ్ఞానినః పరిహర్తవ్యత్వేనచ కైవల్యార్థినాం కైవల్యప్రాప్త్యనన్తరం విళమ్బేన భగవత్ప్రాప్తికల్పనం తాదృశవిళమ్బాసహిష్ణుతయైవ జ్ఞానినామాదితఏవతత్పరిహారిత్వాభిధానంచ పూర్వపక్షిణాంనిరస్తమ్ — తాదృశవిళమ్బేన తేషాం పశ్చాద్భగవత్ప్రాప్తౌ ప్రమాణలేశానుపలమ్భాత్ — ప్రత్యుత కైవల్యపురుషార్థస్యాన్తకాలావధ్యభావప్రతిపాదనముఖేన నిత్యత్వప్రతిపాదనస్యైవ ప్రాగుదాహృతప్రమాణేషువ్యక్తత్వాత్ — అతీన్ద్రియార్థే కేవలతర్కస్యాకించిత్కరత్వాత్ — కైవల్యస్య పశ్చాద్భగవత్ప్రాప్తియోగ్యతావిలయహేతుతయా మహానర్థరూపత్వేనైవాత్యన్తపరిహరణీయత్వాభిధానాత్ — పశ్చాద్భగవత్ప్రాప్తిస్వరూపయోగ్యతాసత్త్వే మహానర్థత్వాభిధానపూర్వక మత్యన్తపరిహరణీయత్వాభిధానాసాంగత్యాత్ — మధువిద్యానిష్ఠస్యేవ శాత్యన్తపరిహరణీయతాయాః క్వాప్యభిధానాదర్శనాత్ — మాలాకారాదీనామైశ్వర్యవిశేషప్రాప్తిపూర్వకం స్వప్రాప్తేర్భగవతైవదీయమానత్వదర్శనేన విళమ్బమాత్రేణాత్యన్తపరిహరణీయత్వాభిధానాసాంగత్యస్య దుర్వారత్వాచ్చ ॥ ౧౯౩ ॥ కించ — బ్రహ్మాధిపత్యలక్షణైశ్వర్యస్య కల్పావసానపర్యన్తస్థాయితయాఽఽద్యన్తఃపాతిలోకానుభావ్యతయా భవదప్యపేక్షస్య కైవల్యస్యతతోఽపి విళమ్బహేతుత్వాయోగేన తాదృశైశ్వర్యస్యాపి మహానర్థరూపత్వేనాత్యన్తపరిహరణీయత్వమనభిధాయ కైవల్యస్య పరంతదభిధానం తస్య నిత్యపురుషార్థరూపత్వంవినా కథమివసంగతంభవేత్ ॥ ౧౯౪ ॥ ఏతేన ప్రాగుదాహృతరహస్యత్రయసారగ్రన్థే ద్రావిడబ్రహ్మసంహితా షష్ఠకాండనవమశ్రీ

ముఖసూక్తదశమగాథాయాం కైవల్యస్యనాశరాహిత్యోక్తిశ్చాతుర్మా
స్యాదికర్మఫలవిశేషాక్షయ్యత్వోక్తివ దతిచిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయ
కత్వవర్ణనమపి పరాస్తం—దర్శితగాథాయాం కైవల్యస్య ప్రథమం
సంకోచవికాసాదివికారశాలితాన్వైధుర్యేణ వినాశాసమ్భవం ప్రతిపాద్య
తతః కల్పావసానాదిలక్షణానుచిరకాలానన్తరం కదాచిద్వినాశస్స్యాదితి
శంకాపరిహారకతయాఽనన్తేపి కాలె సంకోచవికాసాదివికారాసమ్భవ
ప్రతిపాదనపూర్వకం కేనాపి ప్రకారేణాన్యథాసిద్ధిగన్ధానర్హం పునః
కదాప్యవసానరాహిత్యేన నిత్యత్వప్రతిపాదనదర్శనేన తస్యాః కైవల్య
స్యాతిచిరకాలస్థాయిత్వమాత్రాభిప్రాయకతాయాః కథంచిదపి దుర్వ
చత్వాత్—వేదాన్తేషు కర్మసాధ్యఫలానాం కృత్స్నానాం నశ్వరత్వస్య
సహస్రశోద్ఘుష్యమాణతయా తద్విరోధేన చాతుర్మాస్యాదికర్మణామ
క్షయ్యఫలత్వాసమ్భవేన కర్మాన్తరేభ్య స్తేషాం శ్రైష్ఠ్యప్రతిపాదన
మాత్రపరతయా నిశ్చితాయా స్తత్ఫలాక్షయ్యత్వోక్తే ర్దేవానామమరత్వ
వ్యపదేశవదాపేక్షికచిరకాలస్థాయిత్వపరత్వావశ్యకత్వేపి జిజ్ఞాసో ర్బ్ర
హ్మవిదాతుల్యతయాఽనేకేషు ప్రతిపన్నాయా అనావృత్తిశ్రుతేరపవా
దకాభావేన దర్శితాభిప్రాయకత్వకల్పనాయోగాత్—తథాసతి బ్రహ్మ
విదనావృత్తిశ్రుతేరపి తథాత్వప్రసంగాచ్చ ॥ ౧౯౫ ॥ వేదాన్తేషు కర్మ
సాధ్యఫలానిత్యతాప్రతిపాదకప్రమాణానాం బాహుళ్యాత్తన్నిత్యతా
స్వీకారస్య వస్తుస్వభావవిరుద్ధత్వాచ్చహి కర్మఫలాక్షయ్యత్వశ్రుతేశ్చి
రకాలస్థాయిత్వమాత్రపరతా స్థాపితా ॥ ౧౯౬ ॥ ఇహతు కైవల్య
ఫలానావృత్తే స్తథానయనే కించిదపి వ్యవస్థాపకం ప్రమాణం నోపల
భామహె ॥ ౧౯౭ ॥ కర్మసాధ్యఫలస్య ప్రకృతితత్త్వనిబన్ధనవిలక్షణాభో
గరూపస్య క్షరణశీలప్రకృతితత్త్వస్వభావాదేవానిత్యత్వవ త్కైవల్య
స్యానశ్వరప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపనిబన్ధన విలక్షణానుభవ
రూపస్యనిత్యత్వలక్షణతత్తత్త్వస్వభావాదేవ నిత్యత్వమపిహి దుర్వారమ్
॥ ౧౯౮ ॥ అపవాదకత్వేన భవదభిమతం మోక్షధర్మవచనశకలమపి

పరత్వతాన్యథాసిద్ధిపరాహతం నభవదభిమతమర్థంసాధయితుం ప్రభవ
తీతిచ ప్రాగేవవిస్తరేణప్రతిపాదితమ్ ॥ ౧౯౯ ॥ కించ ॥ ద్వయోరధి
కారిణోరపునరావృత్తింతుల్యతయా ప్రతిపాదయన్తీం బహుళోపబృం
హణోపబృంహితాం స్ఫుటార్థాం శ్రుతిం ప్రాగుక్తపరత్వతాన్యథాసిద్ధి
పరాహతం స్వరసతఏవ సంభవదవిరుద్ధార్థం స్మృతిరూపంచదర్శిత
మోక్షధర్మవచనశకలంకథమివబాధేత—అన్యథా విరోధాధికరణవిరో
ధప్రసంగాత్ ॥ ౨౦౦ ॥ ఉక్తంచ జ్యోతిరధికరణతృతీయసూత్రటీకా
యాం—స్మృతయశ్చ శ్రుత్యనురోధేనవర్ణనీయాః—అశక్యవర్ణనా
శ్చేదనాదరణీయాఇతి ॥ ౨౦౧ ॥ వర్ణితంచ దర్శితమోక్షధర్మవచన
స్య శ్రుత్యాద్యవిరుద్ధస్వారసికార్థపరత్వమ్ ॥ ౨౦౨ ॥ కైవల్యనిష్ఠస్యా
పునరావృత్తిశ్చాన్యథాసిద్ధ్యసహాగీతాశాస్త్రే భగవతైవన్యాయసం
చారపూర్వకం స్ఫుటంనిర్ణీతా ॥ ౨౦౩ ॥ గీతాశాస్త్రే హ్యష్టమాధ్యా
యే—ఐశ్వర్యార్థినః పునరావృత్తిస్తత్ప్రాప్యభూత బ్రహ్మలోకాదరవ
ర్తి సత్యలోకపర్యంతలోకానాం పరమపురుషసంకల్పకృతోత్పత్తివి
నాశకాలవ్యవస్థతయా కథంచిదపి దుర్వారైవేతి షోడశాద్యేకోనవిం
శాంతశ్లోకైర్నిరూప్య వింశైకవింశశ్లోకాభ్యాం కైవల్యనిష్ఠస్యతత్ప్రా
ప్యభూతప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మతత్త్వస్య మహాప్రళయేప్యవినాశి
త్వేన నిత్యతయా నపునరావృత్తిరితి ప్రాప్యవస్తువినాశావినాశాభ్యాం
పునరావృత్త్యపునరావృత్తిసంభవౌ దురపహ్నవౌప్రతిపాద్యతే॥ ౨౦౪
అత్రప్రాప్యవస్తువినాశావినాశయోః పునరావృత్త్యపునరావృత్తిహేతు
త్వోపపాదనలక్షణన్యాయసంచారపూర్వకం కైవల్యనిష్ఠస్యాభిధీయమా
నా హ్యపునరావృత్తిర్నాన్యథాసిద్ధిగంధార్హా ॥ ౨౦౫ ॥ భాష్యకా
రైశ్చ గీతాభాష్యే దర్శితమూలాభిహితన్యాయమేవ స్ఫుటతరం ప్రతి
పాదయద్భి రయమేవార్థోఽన్యథాసిద్ధివర్ణనైరవిచాల్యస్సుప్రతిష్ఠాపి
తః ॥ ౨౦౬ ॥ తథాహి ॥ అష్టమాధ్యాయే—మాముపేత్యపునర్జన్మేతి
పంచదశశ్లోకావతారికాయాం—అతః పరమధ్యాయశేషేణజ్ఞానినః కై

వల్యార్థినశ్చాపునరావృత్తి మైశ్వర్యార్థినః పునరావృత్తించాహేత్యు
క్తమ్ ॥ ౨౦౭ ॥ అత్ర జ్ఞానికైవల్యార్థినో రేకజాతీయైవాపునరా
వృత్తిరేకైవైవశబ్దేనాభిధీయమానానచిరకాలస్థాయిత్వలక్షణామన్యథా
సిద్ధిమర్హతి ॥ ౨౦౮ ॥ ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకా ఇతిశ్లోకం —
ఐశ్వర్యగతింప్రాప్తానాం భగవన్తం ప్రాప్తానాంచ పునరావృత్తా
వపునరావృత్తౌచహేతు మనన్తరమాహేత్యవతార్య — బ్రహ్మలోక
పర్యన్తాబ్రహ్మాణ్డోదరవర్తిన స్సర్వేలోకాభోగైశ్వర్యాలయాః పున
రావర్తినః — వినాశినః — అతఐశ్వర్యగతింప్రాప్తానాం ప్రాప్యస్థానవినా
శాద్వినాశిత్వమవర్జనీయం — మాంసర్వజ్ఞంసత్యసంకల్పం నిఖిలజగదు
త్పత్తిస్థితిలయలీలం పరమకారుణికం సదైకరూపంప్రాప్తానాం వినాశ
ప్రసంగాభావాత్తేషాం పునర్జన్మనవిద్యతఇతిహి భాష్యకారావ్యాచ
ఖ్యుః ॥ ౨౦౯ ॥ అత్ర ప్రాప్యవస్తువినాశావినాశయోరేవాన్వయవ్యతిరే
కాభ్యాం పునరావృత్త్యపునరావృత్తిహేతుతా స్పష్టముపదర్శితా
॥ ౨౧౦ ॥ అత్ర — సదైకరూపమితి భగవతోనిత్యత్వం భగవత్ప్రాప్తి
కామానామపునరావృత్తిహేతుతయాదర్శితం — పరమకారుణికమిత్య
నేన నిరంకుశస్వతంత్రేణ భగవతా స్వేచ్ఛయా' చేతనదుఃఖహేత్వావ
ర్తనాసమ్భవః — నిఖిలేత్యాదివిశేషణేన భగవదన్యేనావర్తనాసమ్భ
వశ్చదర్శితః — సర్వజ్ఞత్వసత్యసంకల్పత్వవిశేషణాభ్యా మీశ్వరస్య నిర
తిశయసర్వవిధానన్దోత్పాదనసామర్థ్యసంకల్పాన్యథాకరణాభావజ్ఞాపన
ముఖేన స్వాపేక్షితానన్దవిశేషకరవస్త్వన్తరలాభకాంక్షయా చేతనస్య
స్వేచ్ఛయా స్వాతంత్ర్యేణ భగవదిచ్ఛయాచ పునరావృత్త్యసమ్భవశ్చ
దర్శితఇతిబోధ్యమ్ ॥ ౨౧౧ ॥ ఏవం సప్తదశాదిశ్లోకత్రయం — బ్రహ్మ
లోకపర్యన్తానాం తదన్తర్వర్తినాంచ పరమపురుషసంకల్పకృతా ముత్ప
త్తివినాశకాలవ్యవస్థామాహేత్యవతార్యవ్యాఖ్యాయ — ఏవమ్మద్వ్యతి
రిక్తస్యకృత్స్నస్య కాలవ్యవస్థయామత్తఉత్పత్తేర్మయిప్రళయాచ్చో
త్పత్తివినాశయోగిత్వమవర్జనీయమిత్యైశ్వర్యగతింప్రాప్తానాం పునరా

వృత్తిరపరిహార్యా—మాముపేతానాంతు నపునరావృత్తిప్రసంగ ఇత్యు
పసంహృతమ్ ॥ ౨౧౨ ॥ అత్రాపి పూర్వోక్తలక్షణ హేతుహేతుమ
ద్భావఏవదర్శితః ॥ ౨౧౩ ॥ అనంతరం వింశైకవింశశ్లోకౌ—అథకైవ
ల్యంప్రాప్తానామపి పునరావృత్తినః విద్యత ఇత్యాహేత్యవతార్య త
ద్వ్యాఖ్యానే— సనాతనః—ఉత్పత్తివినాశానర్హతయానిత్యః— యస్స
ర్వేషువియదాదిభూతేషు సకారణేషుసకార్యేషు సత్స్వపి తత్రతత్ర
స్థితోఽపినవినశ్యతి—సోఽవ్యక్తోఽక్షర ఇత్యుక్త ఇతి కైవల్యార్థిప్రాప్యశుద్ధ
ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యనిత్యత్వం ప్రళయకాలావినాశిత్వంచాభిధాయ
తదేవహేతుమభిసంధాయాపునరావృత్తిత్స్య మ్మూలేఽభిహితమిత్య
భిప్రాయేణ—తద్ధానుపరమమ్మమెత్యంశవ్యాఖ్యానావసరే—అచిత్సంస
గః వియుక్తం స్వరూపేణావస్థిత మ్ముక్తస్వరూపం పరమంనియమనస్థా
నమిత్యర్థః—తచ్చాపునరావృత్తిరూపమితి తదేవ్యోపపాదితమ్ ॥ ౨౧౪ ॥
ఏవముపపాదయతాం భాష్యకృతామ్యాయమాశయః—దేవతిర్యఙ్మనుష్య
స్థావరాత్మనాఽవస్థితస్య ప్రత్యగాత్మనో జననమరణయోగిత్వలక్షణో
త్పత్తివినాశ దర్శనేన కథంతస్యావినాశిత్వం—కథంవా తస్యాపునరావృ
త్తిత్వమిత్యుక్తే సర్వమిదం ప్రకృతిసంబన్ధనిబన్ధనంప్రకృతిసంసృష్టస్య
విశిష్టాత్మస్వరూపస్యైవ—నతు తద్వియుక్తస్య స్వరూపేణావస్థితస్యతస్య
—తచ్చాపునరావృత్త్యైవేతి నదర్శితాశంకాపకాశ ఇతి ॥ ౨౧౫ ॥ ఏవం
కైవల్యార్థిప్రాప్యభూతప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రదర్శనస్థ
లేష్వపునరావృత్తిశబ్దం ప్రయుంజానైః భాష్యకారైః కైవల్యార్థినో
ఽపునరావృత్తిరేవ ప్రదర్శ్యతే ॥ ౨౧౬ ॥ యథోక్తమష్టమాధ్యాయ
ద్వాదశత్రయోదశశ్లోకభాష్యే—సయాతిపరమాంగతిం—ప్రకృతివియు
క్తస్మత్సమానాకార మపునరావృత్తిమాత్మానంప్రాప్నోతీత్యర్థఇతి
॥ ౨౧౭ ॥ ఏవం శారీరకభాష్యాదిష్వపి కార్యాధికరణే శ్రూయమాణా
పునరావృత్తికస్య పంచాగ్నివిదఃప్రకృతిమిశ్రాత్మోపాసనపునరావృత్తి
ప్రసంగం-అతఏవ హేతో స్తద్వియుక్తాత్మోపాసకత్వంచప్రతిపాదయద్భి

భాష్యకారైరుత్పత్తివినాశయోగిప్రకృతితత్త్వస్య పంచాగ్నివిత్ప్రాప్యకోటిప్రవేశపరిహారేణ దర్శితగీతాశాస్త్రోక్తరీత్యా ప్రాప్యవినాశావినాశయోరేవ పునరావృత్త్యపునరావృత్తిహేతుత్వం దర్శితమ్ ॥ ౨౧౮ ॥ కింబహునా — ద్వాదశాధ్యాయే కైవల్యప్రాప్యపరత్వేతీయాదిశ్లోకత్రయభాష్యే— య ఏవమక్షరముపాసతే— తేపిమాంప్రాప్నువన్త్యేవ— మత్సమానాకారమసంసారిణ మాత్మానంప్రాప్నువన్త్యేవేత్యర్థః— మమసాధర్మ్యమాగతా ఇతిహి వక్ష్యతే— శ్రూయతేచ నిరంజనః పరమంసామ్యముపైతీతి— తథా— అక్షరశబ్దనిర్దిష్టాత్కూటస్థాదన్యత్వం పరస్యబ్రహ్మణో వక్ష్యతేఇతిభాషమాణైర్భాష్యకారైః కైవల్యార్థినోఽపునరావృత్త్యాదికంప్రస్ఫుటమేవభాషితం భవతీతినాస్త్యత్రవిషయేభాష్యకారాశయవిజ్ఞానాయతద్గ్రంథాన్తరంగవేషణీయం॥ ౨౧౯॥ అత్ర స్వప్రాప్యప్రాప్తకైవల్యార్థివిషయే మమసాధర్మ్యమాగతా ఇతి చతుర్దశాధ్యాయద్వితీయశ్లోకస్య— నిరంజనః పరమంసామ్యముపైతీతిశ్రుతేశ్చ ప్రమాణతయాప్రదర్శనేన పరేణబ్రహ్మణా పరమసామ్యాపన్నం ప్రత్యగాత్మస్వరూపమేవ కైవల్యార్థినః ప్రాప్యంపునరావృత్తిగన్ధాసహమితి సుష్ఠునిరూపితంభవతి— తాదృశసామ్యస్య మోక్షదశామాత్రసిద్ధతాయాః సర్వశాస్త్రైరవగమాత్ ॥ ౨౨౦ ॥ ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్య మమసాధర్మ్యమాగతాః । సర్గేఽపినోపజాయన్తే ప్రళయేనవ్యథన్తిచేత్యేవంరూపే చతుర్దశాధ్యాయద్వితీయశ్లోకే చేదృశసామ్యాపన్నస్య ముక్తస్యైవ పునరావృత్త్యభావోఽవిచాల్యోఽభిధీయతే॥ ౨౨౧ ॥ దర్శితశ్లోకత్రయత్యాదికం శారీరకభాష్యాదిషు ముక్తైశ్వర్యవిషయతయైవానేకస్థలేషూదాహృతమ్ ॥ ౨౨౨ ॥ ముక్తైశ్వర్యవిషయే శారీరకశాస్త్రచతుర్థాధ్యాయచతుర్థపాదే— అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥ ౪ ॥ ౪ ॥ ౪ ॥ ఇత్యధికరణసూత్రభాష్యే— పరంజ్యోతిరుపసంపన్నః సర్వబన్ధవినిర్ముక్తః ప్రత్యగాత్మస్వరూపవిషయతయా దర్శితశ్లోకత్రయత్యాదిక ముదాహృతంభాష్యకారైః॥ ౨౨౩ ॥ ఏవమన్యత్రాప్యుక్తవిషయతయోక్తశ్లోకత్రయ

త్యా ధ్యాహారణం ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ౨౨౪ ॥ కించ—ఆత్మానుభవ లక్షణ
కైవల్యపురుషార్థ స్సనకసనన్దనాద్యావాసభూతలోకానుభావ్య ఇతిహి
భవన్మతమ్ ॥ ౨౨౫ ॥ యథోక్తం భవద్భిః స్తోత్రరత్నచతుర్థశ్లోకభా
ష్యే— యోగినామప్యుత్తంస్థానం స్వాత్మసంతోషకారిణామిత్యనేన
స్వాత్మానుభవపరాణాం స్థానముక్తం— సనకాదియోగినామప్యు
త్తంస్థానం స్వాత్మసంతోషకారిణామపి స్థానంభవతీత్యర్థ ఇతి ॥ ౨౨౬ ॥
సనకసనన్దనాద్యావాసభూతో లోకశ్చ జనలోకః— ద్వే కోట్యౌ తు జనో
లోకో యత్ర తే బ్రహ్మణస్సుతాః । సనన్దనాద్యాః కథితా మైత్రేయా
మలతేజసః ॥ ఇతి శ్రీవిష్ణుపురాణద్వితీయాంశసప్తమాధ్యాయవచనాత్
॥ ౨౨౭ ॥ తదుపరిచ తపోలోకసత్యలోకావ్యావర్తేతే ॥ ౨౨౮ ॥
ఇత్థంచ — ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జునేత్యాది
నా భగవతా సత్యలోకపర్యన్తబ్రహ్మలోకపర్యన్తానాం లోకానాం తద
న్తర్వర్తినాంచ పునరావృత్తిప్రతిపాదనప్రకరణే సత్యలోకాధరాధర
జనలోకానుభావ్యపురుషార్థస్య చిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయకా పునరా
వృత్తిర్వ్యపదేశః కథమనుపపన్నేతి ॥ ౨౨౯ ॥ యస్మాల్లోకాదూర్ధ్వే
ధ్వేజనలోకానుభావ్యపురుషార్థః పునరావృత్తిలక్షణ స్స ఏవాస్మిన్
ప్రకరణేఽభిధీయత ॥ ౨౩౦ ॥ తల్లోకానుభావ్యపురుషార్థమపునరావృ
త్తిలక్షణం తస్మిన్నేవ ప్రకరణే సహ్యాసన్మత్తః కశ్చిద్బ్రూయాత్
॥ ౨౩౧ ॥ బ్రహ్మలోకాన్తర్లోకానుభావ్యపురుషార్థాన్తరాణాం తత్ప్రా
ప్త్యనన్తరం వినాశవత్త్వాచ్ఛలోకాన్తఃపాతిజనలోకానుభావ్యపురు
షార్థస్యాపి ప్రాప్త్యనన్తరవినాశతో వినాశావశ్యంభావేన తదనుభావినాం
పునరావృత్తిర్హ్యవర్జనీయా ॥ ౨౩౨ ॥ కించ ॥ పునరావృత్తిలక్షణ
తదనుభావ్యపురుషార్థానతిశయితచిరకాలావస్థాయిత్వాభిప్రాయేణై
వహి జనలోకస్యాపునరావృత్తిలక్షణత్వముక్తమితి భవద్భిర్వక్తవ్యం—
అన్యథా విలక్షణసిద్ధాన్తకథనాత్ ॥ ౨౩౩ ॥ ఏవంచ—సత్యలోకాన్త
బ్రహ్మాణ్డోదరవర్తికృత్స్నలోకానుభావ్య సర్వపురుషార్థానాం పునరా

వృత్తిలక్షణత్వాభిధానపూర్వక మపునరావృత్తిలక్షణతయాఽభిధీయ మానమిదమాత్మ ప్రాప్తిలక్షణం కైవల్యం బ్రహ్మాణ్డోదరానుభావ్య కృత్స్న పురుషార్థాదృష్టిస్తత్త్వవినాశకాలనియతవినాశా దతిశయితచిర కాలస్థాయి బ్రహ్మాణ్డబహిర్భూతలోకానుభావ్యపురుషార్థరూపంస న్మోక్షరూపమేవ పర్యవస్యతి— కైవల్యాపునరావృత్త్యుక్తే రతిచిరకాల స్థాయిత్వాభిప్రాయకల్పక భవదుక్త్యనురోధేనాపి కైవల్యార్థిప్రాప్య స్థానపరతయాభవదుదాహృతేన తాదృశస్థానస్యావినాశిత్వరూపామృత త్వ ప్రతిపాదనముఖేన బ్రహ్మాణ్డబహిర్భూతత్వమేవజ్ఞాపయతా— యోగినామమృతంస్థానమిత్యాది శ్రీవిష్ణుపురాణవచనేనాపిచేతి తస్య జనలోకానుభావ్యత్వకథనమనిత్యత్వకథనంచ స్వవచనభంగిప్రతికూలం పూర్వోత్తరగ్రంథసందర్భపర్యాలోచనమూలం స్ఫుటమవగమ్య మానం విదగ్ధవిబుధజనపరిహాస్యమేవ ॥ ౨౩౫ ॥ ఏవం భాష్యకారైర ష్టమాధ్యాయషోడశశ్లోకభాష్యే— బ్రహ్మలోకపర్యన్తా బ్రహ్మాం డోదరవర్తినస్ సర్వేలోకాభోగైశ్వర్యాలయాః పునరావర్తినో వి నాశినః— అతఐశ్వర్యగతింప్రాప్తానాం ప్రాప్యస్థానవినాశాద్వినాశిత్వము వర్జనీయమితి బ్రహ్మాండోదరవర్తికృత్స్నలోకానాం భోగైశ్వర్యా నుభవస్థానత్వం తదనుభావ్యపురుషార్థస్య పునరావృత్తిలక్షణత్వంచప్రతి పాదయద్భి రాత్మప్రాప్తిలక్షణకైవల్యపురుషార్థస్య భవదభిమతరీత్యా జనలోకానుభావ్యభోగైశ్వర్యరూపత్వే కథమపునరావృత్తిలక్షణత్వము చ్యేత ॥ ౨౩౬ ॥ అనిత్యత్వేచాభిప్రేతేస్ఫుటస్ఫురద్విరోధాయాః కైవ ల్యపురుషార్థాపునరావృత్తివిషయిణ్యామూలోక్తైరనేకస్థల స్థితాయాః కథంవావిరోధోభాష్యకారైస్సంపరిహ్రియేత ॥ ౨౩౭ ॥ సప్తమాధ్యా యషోడశశ్లోకభాష్యే— భేదేఽపినిర్దిష్టయోరార్తార్థార్థినోః— తయో రుత్థభేదమాత్రం— ఐశ్వర్యవిషయత్వైకఏవాధికారఇత్యేకజాతీయాధికా రిత్వమేవహి ఐశ్వర్యనిష్ఠ్ఠ్యాత్ ॥ ౨౩౮ ॥ ప్రాక్చతుర్థవాక్యోదా హృతస్తోత్రరత్నచతుర్థశ్లోకభాష్యగ్రంథేన— భోగఇహాస్వర్గస్వారాజ్య

దిసుఖానుభవస్యాప్యత్ర స్వానుభవశ్చైవం రూపేణ కైవల్యస్యభోగై
శ్వర్యైవమప్యనర్థాన్తర్భావోప్యాప్తవద్భిః కృతః ॥ ౨౭౮ ॥ భవదభిమతరీత్యా
కైవల్యస్యభోగైశ్వర్యాన్తర్భూతత్వాయూథాభాష్యకారాభిమతత్వే చా
ర్తార్థార్థినోరివ కైవల్యార్థినోపి భోగైశ్వర్యార్థిలక్షణైకవిధాధికారి కో
టావేవనివేశో భాష్యకారైః క్రియేత ॥ ౨౭౯ ॥ నచతథానివేశః కృతః ॥ ౨౮౦ ॥
తస్మాదార్తార్థార్థినోర్భోగైశ్వర్యార్థిత్వలక్షణైకజాతీయాధికారితా
మభిధాయజిజ్ఞాసుశబ్దితస్య కైవల్యార్థిన స్తత్రాన్తర్భావమనభిధాయపృ
థగధికారితామేవాభివదతాంభాష్యకృతాం కైవల్యం నానిత్యపురుషార్థ
భూతభోగైశ్వర్యాన్తర్భూతం — అపితు నిత్యపురుషార్థభూతాపవర్గైక
శ్వర్య ఏవాన్తర్భూతమిత్యేవాభిప్రేతమితిస్పష్టమవగమ్యతే ॥ ౨౮౧ ॥
స్పష్టీభవిష్యతిచేద ముపరిష్టాత్తృతీయవిప్రతిపత్తివిచారే ॥ ౨౮౨ ॥ ఏవ
మష్టమాధ్యాయేదశమశ్లోకే — భ్రువోర్మధ్యే ప్రాణమావేశ్యేత్యైశ్వర్యా
ర్థినః ప్రయాణకాలే భ్రూమధ్యే ప్రాణస్థాపనస్య — ద్వాదశశ్లోకే — మూర్ధ్న్యా
ధాయాత్మనః ప్రాణమితి కైవల్యార్థినో మూర్ధని ప్రాణస్థాపనస్యచాభిధా
నాత్ — ప్రయాణకాలేతథా ప్రాణస్థాపనస్యతత్తత్ప్రదేశస్థనాడీతో ని
ష్క్రమణార్థత్వేన మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమణమపునరావృత్తి
లక్షణమోక్షపురుషార్థసాధకం — తదన్యనాడ్యానిష్క్రమణంపునరావృ
త్తిలక్షణపురుషార్థసాధకమితి శ్రుత్యుపనిషత్ప్రసిద్ధేః తదేవోచ్యమాన
త్వాదపి కైవల్యార్థినోఽర్చిరాదిమార్గేణ మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రాన్తస్యప్రాప్య
భూతం కైవల్యం నిత్యపురుషార్థభూతాపునరావృత్తిలక్షణమోక్షరూప
మేవేత్యభిహితంభవతి ॥ ౨౮౩ ॥ శ్రూయతేహి ఛాన్దోగ్యేష్టమప్రపాఠ
కేషష్ఠఖండేషష్ఠ్యాం కండికాయాం — శతంచైకాచహృదయస్యనాడ్యస్తా సా
మూర్ధానమభినిస్సృతైకా । తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతివిష్వ
ఙ్ఙన్యాఉత్క్రమణేభవన్తీతి ॥ ౨౮౪ ॥ స్మర్యతేచాయమర్థః — ఊర్ధ్వమేకస్థిత
స్తేషాంయోభిత్త్వాసూర్యమణ్డలం । బ్రహ్మలోకమతిక్రమ్యతేనయాతిప
రాంగతి మితియాజ్ఞవల్క్యస్మృతితృతీయాధ్యాయస్యషట్షష్ట్యనైకశతతమ

శ్లోక ॥ ౨౮౫ ॥ అత్రశ్రుతిస్మృత్యోరమృతత్వపరగతి శబ్దౌ పరమపద మోక్షం ప్రత్యేవహేతుతాయామూర్ధన్యనాడీ నిష్క్రమణం ప్రతి తాత్పర్యాదృశనాడీనిష్క్రాన్తైర కైవల్యార్థినా ప్రాప్యమాణస్య కైవల్య పురుషార్థస్య నిత్యపురుషార్థభూతమోక్షరూపతాహిన్యస్తా ॥ ౨౮౬ ॥ నచ–మూర్ధన్యనాడీ నిష్క్రాన్తస్యాపి కైవల్యనిష్ఠస్య మధ్యే కైవల్య లక్షణ సర్వపురుషార్థాన్తర సత్త్వే పినశ్చితః—అన్తతో బ్రహ్మప్రాప్తి లక్షణ మోక్షఫలాభ్యుపగమేన తదర్థతయా నాడీవిశేషనిష్క్రమణ సార్థక్యసమ్భవాత్ — అతోమధ్యేసంభావితస్య కైవల్యస్యానిత్యత్వా భ్యుపగమే నేదంబాధకమితివాచ్యం–దర్శితశ్రుతిస్మృతిభ్యాం మూర్ధన్య నాడీనిష్క్రాన్తస్య మధ్యే ఫలాన్తరానుభవవిళమ్బమన్తరేణైవ మో క్షఫలావాప్తేః ప్రతిపాద్యమానతయాదర్శితకల్పనాయా అత్రావకాశా సమ్భవాత్–దర్శితకల్పనాయాః ప్రమాణలేశస్పర్శాభావస్యప్రాగేవా భిహితత్వాత్—మోక్షేతరపురుషార్థార్థిగాదశాయామపిమూర్ధన్యనాడీ నిష్క్రమణార్చిరాదిగత్యాదిస్వీకారే మధువిద్యానిష్ఠానాం బ్రహ్మ లోకస్థైశ్వర్యమనుభూయ బ్రహ్మణాసహ మోక్షకాంక్షిణామపిచ స్వ ప్రాప్యార్వాచీనఫలప్రాప్త్యర్థగమనారమ్భదశాయామేవ తత్స్వీకారప్ర సంగాత్తత్రప్రమాణలేశాభావాత్ప్రత్యుతప్రమాణవిరోధాచ్చ। ౨౮౭॥ తదిదంవ్యక్తీభవిష్యత్యుపరిష్టాత్ ॥ ౨౮౮ ॥

ఇదమత్రావధేయమ్--కైవల్యపురుషార్థస్యానిత్యత్వం సర్వస్యై వాసమ్భావితం–తదనిత్యత్వస్యతద్విచ్ఛేదరూపత్వాత్ —కైవల్యార్థినా మపునరావృత్తేర్గీతాశాస్త్రాదిషు బహుశోఘుష్యమాణత్వాత్ — తత్తత్పురుషార్థార్థినాం పునరావృత్త్యపునరావృత్త్యుపదేశస్యతత్తత్పు రుషార్థవిచ్ఛేదతదభావపరత్వాత్ — కైవల్యార్థినాంతత్ప్రాప్త్యనన్తరం తద్విచ్ఛేదస్యాసర్వచత్వాచ్చ । ౧ । తత్తత్పురుషార్థవిచ్ఛేదశ్చతత్తత్పు రుషార్థహేతు ప్రాప్యవస్తునశ్వరత్వస్వభావప్రయుక్తోవా–తదనుభవస్థాన నావిశప్రయుక్తోవావాచ్యః । ౨ । తత్ర ప్రాప్యవస్తునశ్వరత్వస్వభావప్ర

యుక్తస్తావత్తస్యావిచ్ఛేదో నసంభవతి — కైవల్యప్రాప్తపార్థస్యాపి ప్రకృతివి
యుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపానుభవలక్షణతయా తాదృశాత్మస్వరూపస్య
కదాపినాశాసమ్భవాత్ — ప్రకృతివిశిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య ప్రాప్య
త్వేవ క్షరణశీలప్రకృతిరూపవిశేషణనాశప్రయుక్తవిశిష్టప్రాప్త్యనుభవ
లక్షణ పురుషార్థవినాశప్రసంగావకాశసంభవాచ్చ । ౩ । అతఏవప్రోక్తం
— శ్రీవిష్ణుపురాణే ప్రథమాంశే ద్వావింశాధ్యాయే — తత్రాన్యజ్ఞానరోధే
న యోగినో యాన్తి లయం। సంసారకర్షణోప్తేతే యాన్తి నిర్బీ
జతాం ద్విజేతి । ౪ । కైవల్యార్థస్యపునరావృత్తి విషయస్యాస్య శ్లోకస్యా
యమర్థః — యే యోగినః — ఆత్మయోగినః — తత్ర — పూర్వోక్తలక్షణే ప్రత్య
గాత్మస్వరూపే — అన్యజ్ఞానరోధేన — పదార్థాన్తరస్మృతినిరోధేన — తదేక
విషయాన్తిమస్మృత్యేతి యావత్ — లయం — ఉపాధివియోగేన స్వస్వరూ
పేణావస్థానం యాన్తి — స్థూలసూక్ష్మచిత్సంసర్గలక్షణసకలోపాధివి
నిర్ముక్తావిర్భూతస్వస్వరూపా భవన్తీతి యావత్ — హే ద్విజ — తే —
ప్రకృతివినిర్ముక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపావాప్తిలక్షణ కైవల్యపురుషార్థం
ప్రాప్తవన్త ఆత్మయోగినః — సంసారకర్షణోప్తే — కృష్యతఇతికర్ష
ణం — క్షేత్రం — సంసారకర్షణే — ప్రాకృతవిషయభోగహేతుసంసార
రూపక్షేత్రే — ఉప్తే — సస్యాదావపి — నిర్బీజతాం — తత్ప్రయోజకవాస
నారేణులక్షణబీజరహితతాం — యాన్తి — వితుషవ్రీహేరివాంకురణహే
తుతుషాంశాభావేన సస్యారమ్భహేతుతావిలయవత్సకలోపాధివిని
ర్ముక్తదశాపన్న ప్రత్యగాత్మనామపి పునస్సంసారారమ్భహేతుభూతవాస
నారేణులక్షణ సూక్ష్మతమప్రకృతిసంసర్గస్యాపి నిశ్శేషనివృత్త్యాపున
స్సంసారారమ్భహేతుతావిలయతఏవేతి యావత్ — తథా చైతేషాం పున
రావృత్తిస్వరూపయోగ్యతాగన్ధఏవ నవిద్యతఇతి । ౫ । ఇమం శ్లోకం
ఆత్మయోగినామంతిమప్రత్యయేనావశ్యంభావ్యం — అన్యథా పునరావృ
త్తేరిత్యవతార్య వ్యాకుర్వద్భిశ్శ్రీవిష్ణుచిత్తార్యైరపి — కృష్యతఇతికర్ష
ణ — కేదారః — సంసారకేదారే — ఉప్తే — సస్యవాపే — వితుషవ్రీహి
వదబీజతాం యాన్తీతి వదద్భిరయమర్థస్స్పష్టం జ్ఞాపితః । ౬ । తథాచ —

కైవల్యం ప్రాప్తానాం సంసారమణ్డలే పునరావృత్తిప్రసఙ్గస్యైవ నావకాశ ఇత్యవగమ్యతే కైవల్యపురుషార్థస్వరూపపరామర్శే । ౭ । ప్రాప్యస్థానవినాశేనాపి నైతేషాం పునరావృత్తిస్సనచాపఙ్కమధ్య ఏవ పఙ్కలేపనిశ్శేషనివృత్తివత్ప్రకృతిమణ్డల ఏవ నిశ్శేషప్రకృతిసంసర్గనివృత్తేరప్యసంభావితత్వాత్ నిశ్శేషప్రకృతిసంసర్గవియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపలక్షణకైవల్యపురుషార్థస్య ప్రకృతిమణ్డలే దుష్ప్రాపతయా తత్ప్రాప్తిస్థానస్య ప్రకృతిమణ్డలబహిర్భూతనిత్యవిభూత్యేకదేశరూపతాయా ఏవ వక్తవ్యతయా తథాభూతస్య తస్యానిత్యత్వప్రసఙ్గాభావేన నిత్యత్వాత్ — యోగినామమృతమిత్యాదివచనేనాపి తథాత్వస్యైవజ్ఞాపనాత్ — అన్యథా బ్రహ్మనిష్ఠానామపి నిశ్శేషావిద్యానివృత్తేర్దేశవిశేషసాపేక్షతాయా విలయప్రసఙ్గాచ్చ । ౮ । వ్యక్తీభవిష్యతి చైతత్తత్త్వముపరిష్టాద్యథావసరం । ౯ । తస్మాత్ కైవల్యపురుషార్థస్యానిత్యత్వం సర్వథైవాసమ్భవదుక్తికమితి ॥ ౨౪౯ ॥ తథాచ — కైవల్యార్థినాం గీతాతద్భాష్యాదిష్వసకృదనావృత్తిప్రతిపాదనమేవ ప్రమాణాన్తరనిరపేక్షం కైవల్యపురుషార్థస్యనిత్యత్వం దురపహ్నవం సాధయతీతి ప్రమాణాన్తరోపన్యాసప్రయాసో ప్యనుపాదేయ ఏవేతిసిద్ధమ్ ॥ ౨౫౦ ॥

అత్రపూర్వపక్షిణో వదన్తి — ద్వావితాపత్త్యే కైవల్యనిష్ఠౌ — తత్ర బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుసన్ధానలక్షణోపాసననిష్ఠః పఞ్చాగ్నివిచ్ఛబ్దితపరః — తస్యాపి మధ్యే కతిపయకాలానుభావ్యతయా కైవల్యపురుషార్థాభ్యుపగమాత్. అక్షరమాత్రోపాసకో న్యః । తత్ర ప్రథమస్య మధ్యే చిరకాలం కస్మింశ్చిల్లోకవిశేషే కైవల్యపురుషార్థానుభవాత్ పశ్చాద్బ్రహ్మప్రాప్తిస్వీకారాత్ — ద్వితీయస్యతు పునరావృత్తేరేవస్వీకారాచ్చ ద్వయోరప్యధికారిణోః కించిత్కాలానుభవగోచరస్య పశ్చాన్నివర్తమానస్యచ కైవల్యపురుషార్థస్యానిత్యత్వం సర్వథైవదురపహ్నవం । తత్ర పఞ్చాగ్నివిచ్ఛబ్దితస్య ప్రథమస్యైవ గీతాసప్తమాధ్యాయషోడశశ్లోకే — ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ త్యత్ర జిజ్ఞాసుశబ్దేన నిర్దేశః । తస్యైవచ గీతాతద్భా

ష్యదేవో ర్మూర్ధన్యనాడీనిష్క్రమణే పునరావృత్త్యర్చిరాదిగతేర్నా-
మభిధానం।నతు ద్వితీయస్య।ప్రథమస్యాప్యపునరావృత్త్యభిధానం పునర
వరోహాభావమాత్రాభిప్రాయకం । నచ తావతా కైవల్యపురుషార్థస్య
నిత్యత్వసిద్ధిః — తన్నివృత్తిపూర్వకమేవ తస్య బ్రహ్మప్రాప్తేః పశ్చాద
భ్యుపగమాదితి ॥ ౨౫౧ ॥ తదిదముక్తం కైర్గీతాష్టమాధ్యాయ
త్రయోవింశచతుర్వింశశ్లోకభాష్యతాత్పర్యచంద్రికాయాం — అయం
పంచాగ్నివిద్యానిష్ఠోనకేవలాత్మోపాసకః—అపితు బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మా
నుసన్ధాయీతిభావఇతి—పంచాగ్నివిదోపి బ్రహ్మప్రాప్తిరస్త్యేవేతి స్వీ
కర్తవ్యం। తత్ర ప్రాప్తజ్ఞానినాం పరమాత్మాస్వవిశిష్టోభోగ్యః—జడప్ర
యాథాత్మ్యనిష్ఠానాంతు స్వస్వరూపమేవపూర్వంభోగ్యం — వస్తుత
పద ప్రాప్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిసాధకమధువిద్యాన్యాయాదస్తికోబ్ర
హ్మప్రాప్తిరితి — నచాత్రజ్ఞానినోయస్యఏవాత్మయాథాత్మ్య విదితి
భాష్యతే—జిజ్ఞాసువేద్యతయోక్తస్వభావవిసర్గయోగస్యాత్రచ పంచా
గ్నివిద్యోదాహరణాత్—మక్త్యేచ కైవల్యార్థినఏవ మూర్ధన్యనాడ్యా
నిష్క్రమణమనావృత్తిశ్చోక్తేతి—అతఏవ గ్రత్తమోప్రక్రాన్తోజిజ్ఞాసుః
పరమాత్మప్రాప్తికామజ్ఞానివ్యతిరిక్తత్వా దబ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుసం
ధాయీతినభ్రమితవ్యమితి—అర్చిరాదిగతినిషేధస్తు బ్రహ్మాత్మకస్వా
త్మానుసంధానరహితస్వాత్మోపాసనవిషయఇతి — యత్తుపునరుచ్యతే—
యేతుశిష్టాస్త్రయోభక్తాః ఫలాకామాహితేమతాః । సర్వేచ్యవనధర్మా
ణఇతి—తత్రాప్యాత్మమాత్రానుభవసుఖస్యాస్థిరత్వాదేవ చ్యవనధర్మత్వ
ముచ్యతే—నచ తావతాపునస్సంసారప్రసంగఇతి--ఏవమవ్యక్తాదితత్త్వ
చింతకానామివ ప్రత్యగాత్మతత్త్వచింతకానామపి తదుచితదేశకాలం
తలోఽతిశయితంఫలముపపద్యతే— అతఏవహి భూమవిద్యాయాం—
ప్రత్యగాత్మమాత్రోపాసకస్యాప్యతివాదిత్వముక్తం—బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మా
నుసంధానేతుబ్రహ్మప్రాప్తౌనిశ్రమాదపునరావృత్తిరితివిశేషః—అతఏవా
తురానుభవస్యాన్తవత్త్వే తదర్థినః కథంకైవల్యార్థివదపవర్గాధికా

ర్యన్తరత్వమిత్యపి నిరస్తం— బాహ్యాన్తరభోక్తృవ్యవిభాగాదావృత్త్యనా
వృత్తి యోర్న్యత్రాభావాచ్చ తచ్ఛబ్దోపపత్తేరితిచగ్రంథేన— వింశైకవిం
శశ్లోకభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాయాం— నక్తవ్యాచకైవల్యార్థినామపరో
హాభావాదపునరావృత్తిః— అతఏవ— తత్పరమేవేదంశ్లోకద్వయమితి —
న కేవలం భగవత్ప్రాప్తిరేవాపునరావృత్తిరూపా— కింతు— పరిశుద్ధజీ
వప్రాప్తిరప్యపరోహాభావా త్తథేతిభావఇతిచగ్రన్థేనచ ॥ ౨౫౨ ॥
తదేతత్సర్వం పూర్వపక్షిణాం భాష్యాద్యాకరగ్రంథవిరుద్ధమ్— స్వోక్తీ
నామేవపరస్పరవిరుద్ధం— ప్రమాణలేశవిధురం— కేవలస్వోత్ప్రేక్షావిజృ
మ్భితవిపరీతతర్కమూలమసమఞ్జసంచేత్యనాదరణీయమేవప్రామాణికైః
॥ ౨౫౩ ॥ ద్వివిధకైవల్యనిష్ఠకల్పనం తావదమూలకమేవ— ప్రాచీనభాష్యా
ద్యాకరగ్రంథేషు ప్రమాణేషు చైకవిధస్యైవ కైవల్యనిష్ఠస్యోపలమ్భా
న ద్వివిధయోః కైవల్యనిష్ఠయోః క్వాప్యనుపలమ్భాత్— ద్వయోః ప్రామా
ణికత్వే గీతాభాష్యే భాష్యకారై రన్యతరకైవల్యనిష్ఠస్వరూపప్ర
లోపాసనాదిస్వరూపం వర్ణయద్భిః— ఏకస్యస్వరూపాదికమిహాన్యత్రేదం
—అన్యస్యాన్యత్రేదమితి వివేకస్యావశ్య ప్రదర్శనీయస్యాకథనేనాము
ష్యతఏకస్యైవకథనేచ కారణాభావాత్ — శ్రీభాష్యఘటకస్య కస్య
చిద్వాక్యవిశేషస్యాన్యకృశ కైవల్యనిష్ఠవిషయకత్వాభిమానస్యాదరణీయ
స్య యథాస్థితభాష్యార్థాపరిజ్ఞాననిబన్ధనత్వాచ్చ ॥ ౨౫౪ ॥ త
దిదం వ్యక్తీభవిష్యత్యుపరిష్టాదితీహ తత్ప్రపంచనాదుపరమ్యతే
దభ్యాసగమానుకోశే వ్యాకరణీయవాక్యార్థాసామఞ్జస్యం తావన్నిరూ
ప్యతే ॥ ౨౫౫ ॥ గీతాతద్భాష్యయోః కైవల్యనిష్ఠస్యాపునరా
వృత్తివర్ణనం పునరపరోహాభావమాత్రవిషయతయా న కైవల్యనిత్యత్వ
సాధకమితికథనం త్వయుక్తం— తత్ర త్వాపునరావృత్తిశబ్దస్య తదధికారి
ప్రాప్తపురుషార్థస్య పశ్చాద్వినాశాపరపర్యాయ తన్నివృత్త్యభావమాత్ర
బోధకత్వేనాపరోహాభావపరత్వాభావాత్ ॥ ౨౫౬ ॥ అతఏవ— ఆబ్రహ్మ
భువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున నిత్యష్టమాధ్యాయషోడశశ్లోకభా

ప్య—బ్రహ్మలోకపర్యన్తాద్బ్రహ్మాణ్డోదరవర్తినస్సర్వలోకాభోగైశ్వ
ర్యలక్షణః—పునరావర్తినః—వినాశినః--అతఐశ్వర్యగతింప్రాప్తానాం
ప్రాప్యస్థానవినాశాద్వినాశిత్వమవర్జనీయమితి వ్యాకుర్వద్భిర్భాష్యకా
రైః పునరావృత్తిర్వినాశరూపైవ వ్యాఖ్యాతా ॥ ౨౫౭ ॥ ఇత్థమైశ్వర్యా
ర్థినాంప్రాప్యపురుషార్థస్య పునరావృత్తిశబ్దేన వినాశంప్రతిపాద్య తత్ప్ర
తికోటితయా కైవల్యార్థినాం పురుషార్థస్య తతో వైలక్షణ్యప్రతిపాద
నార్థ మేకవింశాదిశ్లోకతద్భాష్యప్రయుక్తస్యాపునరావృత్తిశబ్దస్యావినా
శిత్వపరతాహి దుర్వారా ॥ ౨౫౮ ॥ కించ — ఐశ్వర్యార్థిపురుషార్థ
స్యైవ ప్రాప్యవస్తువినాశప్రయుక్తవినాశావర్జనీయతాయాః కైవల్యా
ర్థిపురుషార్థస్యాపి ప్రసక్తాయాః పరిహారార్థంవింశశ్లోకే— యస్స సర్వే
షుభూతేషు నశ్యత్సునవినశ్యతీతి తత్ప్రాప్యస్యాత్మవస్తునోవినాశాభావ
ప్రతిపాదనపూర్వకం తత్పురుషార్థస్యావినాశిత్వప్రదర్శనాయకృతఏకవిం
శశ్లోకే—యంప్రాప్యనినివర్తన్తే తద్ధామపరమమ్మమేత్యపునరావృత్తిని
ర్దేశః—కైవల్యపురుషార్థస్యప్రాప్యవస్తువినాశప్రయుక్తవినాశితాయా
నావకాశఇత్యేతత్పరత్వస్యౌచిత్యాదపునరావృత్తిపరశబ్దానామవినాశిత్వ
పరతాహి దురపహ్నవా ॥ ౨౫౯ ॥ ఏవం—కైవల్యపురుషార్థస్య బ్ర
హ్మాణ్డోదరవర్తిజనలోకానుభావ్యతయా భవద్భిస్స్వీకారేణ తదను
భవస్థానస్య తస్యాపి నైమిత్తికాదిమహాప్రళయప్రసక్తౌ బ్రహ్మాణ్డస్యై
వవినాశే ఐశ్వర్యపురుషార్థనిష్ఠానామివ పంచాగ్నివిద్రూపకైవల్యపురు
షార్థనిష్ఠానామపిస్వప్రాప్యపురుషార్థస్థానభూతజనలోకవినాశాయత్త
పురుషార్థనాశప్రత్యవరోహరూప పునరావృత్త్యోర్దుర్వారతయా తదీ
యాపునరావృత్తేఃప్రత్యవరోహాభావరూపతయా సమర్థనమపి ననిర్వహ
త్యేవ ॥ ౨౬౦ ॥ ఏవమపునరావృత్తేః ప్రత్యవరోహాభావమాత్రరూపతాంవర్ణయి
త్వాకైవల్యానుభవస్థానాత్పరమవ్యోమాధిరోహిణాంపంచాగ్నివిదాం
కైవల్యానుభవనివృత్త్యా కైవల్యస్యానిత్యతానిరూపణమప్యసాధు—ప్ర
కృతివియుక్తాత్మానుభవ రూపకైవల్య పురుషార్థస్యాథోఽవరోహే

ప్రకృత్యావరణ విశేషవశాత్కథంచిన్నివృత్తే స్సంభవముక్తికత్వే ప్యాధ్వాఽధిరోహే ప్రకృత్యావరణప్రసంగస్యైవాభావేన — అధికంత్వితిన్యాయేన భగవదనుభవస్యాధికస్యాసమ్భవేపి ప్రాక్ప్రాప్తస్య ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మానుభవలక్షణకైవల్యపురుషార్థస్య విచ్ఛేదకథాప్రసంగస్యైవాభావాత్ ॥ ౨౬౧ ॥ ఏవం ప్రాగుదాహృతశ్రీవిష్ణుపురాణద్వావింశాధ్యాయవచనేన కైవల్యస్య విషయప్రావణ్యహేతుపుణ్యపాపలేశప్రసంగాసహిష్ణునిశ్శేషప్రకృతిసంసర్గవిలయరూపతాయాః స్పష్టమేవావగమేన ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపానుభవలక్షణకైవల్యపురుషార్థస్య సకృత్ప్రాప్తౌ పునర్విచ్ఛేదస్యైవ నప్రసంగావకాశః—ప్రకృత్యా ప్రత్యగాత్మతిరోధానప్రసంగస్యైవాభావాత్ ॥ ౨౬౨ ॥ అతఏవ—భాష్యకారైరపి గీతాద్వాదశాధ్యాయస్థకైవల్యార్థిప్రాప్యభూతప్రకృతివియుక్తపరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపపరత్వేయాదిశ్లోకభాష్యే—అపరిణామిత్వేన స్వాసాధారణాకారాన్నచలతి నచ్యవత ఇత్యచలం—తత ఏవ ధ్రువం—నిత్యమిత్యనేన— యాదృశావస్థాపన్నప్రకృతివియుక్తపరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య ప్రాప్తస్య పునస్స్వాసాధారణాకారాచ్చ్యవనంవినా నిత్యైకరూపత్వం—తాదృశప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యైవ కైవల్యార్థినాముపాస్యతావర్ణనం — య ఏవమక్షరముపాసతే—తేపి మాంప్రాప్నువన్త్యేవ— మత్సమానాకారమసంసారిణమాత్మానం ప్రాప్నువన్త్యేవేత్యర్థః — మమసాధర్మ్యమాగతా ఇతిహి వక్ష్యతే—శ్రూయతే చ—నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతీత్యనేన—తేషాం యథోపాసనమేవ ప్రకృతిసంబంధగంధరాహిత్యలక్షణనిరంజనత్వేన పరేణ బ్రహ్మణా పరమసామ్యాపన్నపునస్సంసారగంధాసహిష్ణుదశాపన్నాసంసార్యాత్మస్వరూపప్రాప్తివర్ణనంచ సంగచ్ఛతే ॥ ౨౬౩ ॥ అత్ర—ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమసాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రలయే న వ్యథన్తి చేతి చతుర్దశాధ్యాయద్వితీయశ్లోకోదాహరణేన—నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతీతి శ్రుత్యుదాహరణే

నచ కైవల్యనిష్ఠానాం స్వోపాసనానుగుణస్వప్రాప్యభూతప్రకృతివియుక్తపరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తిః పునస్సంసారసంబన్ధగన్ధాసహిష్ణు నిశ్శేషప్రకృతిసంబన్ధవిలయలక్షణముక్తిరూపనిత్యపురుషార్థఏవేతి స్పష్టముపదర్శితం భాష్యకారైః ॥ ౨౬౪ ॥ తదిదమేవ—యం ప్రాప్య న నివర్తన్తే తద్ధామ పరమం మమ ఇత్యష్టమాధ్యాయశ్లోకేన—తన్మమ పరమం ధామ---పరమం నియమనస్థానం— అచేతనప్రకృతిరేకం నియమనస్థానం —తత్సంసృష్టరూపా జీవప్రకృతిర్ద్వితీయం నియమనస్థానం— అచిత్సంసర్గవియుక్తం స్వరూపేణావస్థితం ముక్తస్వరూపం పరమం నియమనస్థానమిత్యర్థః — తచ్చాపునరావృత్తిరూపమిత్యేవం రూపేణ తద్భాష్యేణచ దర్శితమిత్యతోఽత్రత్యాపునరావృత్తిప్రతిపాదనస్యావరోహాభావమాత్రవిషయతావర్ణనేన కైవల్యపురుషార్థస్యానిత్యతావర్ణనం పూర్వపక్షిణాం పూర్వోత్తరగ్రన్థపరామర్శాభావమూలమేవ తత్పరామర్శే పూర్వోక్తరీత్యా తన్నిత్యతాయా ఏవ సిద్ధేః ॥ ౨౬౫ ॥ ఇత్థం కైవల్యపురుషార్థస్వరూపశోధకప్రవాహైస్తస్స్వరూపస్య పునస్సంసారసంబన్ధగన్ధానర్హముక్తిలక్షణనిత్యపురుషార్థరూపతాయా ఏవ సిద్ధ్యా స్వైరం ద్వివిధానాం కైవల్యనిష్ఠానాం కల్పనం తేషాం బాహ్యాన్తరభోక్తృవిభాగకల్పనం — తత్ర కేషాంచిత్పునరావృత్తేరేవ కల్పనం—అన్యేషాం మూర్ధన్యధిరోహమంగీకృత్యాప్యవరోహాభావమాత్రేణాపునరావృత్తిసమర్థనం —అన్తత ఉభయేషామపి కైవల్యపురుషార్థస్యానిత్యతావర్ణనం చేత్యేవమాదికం సర్వం పూర్వపక్షిణాం స్వోత్ప్రేక్షామాత్రవిజృమ్భితవిపరీతతర్కమూలమేవేతి సిద్ధమ్ ॥ ౨౬౬ ॥ కించ—సర్వే చ్యవనధర్మాణ ఇతి మోక్షధర్మవచనప్రకరణస్య-చతుర్విధా భజన్తే మామిత్యాదిగీతాసప్తమాధ్యాయవచనప్రకరణస్య చైకకణ్ఠతాయాః సప్తమాధ్యాయసప్తదశశ్లోకభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాయాం పూర్వపక్షిభిరేవాభిహితతయా—సర్వే చ్యవనధర్మాణ ఇత్యత్ర జ్ఞానీతరాధికారిత్రయవిషయసర్వశబ్దస్య పంచాగ్నివిద్యావ కైవల్యనిష్ఠసంగ్రాహకత్వేపి తదితర కైవల్యనిష్ఠాసంగ్రాహకత్వేన తస్య

పునరావృత్తిమత్త్వమనిత్యత్వం చ ; పూర్వపక్ష్యభిమానానురోధేऽపి సుత
రామేవ న కేనాపి ప్రమాణేన సిధ్యతి — దర్శితమోక్షధర్మవచనస్య తద్వి
షయకత్వాభావాత్ — తద్గ్రాహకప్రమాణాన్తరస్య కస్యచిత్తైరనుదా
హరణాచ్చ ॥౨౬౭॥ ఏవం కేషాంచిత్కైవల్యనిష్ఠానామూర్ధ్వాధి
రోహణాత్పూర్వం మధ్యేऽవరోహణం చ తదీయపురుషార్థానిత్యత్వవర్ణ
నం ప్రమాణవిరుద్ధమప్యుపలభ్యతే స్పష్టమ్ ॥౨౬౮॥ భగవచ్ఛాస్త్రే బృ
హద్బ్రహ్మసంహితాయాం ప్రథమపాదే ద్వితీయాధ్యాయే — సంప్రాప్య
చార్యశరణముపాయమవగత్య చ । మదాజ్ఞాకారిణో భూత్వా హ్యాజీవం
ప్రాకృతాం తనుమ్ ॥ హిత్వా ముక్తా భవన్తి ద్వివిధాస్తే ప్రకీర్తితాః । కేవ
లాస్సేవకాశ్చేతి కేవలాస్తనువర్జితాః । సేవకాద్ద్వివిధా జ్ఞేయాః కింకరా
రూపసేవకాః । కైఙ్కర్యం గన్ధమాల్యాదిమార్జనాలేపవర్తనమ్ ॥ పక్ష్మ
పాతాసహప్రేమవీక్షణం రూపసేవనమ్ । ఏవముక్త్వా మహాదేవి మమలోకే
విశన్తి హీత్యాదినా కేవలసేవకభేదేన ముక్తిద్వైవిధ్యం తత్ర కేవలానా
మశరీరత్వం సేవకానాం సేవనోపయికశరీరయోగం ద్వివిధానామపి నిత్య
విభూతిప్రవేశసద్భావం చాభిధాయ — తతః కించిదుపరిష్టాత్ — మామేవ
శరణం యాతా స్సర్వభావేన సింధుజే । అతీతాదుత్తరామ్నాయం కేవలా
స్సేవకా హి వా ॥ బహవో మత్పదం ప్రాప్తా స్సేవకాస్సేవయా మమ । గమనా
గమనైర్ముక్తాః కేవలాస్తు భవన్తి హీతి కేవలానాం సేవకానాం చ ద్వివి
ధానామపి ముక్తానాం భగవన్తమేవ శరణముపగమ్య భగవత్సంబద్ధనిత్య
విభూత్యాఖ్యమహాలోకప్రవేశనిబన్ధనముత్తరమాయాతీతత్వం పరమవిశే
షేణాభిధాయ — తత్ర సేవకాఖ్యానాం పరం భగవదనుభవాసాధారణ
స్థానరూపపరమపదం ప్రాప్య భగవత్సేవకభావేనావస్థానమభిధాయ — కే
వలాఖ్యానాం తు తదధస్తాత్సంసారమణ్డలోపరిష్టాచ్చ మధ్యప్రదేశోర్ధ్వ
స్థితపరమపదాధిరోహలక్షణగమనాధస్స్థితసంసారమణ్డలావరోహలక్షణా
గమనవినిర్ముక్తతయైవావస్థానం చ హి స్పష్టమభిధీయతే ॥౨౬౯॥ తదిదం
సర్వమభిసన్ధాయైవోక్తం లోకగురుభిరపి స్పష్టమర్థపంచకరహస్యే —

కేవలోనామేత్యారభ్య తత్స్వరూపప్రపంచనపూర్వకం— యోగఫలభూతాత్మానుభవమాత్రమేవ పురుషార్థతయాఽనుభూయ పశ్చాత్సంసారసంబన్ధభగవత్ప్రాప్తిస్వరూపయోగ్యతావిలయం ప్రాప్య యావదాత్మభావ్యశరీరచారీకశ్చిదితి ॥ ౨౭౦ ॥ తస్మా త్ప్రత్యుక్తప్రమాణవిరోధాదపి కైవల్యనిష్ఠానా మూర్ధ్వధిరోహాధోవరోహకల్పనాసమ్భవేన కైవల్యపురుషార్థస్య నిత్యతాయా దురపహ్నవంసిద్ధ్యా తదనిత్యత్వవర్ణనం సర్వథైవాసంబద్ధమ్ ॥ ౨౭౧ ॥ అతో గీతాదౌ కైవల్యార్థినామపునరావృత్తివర్ణనం నావరోహాభావమాత్రాభిప్రాయకం— అపి తు పూర్వోక్తరీత్యా కైవల్యపురుషార్థనిత్యత్వాభిప్రాయకమేవేతిసిద్ధం ॥ ౨౭౨ ॥ తదనుభవస్థానమపి సంసారమణ్డలాదూర్ధ్వం పరమవ్యోమైకదేశరూపం నిత్యమేవేతి వ్యక్తీభవిష్యత్యుపరిష్టాత్ ॥ ౨౭౩ ॥ యత్తు వేదాన్తాచార్యకుమారైర్వరదాచార్యై రహస్యత్రయసారసంగ్రహచరమార్ధకారే— కైవల్యార్థినః పూర్వకర్మావశేషాత్పునర్విషయానుభవస్వీకారేణ చ్యవనధర్మత్వోపపాదనం — పశ్చాద్భాగ్యపరిపాకవిశేషవశేన భగవదుపాసనే తదధీనార్చిరాదిగతిభగవత్ప్రాప్తిస్వీకారేణాపునరావృత్త్యుపపాదనంచకృతమ్ ॥ ౨౭౪ ॥ తదత్యన్తహేయం— తథాసతి సంసారిమాత్రస్యాపునరావృత్తిత్వకథనసంభవే నైశ్వర్యార్థినాం పునరావృత్తేః కైవల్యార్థినా మపునరావృత్తేశ్చవిభజ్య కథనే కారణాభావాత్ ॥ ౨౭౫ ॥ తత్ఫలోద్దేశ్యకతదుపాసననిష్ఠస్యాపునరావృత్తికథనం తదుపాసనసాధ్యతత్ఫలసిద్ధ్యవ్యవహితోత్తరకాలవిషయమేవహి వాచ్యమ్ ॥ ౨౭౬ ॥ ఇత్థంచ కైవల్యప్రాప్తిపశ్చాత్తన బ్రహ్మోపాసనసాధ్యబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణఫలానన్తర మపునరావృత్తిసంభవే తస్యా బ్రహ్మోపాసనఫలభూతాయాః కైవల్యార్థ్యుపాసనఫలరూపత్వాభావేన కైవల్యార్థినో బ్రహ్మోపాసకేభ్యః పార్థక్యేనాపునరావృత్తికథనం నిరర్థకమేవ ॥ ౨౭౭ ॥ గీతాష్టమాధ్యాయత్రయోవింశచతుర్వింశశ్లోకద్వయభాష్యేచ పృథక్పృథగ్గత్యపునరావృత్తిశ్రుతివైయర్థ్యాపత్తిహేతునైవ

—తద్య ఇత్థం విదురిత్యాది శ్రుతేః భిన్నభిన్నాధికారివిషయత్వం భాష్య
కారైః సమర్థితమ్ ॥ ౨౭౮ ॥ అతః కైవల్యార్థివిషయే పృథగ్గత్యపునరా
వృత్త్యభిధానం కైవల్యార్థినాం తదక్షరోపాసననిష్పత్త్యనన్తరం తదాయ
త్తగతితత్సాధ్యకైవల్యప్రాప్త్యవ్యవహితోత్తరకాలాపునరావృత్తివిష
యకత్వమన్తరేణ నకథంచిదప్యుపపద్యత ఇతి నకించిదేతత్ ॥ ౨౭౯ ॥ కైవ
ల్యనిష్ఠస్యైవ పంచాగ్నివిద్రూపతాయా వక్ష్యమాణత్వాత్ తస్యార్చి
రాదిగత్యా నివృత్త్యాహ్యేవ భవతః స్వప్రాప్యపురుషార్థప్రాప్త్యపునరా
వృత్తీ బ్రహ్మనిష్ఠవదేవేతి చ వ్యక్తీభవిష్యత్యుపరిష్టాత్ ॥ ౨౮౦ ॥ య
ద్యపి—క్రమముక్త్యధికారివిషయే కథంచిదపునరావృత్తివ్యపదేశః క్వ
చిత్సమ్భవతి ॥ ౨౮౧ ॥ తథాపి కైవల్యార్థివిషయాపునరావృత్తివ్యపదే
శే నక్రమముక్త్యభిప్రాయకో వక్తుం శక్యః— ద్వయోరప్యధికారిణోర్వి
భజ్యనిర్దిష్టయోస్తుల్యతయా పృథగపునరావృత్తివ్యపదేశస్య తుల్యకా
లవిషయస్యైవ వక్తవ్యత్వేన తద్విరోధాత్ - సూత్రకారైరపి—తద్య ఇత్థం
విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇత్యాద్యపునరావృత్తిశ్రుతే
రవ్యవధానేన బ్రహ్మప్రాప్తిం ప్రతిపాదయన్త్యాః క్రమముక్తిపరత్వాసం
భవమభిప్రేత్యైవ బాదరిపక్షస్య-తత్రాపి తుల్యతయా ద్వివిధాధికారిణామ
వ్యవధానేన బ్రహ్మప్రాప్తిమపునరావృత్తిం చ ప్రతిపాదయన్త్యాస్తస్యా ఏ
కవిధాధికారిణాం క్రమముక్తిపరతాయాః—అన్యవిధాధికారిణామవ్యవ
హితముక్తిపరతాయాశ్చ సుతరామేవాసమ్భవమభిప్రేత్యైవ జైమినిప
క్షస్య చ నిరాసదర్శనాచ్చ ॥ ౨౮౨ ॥ ఏవం కైవల్యపురుషార్థస్యాని
త్యత్వకథనం సకలప్రమాణపూర్వాచార్యశ్రీసూక్తీనాం విరుద్ధమిత్యుప
పాదితమేవ ఖలు ప్రాక్ ॥ ౨౮౩ ॥ స్వోక్తివిరుద్ధమప్యుపలభ్యత ఇత్యతోఽపీ
దమనిత్యత్వవచనమత్యన్తహేయమ్ ॥ ౨౮౪ ॥

ఇదమత్రావధేయం—పూర్వపక్షిభిః రహస్యత్రయసారస్తో
త్రభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాదిషు కైవల్యపురుషార్థస్యానిత్యత్వం వర్ణితమ్

|౧| న్యాయసిద్ధాఞ్జనజీవపరిచ్ఛేదాన్తేతు - అనపాయియోగసాధ్యమైశ్వర్యమితివరదవిష్ణుమిశ్రవాక్యముదాహరద్భిరేభిరేవ తస్యనిత్యత్వంనిరూపితం |౨| ఏవం తాత్పర్యచన్ద్రికాయాంగీతా సప్తమాధ్యాయషోడశశ్లోకతద్భాష్యేచ—జిజ్ఞాసుశబ్దేన ప్రక్రాన్తోఽష్టమాధ్యాయద్వావింశశ్లోకతద్భాష్యపర్యంతగ్రన్థేన స్వానుగుణస్వరూపఫలోపాసనాదిభిర్నిరూప్యమాణః ప్రస్తుతోయఃకైవల్యనిష్ఠః—సఏవ తదుపరితనశ్లోకావతారికాభాష్యే-అథాత్మయాథాత్మ్యవిదఃపరమపురుషనిష్ఠస్యచసాధారణీమచిరాదికాంగతిమాహేత్యాదిరూపే—ఆత్మయాథాత్మ్యవిచ్ఛబ్దేనాప్యుచ్యతఇత్యభిహితం |౩| న్యాయసిద్ధాఞ్జనేతు—యస్త్వయం— ఆత్మయాథాత్మ్యవిదఃపరమపురుషనిష్ఠస్యచ సాధారణీమచిరాదికాంగతిమాహేత్యాదిగ్రన్థః—సతు ప్రస్తుతత్వమాత్రేణ కైవల్యనిష్ఠపరమపురుషనిష్ఠవిషయఇతి నమన్తవ్యం—కింతు పరమాత్మాత్మకస్వాత్మానుసంధాతృస్వాత్మశరీరకపరమాత్మానుసంధాతృభేదభిన్నబ్రహ్మవిద్విషయఏవేత్యాదిగ్రన్థే దర్శితాష్టమాధ్యాయద్వావింశశ్లోకతద్భాష్యపర్యన్తగ్రన్థే—పూర్వప్రస్తుతఃకేవలప్రత్యగాత్మోపాసకకైవల్యనిష్ఠః—తస్మాదన్యః- ఆత్మయాథాత్మ్యవిదఇత్యుపరితన గ్రన్థనిష్ఠపంచాగ్నివిచ్ఛబ్దితోబ్రహ్మవిదితినిరూపితం |౪| అతఃపరస్పరవిరుద్ధోఽదసీయగ్రన్థఇతి
|| ౨౮౫ ||

ఇదంపునరత్రావధేయం—ఇదమత్రపూర్వపక్షిణఃప్రష్టవ్యాః—కేనప్రమాణేన కైవల్యపురుషార్థస్యానిత్యత్వంభవన్తోవర్ణయన్తీతి|౧| నతావత్ప్రాప్యవినాశాత్తత్సాధయితుంశక్యం | ౨ | నహి తదర్థినః కర్మసాధ్యంనశ్వరమచిద్వస్తుతన్మిశ్రంవాప్రాప్యం | ౩ | యేనపునరావృత్తిస్సంభావ్యేత |౪| అపితు ప్రకృతివియుక్తం స్వస్వరూపావస్థితం ప్రత్యగాత్మవస్తు |౫| తచ్చనక్షరణశీలం |౬| క్షరస్సర్వాణిభూతానికూటస్థోఽక్షరఉచ్యతఇతిహి ముక్తస్వరూపంగీతం|౭|కైవల్యార్థినః

ప్రాప్యంచ కూటస్థాక్షరాదిశబ్దవాచ్య ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపేణావ
స్థితం ప్రత్యగాత్మవస్త్వితి చ గీతాతద్భాష్యాదిషు చ సమస్తతోఽభిహి
తం|౭|నాపి ప్రాప్యస్థానవినాశాదనిత్యత్వం సాధయితుంశక్యం— యోగి
నామమృతంస్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామితి ప్రాగుదాహృతవిష్ణుపు
రాణవచనే కైవల్యాఖ్యప్రాప్యస్థానస్యామృతశబ్దేన నిత్యతాయా ఏవావగ
మాత్ —తన్నిత్యతాయాః స్వప్రపంచముత్తరత్రస్థాపయిష్యమాణత్వా
చ్చ |౮| నాపిచ—సర్వే చ్యవనధర్మాణఇతి మోక్షధర్మవచనప్రామాణ్యా
త్కైవల్యపురుషార్థస్యానిత్యత్వం సువచం—దర్శితవచనఘటితప్రకరణ
స్య గీతాసప్తమాధ్యాయే— తేషాంజ్ఞానీనిత్యయుక్తఇత్యాదిసప్తదశశ్లో
కభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాయాం తత్ప్రకరణే నైకకణ్ఠతాయాభవద్భిరే
వోదాహృతతయా—తద్భాష్యే- తేషాంజ్ఞానీవిశిష్యతే—యతః నిత్య
యుక్తఏకభక్తిరితిచ—తస్యహిమదేకప్రాప్యస్యమయాయోగోనిత్యః—
ఇతరయోస్తు యావదాత్మాభిలషితప్రాప్తిమయాయోగఇతిగ్రంథేన జ్ఞానీ
తరయోరధికారిణోః యావదాత్మాభిలషితప్రాప్త్యేవవర్తమానతయా ప్ర
తిపాదితస్య సేవ్యసేవకభావలక్షణస్య భగవతాసహయోగస్యాభిలషి
తప్రాప్త్యనన్తరం నివృత్తేరేవప్రతిపన్నతయా తదేకకణ్ఠస్య దర్శితమో
క్షధర్మవచనస్యాపి సేవ్యసేవకభావలక్షణభగవద్యోగనివృత్తిరూపచ్యవ న
ధర్మత్వపరతాయాఏవసిద్ధ్యా తాదృశవచనేన కైవల్యపురుషార్థనివృత్తే
రసిద్ధేః|౧౦|స్థలాన్తరేఽష్టమాధ్యాయత్రయోవింశాదిశ్లోకభాష్యతాత్ప
ర్యచన్ద్రికాయాం పంచాగ్నివిద్రూపస్యకైవల్యనిష్ఠస్య భగవత్ప్రాప్త్య
ర్థం తతఊర్ధ్వగమనవశాత్కైవల్యనివృత్త్యా చ్యవనధర్మత్వోపపాదన
మపి ప్రాగేవప్రత్యుక్తం—ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపావాప్తిల
క్షణకైవల్యపురుషార్థస్య పశ్చాద్విచ్ఛేదాసమ్భవస్యోపపాదితత్వాత్ —
భగవత్ప్రాప్త్యర్థోర్ధ్వగమనస్య ప్రత్యుతశ్లాఘాహేతుత్వేపినిన్దాహే
తుత్వాసమ్భవేనదర్శితవచనస్యతాదృశోర్ధ్వగమనపర్యవసన్నచ్యవనార్థ
కత్వాసమ్భవస్యాపి దర్శితత్వాచ్చ |౧౧| కించ—యథోక్తరీత్యా తా

దృశచ్యవనధర్మత్వస్య నిద్రాహేతుత్వాసంభవమభిప్రేత్యైవ తత్కల్పం విహాయ తదుపరి–ఉపాసనదశానుభూతే పరమాత్మని ఫలదశాయాం కించిత్కాలమనుభవవిచ్ఛేదాద్వా ప్రాప్తభ్రంశలక్షణం చ్యవనధర్మత్వమితి చరమం కల్పాన్తరమభిదధానైర్భవద్భిరేవ భగవదనుభవవిశేషనివృత్తిరూపమేవ చ్యవనధర్మత్వం యుక్తం–నాన్యాదృశమితి దర్శితం । ౧౨ । ఈదృశచ్యవనధర్మత్వస్యైవ దర్శితవచనార్థత్వాభిప్రాయేణైవ చ సప్తమాధ్యాయసప్తదశశ్లోకభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాయాం–అర్థస్యార్థినశ్చైకాధికారిత్వనిర్ణయాదితరయోరితి ద్వివచనం–ఏతేనాత్మార్థార్థినోః ఫలదశాయాం పరమాత్మనో భోగ్యతయాఽనుసన్ధానం నాస్తీతి సిద్ధమిత్యుక్తం భవద్భిరేవ । ౧౩ । తస్మాదుక్తమోక్షధర్మవచనస్యాన్యాదృశార్థకతాయామన్తతో భవద్భిరేవోక్తతయా నైతేన వచనేన కైవల్యస్యానిత్యతాసిద్ధిః । ౧౪ । తత్సాధకప్రమాణాన్తరం చ న కించిద్దర్శితం భవద్భిః । ౧౫ । ద్రావిడవేదతద్భాష్యాదిష్వపి పూర్వాచార్యైః కైవల్యస్య నిత్యత్వమేవ ప్రతిపాద్యత ఇత్యపి చ ప్రాగేవోపపాదితమ్ । ౧౬ । ఏవమపి తే–సర్వే చ్యవనధర్మాణ ఇతి మోక్షధర్మవచనం ప్రమాణీకృత్య సమస్తో రహస్యత్రయసారస్తోత్రభాష్యాదిషు కైవల్యపురుషార్థానిత్యత్వోద్ఘోషో భవతామవివేచితరమణీయః కాణ్డతాణ్డవమాత్రరూప ఏవేతి సిద్ధమ్ । ౧౭ । కింబహునా–యుష్మత్తః ప్రాచీనేషు కేనాప్యనభిహితం భవమపఙ్గమిదం కైవల్యపురుషార్థానిత్యత్వం గ్రన్థాన్తరేషు తత్రతత్ర నిరూప్య పునస్తస్మిన్నర్థే సకలప్రమాణపూర్వాచార్యసంప్రదాయవిరోధం పర్యాలోచయద్భిర్భవద్భిరేవ న్యాయసిద్ధాఞ్జనే భఙ్గ్యన్తరేణ తన్నిత్యత్వం ప్రతిపాదయద్భిః గ్రన్థాన్తరస్థస్వోక్తతదనిత్యత్వవాదాసామఞ్జస్యం స్వయమేవాఙ్గీకృతమితి నాతీవాస్మాకమత్ర కథనీయమస్తీత్యుపరమ్యత ఇతి ॥ ౨౮౬ ॥ ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసామహార్ణవాన్తఃపాతిని శ్రీశైలానన్తపూరుష శ్రీరంగాచార్య విరచితకార్యాధికరణవాదకల్లోలే కైవల్యపురుషార్థనిత్యత్వానిత్యత్వ విషయప్రథమవిప్రతిపత్తివిచారో నామ తృతీయస్తరఙ్గః ।